

ВАЛЕНТИН БИЧКО

Поеми та казки

84.4УКР

МЛ Б 95

80 roll.

БІБЛІОТЕЧНА СЕРІЯ

ВАЛЕНТИН БИЧКО

ВИБРАНІ
ТВОРИ В ДВОХ ТОМАХ
ТОМ ДРУГИЙ

Поеми та казки

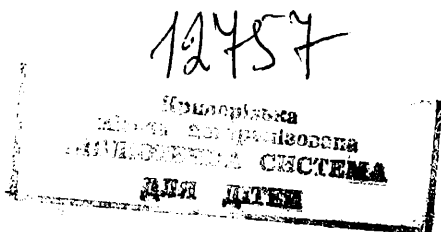
Для молодшого та середнього
шкільного віку

Оформлення
СВІТЛАНИ КІМ

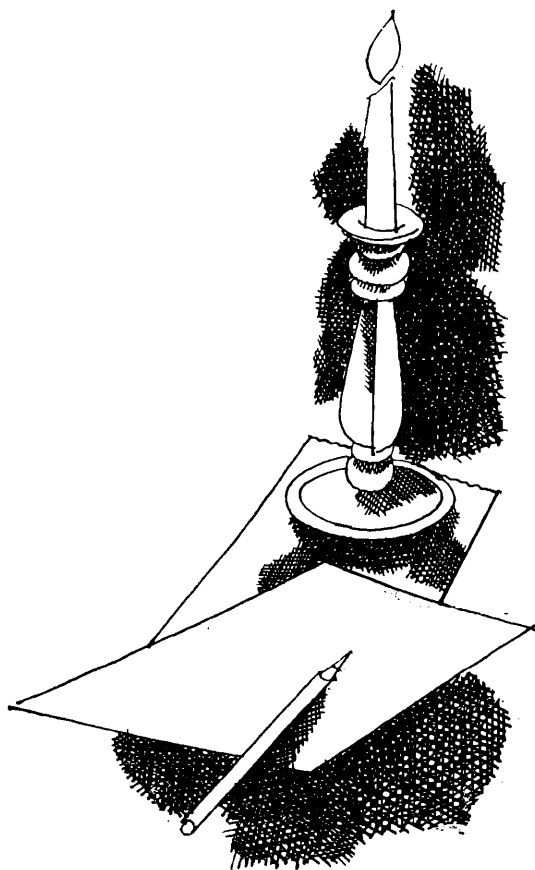
Рецензент
БОГДАН ЧАЛИЙ

КИЇВ «ВЕСЕЛКА» 1982

Во второй том избранных произведений украинского советского поэта Валентина Бычко, лауреата Республиканской литературной премии им. Леси Украинки и Республиканской комсомольской премии им. Николая Островского, вошли поэмы «Казачок» — о юности Т. Г. Шевченко, «Семейный альбом» — о рабочей династии со времен революции до наших дней, а также известные сказки «Жил да был Василек», «Ивась и Черная Борода» и другие.

Поєми

СІМЕЙНИЙ АЛЬБОМ

Я доброго друга зустрів.
Зрадів як! Радіє і він.
— Без зайвих запрошень і слів —
До мене! У мене ж бо син!

Таке симпатичне маля.
Вже губки свої розтуля.
Співа. Звеселяє весь дім.
Ну сам ти побачиш. Ходім!

— А звать як?
— Та як же? Іван!
Як батька... Уже з давнини
В роду нашім перші сини —
Усі, як один, Івани.

— Виходить цікаво. Іван
Іванович... Гарно звучить.
Іще й Іваненко. Дива!
— В тролейбус! Доїдем за мить...

Веселий будинок. Гілля
Звисає над кожним вікном.
Красоля стежки застеля.
Жоржини і маки кругом...

Виходить дружина з дверей:
— Це добре, як гість на поріг.
Люблю я приймати гостей;
Печеться якраз і пиріг.

Сідайте сюди, на диван!
З дороги вам слід відпочить.
— А де ж це маленький Іван?
— Іван? Нагулявся і спить.

— Проснеться. Ти трохи пожди.
На кухню нам треба обом.
А ти ж не сумуй тут, гляди,
Візьми наш сімейний альбом.

Там фото є з давніх-давен.
Ім років... Куди там... Ген-ген...
Ти їх продивися як слід.
А ми приготуєм обід.

Господарі вийшли. А я
Не дуже альбому зрадив.
Що ж, думав, сім'я як сім'я...
Портрети бабусь та дідів...

Однак розгорнув. Позирнув.
Цікаво! Не все лиш збагну.
І так непомітно пірнув
В далеку, як сон, давнину.

Тим часом заходить мій друг.
Дружина обід принесла.
Борщу запахуцого дух
Поплив навкруги від стола.

Смачне все. А що вже пиріг
Був — диво! Насправді такий,
Що я й описати б не зміг,—
Пахучий, рум'яний, пухкий.

Я їв та хазяйку хвалив,
Зворушений дружнім теплом.
Та чесно скажу, що манив
Мене усе більше альбом.

І я розгорнув його знов.
На знімки дивився живі.
І в серце прилинула кров,
І думи пливли в голові.

Я бачу бліде обличчя з мужніми, сталевого кольору очима. Голова піднята високо і непокірно. Коротка чорна борода надає обличчю якоїсь гордовитої краси.

На другому знімку поруч та ж сама людина, тільки сфотографована в профіль.

Тільки чому на цій людині такий дивний смугастий одяг? Ні, це не тогочасна мода. Це і не примха сфотографованого. Це—жахлива міта царизму.

Революціонер? Тепер ти в руках жандармів. Одягайся у смуги. Ходитимеш по тюрмі, як пошматований нагаями. Спробуєш втекти? Тебе всюди пізнають цареві слуги. По одягу.

Пояснення мого друга

Це засновник нашого роду. Іван Іванович Іваненко. Робітник. Революціонер. В своїй сім'ї ми звемо його Іваном першим. Знімок зроблено у 1877 році.

Просіявсь дощ. Дрібний, слизький і темний...
Туман побрів, послався по низах.
Лиш плач коліс... Та вартовий недремний...
Та безкінечний сірий мокрий шлях.

Дзвенять кайдани. В них закуто кару
Тим, хто хотів на світі вільно жить...
І люди йдуть у чорну-чорну хмару,
Яка, мов ніч, попереду стоїть.

Вони живі. Та все в них вбито: віру,
І теплий погляд, і майбутні дні...
Йдуть арештанти мовчки до Сибіру.
Заковані. Попутані. Сумні.

Огляньтеся назад! О, ні, не треба!
Навіки те одсічено життя,

Але позаду райдуга в півнеба.
Вона — надії знак. На вороття.

О райдуго! Іще в дитячій мрії
З'являлась ти у млі похмурих днів.
І в обрій мчали коні воронії,
І калиновий міст голубенів.

А нині шлях із райдуги — у хмару.
Кайданів дзвін — утіха у журбі.
В зубах цигарка. Це от стільки жару,
Тепла й добра одміряно тобі.

І раптом в цьому мороці тихенько
Прорвався спів: «Зоріє вже зоря...»
Це хто співає? Співає Іваненко.
Він в змові був. Ішов проти царя...

Йому довічна каторга. Дорога
Оце його остання на землі...
Он дівчинка білява, босонога
Із хати вийшла, стала край порога
І зацімила в скорбному жалі...

«Зоря зоріє скрізь по небокраю...»
— Замокни, пес! — звірють вартові.
А райдуга ще яскравіше грає
І розсипає барви по траві.

А де ж зоря? Лови її, примару...
Зоря зоріє... Де ж той світлий слід?
Ні, шлях лежить із райдуги у хмару.
Попереду, як безвість, небовид.

Кайданів дзенькіт важко б'є у груди...
А вдома син... Йому лиш десять літ.
Як він без батька виб'ється у люди,
Малий Іван? Яким він вийде в світ?

Чи хоч йому зоря зазореніє?
І стало легше від таких думок.
А райдуга все далі даленіє,
А чорна хмара ближча що ні крок.

І знов з грудей полинуло тоненько:
«Ой, після ночі буде світлий світ...»
— Це хто співа? Це знову Іваненко?
— Мовчать! Мовчать, диявольський твій рід!

Жандарми кінні кинулись до нього.
А голос вище лине у політ.
І вже у полі котяться розлого
Сто голосів: «Так, буде світлий світ!»

Усі співають...
— Бунт? — кричать жандарми.
На Іваненка — чорні нагаї.
— Замовкніть, лиховоди! — Але дárма.
Їм не спинить стрімкої течії.

— Заводяку взять! — Та обступили
Його всі в'язні. І тоді — пішло...
Жандарми продираються щосили.
Уже у них і шаблі наголо.

Січуть навкруг. Хто сунеться додолу.
А хто — в кущі, і далі, далі, в ліс.
Впав Іваненко. Впав на землю голу.
І райдуга пішла навперекіс.

На нього опустилась чорна хмара.
Погаснув відблиск гамірного дня.
А ще пливла в повітрі пісня яра,
І звідусіль зліталось вороння...

II

Ще зовсім молоді. Чоловік і жінка. Стоять у міцних обіймах. Так обіймаються тільки перед смертю або перед тяжкою недолею.

В очах обох і сум, і біль, і гнів, і зненависть.

У нього груди подались вперед. У неї різко повернута голова праворуч.

За їхніми постатями незвичний фон: купи каміння, скрученого заліза, поламані бочки і старі дошки...

Пояснення мого друга

Фотограф із жандармерії сфотографував їх прямо на барикаді. Щоб був для суду незаперечний доказ.

Він — Іван Іванович Іваненко. Син Івана першого. Іван другий. Робітник. Член Російської соціал-демократичної робітничої партії. Більшовик. Ленінець. З ним його вірна дружина Марія. Теж робітниця і більшовичка.

Уся Росія в непокорі.
Здійняв свій голос робітник
За вільний труд.
Стоїть надворі
Дев'ятсот п'ятий гнівний рік.

Мороз січе. Вже скоро й січень.
Усе покрила охолодь.
В ці дні без гербових посвідчень
І навіть з дому не виходь.

Пости усюди та застави.
На кожному кроці вартові —
Чини жандармської управи
І рядові городові.

Так важко втомленій Марії
В своїм блаженькім пальтечку.
Її лиш мрія тепла гріє
Та «папірець» у кулачку.

Вона заходить до крамниці
І розгортає «папірець».
Уже в руках дві паляниці,
Десяток варених яєць,

Два фунти сала... Ходить тузом
Прикажчик. Що ж, і це бариш!
Марія в'яже все у вузол.
І йде на вулицю скоріш.

Тепер лишилося найтяжче —
Через застави і пости,
Немов крізь непролазні хащі,
Хоч що там, до своїх пройти.

Десяток кроків лиш зробила,—
Вже й поліцай. Вона — у двір.
Ну, пронесло... Нечиста сила!
О, а в паркані безліч дір.

Залізла в другий двір, а з нього
Вузький, довгий перехід.
Сарайчик, схилений полого.
По даху — і усе як слід.

А далі — сад. Ставок. Як слизько!
Гей, як в дитинстві — по льоду!
Немов хтось ходить. Зовсім близько.
Вона прискорює ходу.

Та «хтось» злякався сам без міри.
Тікає, плутає сліди...
І знов двори. В парканах діри.
Собачі прóлази... іди!

Так з двору в двір. А далі — ні вже!
Висока з каменю стіна.
Безсило руки опустивши,
Навзрид заплакала вона.

Мороз лютіє. І крижинки
Вже, а не сльози на щоці.
Вже замерзає й серце в жінки.
Останні гаснуть племінці.

А треба йти за всяку ціну!
Назад? Це знову в перший двір.
А перелізти через стіну
Не зміг би й дужий богатир.

А треба йти. Там люди рідні.
Там чоловік її — Іван...
Уже минуло, мабуть, три дні...
Вони не стерпіли оман,

Знущань не стерпіли і лайки,
Побоїв, злісної хули.
За непокору і за страйки
Їх до в'язниці вже вели.

Але замість просить пощади,
Побили варту страйкарі
І спорудили барикади
З червоним прапором вгорі.

Він майоріє на узвишші
І видний на усі кінці.
Стоять там лиш найсміливіші,
Лиш найсвідоміші борці.

Її Іван був перший всюди,
До праці і до злиднів звик.
Звуть на заводі його люди
Бентежним словом: більшовик!

Їх небагато. Серце мліє.
Гнітять якесь передчуття.
Там тяжко їм. Там ждуть Марію,
Як долю, як саме життя.

Ось чути десь поодинокі
Короткі постріли... Вони!
Від них вона за сотню кроків...
О люта непрохідь стіни!

Так що ж робить?..
Стоїть будинок
Біля стіни... Глухий поріг.
Ні деревець там, ні драбинок.
Якби на дах! А там — у сніг.

Скрізь перешкоди. Скрізь загрози...
Так що ж, вертатися? О, ні!
Ось виноградні в'ються лози.
Взялась. Помацала. Міцні.

По них — на дах! Легка опора
І нетривка. Та як — ніяк...

Враз двері — рип.
— Що, пані хвора?
Вам пана лікаря?
— Так, так...

У мене серце...— Притискає
Марія вузлик до грудей.
Її слуга у дім пускає.
Там безліч вікон і дверей.

А от сам лікар із-за столу
Встає:
— Яка у вас біда? —
І на Марію, справді кволу,
Тривожно й хмуρο погляда.

— Тепер пройти до мене важко.
Це добре, що на чорний хід.
Розповідайте, бідолашко,
Що? Серце, мабуть... Чи живіт?

— Нічого в мене. Ні, нічого.
Прошу я тільки доброти.
Дозвольте лиш, заради бога,
Мені на вулицю пройти.

— Та що ви? Там же стрілянина.
Убити можуть кожду мить...
— Ви — лікар. Знайте. Я єдина,
Що їх врятую... Тож пустіть!..

Руками сплеснув лікар: — Лихо! —
І все напевне зрозумів.
А через мить Марія тихо
Вже прокрадалась між домів.

...О, як були безмірно раді
Ті одинадцять, ще живих,
Що бій вели на барикаді!
Вона добралася до них.

І принесла не тільки їжу —
Патрони (в поясі були),

А головне — надію свіжу
На те, чим дихали й жили, —

На перемогу! А Івану —
Свій ніжний погляд...

Та в цю мить
Почулись звуки барабана,
І захиталася блакить.

Пішли жандарми сірим рядом,
Грозою блиснуло навкруг.
І кулі сипалися градом,
І друзі падали на брук.

Держалась довго барикада,
Вела по ворогу вогонь.
Не в одного жандарма-гада
Багрилась цівка біля скронь.

Та все замовкло...
Невеличкий
Сніжечок землю засипав.
Але посічений на стрічки
Червоний прапор не упав.

Тривожним вітром надимався,
Мов кров'ю вбитих страйкарів
Він знову й знову наливався,
І майорів, і майорів...

Навпроти лютої навали
Бліді, обдерті, у крові,
В обіймах трепетних стояли
Іван з Марією. Живі.

В гвинтівках їхніх — ні патрона.
Навкруг — поранені бійці.
Була це грізна оборона
У смертоносному кільці.

III

На душі стає веселіше. Я натрапив на химерний знімок. На ньому двоє. Юнак з рогами, а дівчина з крильцями. Внизу ще й підпис: «Оля — ангел. Ваня — чорт».

Ангел і чорт, звичайно, намальовані на полотні, яке висіло на стовпі біля ярмаркового фотографа. Але на тім полотні там, де повинні бути голови, вирізано діри. І отже, кожен, хто хотів, легко ставав «святим» чи навпаки «нечистою силою», просунувши свою голову в діру.

Пояснення мого друга

Ваня — «чорт» — це син Івана та Марії. Іван третій. Знімок зроблено 1913 року, коли хлопець тільки-но починав свою робітничу путь. Оля-«ангел» — подруга Іванова.

Був Іван міцного роду —
Гирю здмухував з долонь.
Якщо треба — ліз у воду,
А в огонь — то і в огонь.

Ще підліток, а дома
Не сидів, як те дитя.
— Хочу сам я, — річ відома, —
Заробляти на життя.

Батько й мати у Сибіру.
Тож на власному горбі
Міру горя, щастя міру
Сам одміряю собі.

Сам плечистий і рукастий,
Заповзятий, бойовий.
На заводі глянув майстер,
Каже: — Будеш горновий!

Лиш здвигнув Іван плечима:
— Горновий то й горновий. —

І пішов у цех хлопчина,
В цех, і справді вогневий.

Біля горна став — і зразу —
Наче зроду там стояв.
Лише бігав блиск по м'язу,
А в зіницях чортик грав.

Міх надме — і нате жару!
Та такий у горні жар,
Що гартуй залізо яре
І самого біса шквар!

Що в цеху сусіднім хлопці
Витирали з лоба піт.
— Це Іван наш робить сонце! —
Хтось казав біля воріт.

А найбільше горнового
Вихваляли ковалі:
— Де умільця отакого
Ще ти знайдеш на землі!

От настала і получка.
Біля майстра всі зійшлись.
— Ось чорнило, осьде ручка.
Ну-бо, хлопче, розпишись!

Той одержує полтиник,
Той на булку та на квас.
А Іван — як іменинник:
— Два карбованці ураз!

Вже хотів було покласти
Він ті гроші в гаманець,
Але знову кличе майстер:
— Знай порядок, молодець!

Й простягає довгу руку:
— Дай карбованця сюди!
— Це ж за віщо? — За науку!
— За науку? На! Гляди...

І з кишені витягає
Дулю, стулену усмак.
Цех від реготу лягає.
— От відрізає! От смільчак!

Не боїться анікого,
Навіть майстра-хапуна!
Про нового горнового
Полетіла новина.

Всякий хоче подивиться,
Поздоровкатися з ним.
З бухгалтерії дівиця
Стала марить горновим.

А Іван діждає неділі
І на ярмарок пішов.
Взяв і друзів до артілі —
Танцювали на дозвіллі,
Не жаліли підошов.

Їли бублики гарячі
І цукерки досхочу.
Хлопець щедрої він вдачі:
— Їжте, пийте! Я плачу!

З бухгалтерії дівиця
Вихваляла довго торт.
Ось і фото. Подивіться:
«Оля — ангел. Ваня — чорт».

Але майстер затаївся.
Ніби сердивсь жартома.
Потім, як то кажуть, в'ївся:
— Те не так, того нема...

І потроху, і помалу
Все копався, все шукав:
То «нема в душі запалу»,
А то «ловиш, хлопче, гав».

І от раз після роботи,
Як уже стихав завод,

«За постійні «недочоти»
Маєш, парубче, «роцот».

А Івану ані муки,
Ані горя, ні біди.
Золоті у нього руки,
Приймуть хлопця хоч куди.

Та уже не тими стали
Тихі хлопці заводські,
Як узнали — поруч стали,
Стисли міцно кулаки.

Од Івана ж і навчились
Не боятися лакиз.
І тепер до гурту збились —
Буде майстрові сюрприз!

Знають хай усі віднині,
Що дурний минувся час,
Не раби вони уклінні —
Робітничий гордий клас!

Тож провчити треба вовка.
Загуло повсюди, страх!
Забастовка, забастовка!
На усім заводі страйк!

Майстра вигнати, поденка —
Вимагає весь народ.
А Івана Іваненка
Повернути на завод!

Дать надбавку! Платять мало...
Ціни вже ростуть давно.
Ще такого не бувало,
Щоб усі так заодно!

Натерпілися вже... Годі!
Наша відповідь така.
Все замовкло на заводі.
Ні димка, ані гудка...

Димарі в сумнім мовчанні
Розтинають небовид,
Та пікети недріманні
Все пантрують край воріт.

Страйк... — Тепер чекай жандармів!
— Не минути всяких чвар.
— Тільки ні ж бо! На удар ми
Завдамо іще удар!

Йшли розмови-перемови...
Не втихали страйкарі.
На усе були готові
І молодші, і старі.

Ждали тиждень, ждали другий.
Проминув і більший строк.
Раптом вранці від натуги
Надривається гудок.

Кличуть всіх... Поволі, гідно
До заводу люди йдуть.
Та жандармів щось не видно.
Скрізь відкрита, вільна путь.

Ось хазяїн сам виходить.
Шапку зняв, поправив чуб.
— Страйк усім нам дуже шкодить.
Я ж не дерево, не дуб.

То неправда, я не п'явка.
Агітаторська брехня.
Буде, люди, вам надбавка,
Цілий гривеник щодня.

Майстер той, що брав побори, —
Вже не майстер. Є новий.
Може майстром стати скоро
Іваненко, горновий.

Вам тепер відкрились очі,
Хто такий насправді я.
Як і ви, я теж робочий.
І ми всі — одна сім'я...

Із надією на бога —
До роботи всі, гуртом!
— Перемога! Перемога! —
Чулись вигуки кругом.

Знов завод ожив. Палає
Буйне полум'я в очах.
Праця серце гріє.

Грає
Радість блисками в очах.

Тільки голову ламає
Дід Сукач, на все мастак.
— Чи із того взяти краю,
Чи із того... Щось не так.

Знав хазяїна я здавна
Не таким. Змів лице.
Доброчинність православна.
Солодесеньке слівце.

А, було, кричить: —
Ви, свині!
Хто хоч писне — у тюрму! —
І усі були повинні
Уклонятися йому.

Щось у лісі здохло, мабуть...
На умі своє трима.
А до себе нас привабить
Хоче він незадарма.

Справді так. Хоч ще в секреті
Це держалось (віч-на-віч!), —
В більшовицькім комітеті
Добре знали, в чому річ.

На гвинтівки трилінійні
Взяв замовлення завод.
Значить, скоро ждати бійні,
Ждати горя і негод.

Скажуть: «Це для оборони».
Будуть люди спини гнуть.
А хазяїну мільйони
У кишені попливуть.

От чому пішов на згоду
Пан хазяїн, от чому
На цей раз ніхто з заводу
Не потрапив у тюрму.

А з охранки ще тасмно
Попередження прийшло,
Щоб робочий люд даремно
Не підбурювать на зло.

Бо не будуть віддавати
Вони сили всі сповна,
Бо їм скоро йти в солдати.
Наближається війна.

До цехів іще тривога
Не дійшла... Яка війна?
Страйк успішний. Перемога.
Ось найкраща новина.

Йшли години многотрудні.
Праця. Втома. Так щодня.
Але це було у будні.
В свята ж — пісня та гульня.

Жаль, що свята ті нечасто.
Але все ж чимало змін.
В горнових з'явився майстер.
Був добріший, тихший він.

Сам хазяїн до Івана
Підійшов: — Ти молодець.
Роботящим всюди шана,
Як сказав один мудрець.

Це слова, їй-богу, влучні...—
І поплескав по плечу.
— Йди до майстра у підручні.
П'ять карбованців плачу.

А мине іще півроку,
Ти вже майстром будеш сам.
Душу маю я широко —
Заробіток добрий дам!

Зрозумів Іван: «Чого ти
Захотів! Та це ж обман!
Хто, мовляв, ітиме проти —
Буде стримувать Іван...»

— Я подумаю! — А що тут
Іще думати? Дивак!
Не було якби роцоту —
Інша справа. Це ж не так...

— Я подумаю! — удруге
Каже хлопець. Бачить, край
Його вигадці, хитрюга...
— Ну гляди не прогадай!

А Іван не думав. Знає,
Що буржуйчик захотів
Біля себе мати зграю
Холуїв та шпигунів.

Тобто зрадників. Не вийде.
Злу не буде він служить.
Там, де вигода, — там кривда.
Хоче правдою він жить.

Так сказав і друзям щирим,
І вже всюди мова йде,
Що Івану можна вірить,
Що Іван не підведе.

Так прийшла до нього шана.
Не хазяйська. Навпаки.
За робочу честь Івана
Прийняли в більшовики.

Почалось тяжке підпілля.
Бойовий почався труд.
Нині всі його зусилля —
Захищать робочий люд.

Від обману і від гніту,
Від неволі і війни,
Що готують проти світу
Всякі підпанки й пани.

З рук його пішли листівки,
У яких і біль, і гнів:
«Нащо робляться гвинтівки?
Щоб стріляти у братів?»

Тепле літо. День спекотний.
Тільки вість прийшла страшна.
Перше серпня — день скорботний.
Почалась в цей день війна.

Розгорнула темні шати.
Мов усе покрив туман.
Хлопців бриють у солдати.
Став солдатом і Іван.

Матері в журбі ридали
Під гармоній буйний спів,
В чорну безвість віддавали
Молодих своїх синів.

Весь завод бажав Івану
Повернутися живим.
Прощайте, друзі!.. Танув
Хоч гіркий, та рідний дим.

Дим заводу. Рідні лица.
Повні світла і тепла.
Оля — «баришня, дівиця»
Сліз утримать не змогла.

Тут він звідав людську чуйність,
Миць і честь більшовика.
Тут його минула юність,
Славна юність заводська.

IV

Два солдати. Стоять виструнчені. Руки поклали на тумбочку.

Гімнастерки ще зовсім нові, нітрохи не прим'яті. Солдати, мабуть, ще не були в бою. Але в очах обох воїнів — глибока печаль і туга. Значить, ідуть на фронт.

Пояснення мого друга

Це наш Іван третій із своїм найближчим фронтовим другом. Звуть друга теж Іван Іванович. І прізвище дуже схоже — Іванов. Знімок зроблено взимку 1914 року у Варшаві.

Гуде, висвистує завірюха.
Не видно світу, не видно дня.
Гармати зранку гуркочуть глухо,
Із перельотом б'ють, навмання.

Сидять солдати в окопі тісно.
А хто піднявся у повен зріст.
Затишшя нині. І лине пісня.
І глушить пісню хурделі свист.

Співають пісню ледь-ледь, тихенько
Про край свій рідний і про любов
Іван Іванович Іваненко,
Іван Іванович Іванов.

Два вірні друга, що подружилл
Уперше міцно так на віку,
Немов два брати, які служили
Одній недолі, в однім полку.

Один з дніпрових країв пшеничних,
Де вільно дишеться лиш траві.
А другий з вулиць дзвінкх столичних,
Із Петрограда, що на Неві.

Обидва носять глибоку віру
В любов і дружбу, а не в штики.
В обох солдатів батьки в Сибіру.
Обидва хлопці — більшовики.

Коли стояли під Перемишлем,
В одну тривожну осінню ніч,
З сирих окопів два друга вийшли
В розвідку дальню, пітьмі навстріч.

Ішли спочатку, а потім впали
(Почувся шерех) і поповзли.
Побита цегла... Якісь завали...
І раптом промінь вузький з імлі.

Вузький та гострий якраз у вічі
Впав Іванову, все — блись та блись...
Враз в одній точці — в його обличчі
Немовби всі промінці зійшлись.

Малі ліхтарики кишенькові
У всіх німецьких солдат були.
Вони схрестились на Іванові
І повели його, повели.

Шугне він вліво — і світло вліво.
Нагнеться трохи — і світло з ним.
І голова його, наче диво,
Ясніє всюди і видна всім.

А Іваненко, збагнувши справу,
Зарився в купу старих цеглин.
Друг на прицілі. Лиху розправу
Учинять німці. Це знає він.

Якби ж то тільки, обом на щастя,
Його не вздріли... Щоб виграти час.
Один ліхтарик навкруг пошастав.
Ось другий блиснув. Спинивсь... Погас.

А Іванова уже схопили
І два солдати кудись ведуть...
Іван за ними. Повзе щосили...
Можливо, буде й недовга путь...

Він чує слово різке: ' — Ершіссен! —
Це — розстріляти! Остання путь.
Через канави і вирви лізе...
Врятує друга він будь-що-будь!

Вогні ліхтариків світять, наче
Удень, все видно на всій путі.
А Іваненка ніхто не бачить.
Повзе він тихо у темноті.

І от, коли вже дійшли до саду, —
Паркан високий, глухий тупик, —
Іван стріляє, і німець пада.
А другий зразу — убік, убік

Ліхтарик згаснув, за ним і другий.
В траві десь німець живий заляк...
Кугикнув тричі Іван до друга.
Це їхній звичний умовний знак.

Мовчання. Тиша. Мов бездиханна.
Кугикнув знову. Луна навкруг.
...І обіймає Іван Івана,
Солдат солдата і друга друг.

Так їхня дружба взялася міццю,
Зрослась з землею, сплелась з вогнем.
І в їхніх лицях душа іскриться:
«Війна вбиває, а ми живем!»

...Гуде, висвистує завірюха.
Не видно світу, не видно дня.
Гармати зранку гуркочуть глухо,
Із перельотом б'ють, навмання.

Співають пісню ледь-ледь, тихенько
Про рідний край свій і про любов
Іван Іванович Іваненко,
Іван Іванович Іванов.

До них підходять іще солдати
Немовби так, для пустих розмов.

Один, найстарший, стає на чати.
В метіль вслухається Іванов.

Цигарки крутять. Прийшло дозвілля.
Мовчать гвинтівки та кулемет.
Гуляй, солдати!

Та це — підпілля.
Це більшовицький тут комітет.

В руках в солдатів якісь папери.
— Щось не збирались ми вже давно. —
У бліндажах десь сплять офіцери
Чи грають в карти та п'ють вино.

— Війна. І втрати у нас численні! —
Взяв Іванов папірець, чита. —
Кінчать з війною! Так каже Ленін.
Це, друзі, правда сама свята.

Кому ти служиш? Кому служу я?
Війна — багатому бариші.
Штики повернем проти буржуїв.
А трударі — всі товариші.

У цих листівках: «Ми за братання!»
Як треба, все по-німецьки тут.
Ми з Іваненком ще до світання
Майнем в розвідку. Геноссе! Гут!

І розсміявся. А Іваненко
Згадав раптово ту давню ніч
Під Перемишлем. Зворушна сценка!
Мигтів ліхтарик... Кугикав сич...

...Гуде, висвистує завірюха.
Навколо темно, хоч в око стрель.
Махорки пачка. Сухар. Макуха.
Листівок кипа. Все — під шинель.

— Нехай щастить вам, брати Івани! —
І знов Івана обняв Іван.
Але з'явився тут гість незваний,
Його проклятість штабс-капітан.

— Куди? Куди ви? — Ми у розвідку!
— Наказ від кого? — Наказ від нас.
— Відставить! — крикнув, лайнувся бридко. —
Арештувати! Такий наказ!

Стояли мовчки усі солдати.
Дивився тупо штабс-капітан.
— Кому наказано? Арештувати!
— Наказ відставить! — сказав Іван.

— Наказ відставить! — сказав і другий.
— Вже ваш безсилий авторитет.
Ви нам не барин, ми вам не слуги.
Єсть більшовицький в нас комітет.

Його наказам коритись будем!
Не треба лайки, хули, образ.
Якщо охота служити людям —
Кінчать з війною — ідіть до нас!

— Та це ж бо зрада! Та ви ж солдати!
Царя опора... Вітчизни кров... —
Та Іваненко сказав: — Зв'язати!
— Погони знять! — сказав Іванов.

Солдати все це зробили хутко.
Вже штабс-капітан лежить в кутку.
Пішла по окопах бентежна чутка,
Що революція у полку.

Гуде, висвистує завірюха.
Не знать, де небо, а де земля.
Потисли руки: — Ходім, братухо! —
Їх вітер піснею звеселя.

В нову розвідку пішли тихенько,
Без шуму-шерхоту, без розмов,
Іван Іванович Іваненко,
Іван Іванович Іванов.

І тут солдат... Він заріс бородою. Шинель на ньому пом'ята і навіть потерта. Але на шинелі з лівого боку — велика червона стрічка.

І в солдатових очах уже немає туги. Навпаки. Якась незвичайна радість і щастя.

На руках у солдата — хлопчик. Білявий, у ластовинні. Напевне, син...

Пояснення мого друга

Це Іван Іванович третій у революційному Петрограді, скоро після Жовтневого повстання. А хлопчик і справді син, тільки не рідний, а приймак.

Стоїть Петроград у гранітному сні.
Здається, ніщо не шелесне.
Застигли у тиші палаци ясні
І плетиво арок чудесне.

Та ні. Пролунали десь кроки чіткі.
Десь постріл озвався раптовий.
І знову все тихо... Лиш тільки з ріки
Вітрець повіває кленовий.

Уже догоряють на кленах листки,
Жаринками сиплються в воду
І, наче ті човники, ветхі й хисткі,
Гойдають осінню негоду.

Пливуть і пливуть по легкій течії,
Зникають під мостом горбатим.
...Цей міст берегти, наче очі свої,
П'яťом доручили солдатам.

Наказ революції! Перше — мости.
Це нерви залізного міста.
Та тут не повинен і жук проповзти,
Й черв'як не повинен пролізти.

На суші — нікого... Але й на воді
Не видно й малого суденка.
На варті солдати стоять молоді,
Між ними Іван Іваненко.

Три ходять по мосту туди і сюди,
А двоє сидять у засаді.
Бандитів багато... того і гляди...
Тривожно тепер в Петрограді.

Іван — командиром. Він буде стоять
На смерть! Не пройти тут нікому.
Посвідчення в нього (червона печать!),
І Леніна підпис на ньому.

Вслухайся!.. Хтось ходить... Чиясь голова
Мелькнула й сховалась... Ні звуку.
Іван притаївся. Усяке бува.
Тим часом на браунінг — руку.

О! Щось виповзає... Та це ж юнкери...
З такими змагатись не просто.
Хай ближче підлізуть. Один. Два. Три.
...І ось вони вже біля мосту.

— Ні з місця!..— Два стали. А третій іде.
Враз цілиться прямо в Івана.
Обличчя рябе, і волосся руде,
І постать крива та погана.

Стріляє...
Як завжди... У лівий рукав.
А хлопці іззаду — з засади.
Схопили за руки. — Ну, пане, пропав!
Тепер не проси вже пощади!

Ті двоє лягли. І повзуть вже назад.
Та кулі їх вмить наздогнали.
Так, грізні сьогодні твої, Петроград,
Напоєні кров'ю квартали!

— У штаб юнкеришку! — Знов тиша німа.
Тривожна, напружена тиша.

Солдати присіли. Ніхто не дрима.
Лиш чути, як кожен з них дише.

От спомин з'являється. Ні, обірви!
Вдивляйся у невидь, у морок.
Не страшно нічого. Не жаль голови.
Лиш страшно, як пройде тут ворог.

І справді іде хтось. О! Жінка й дитя.
— Спиніться. Куди ви? До кого?
— Додому. Ідем рятувати життя.
— Вмирає мій татко... Їй-богу!

— Чи є документи? — Які там! Нема...
— Ми зранку нічого не їли.—
І жінка від горя ридає ридма,
І хлопчик голосить щосили.

Сказали адресу. Все наче як слід.
А хлопчик упав навколінка.
Іван: — Обшукати! — Та сором і стид.
Ну як обшукать її? Жінка...

Із жалем погладив хлопчину Іван.
Сухарика ткнув йому: — Відне!
Ідіть!..—
...Але раптом із криком «обман!»
Хлопчина вертається й блідне.

А жінка стріляє... Невиданий гнів
І зло охопили Івана.
— От гава-роззява. Оце пожалів!
Облуднице ти препогана!

В погоню! В погоню! Узяти живу!
Побігли два юних солдати.
Дзвенить стрілянина... В цю мить бойову
Пригнувся Іван до хлоп'яти.

Поранене в руку... Сорочку порвав,
Наклав йому чисту пов'язку.

— Ну добре... Перейдемо зразу до справ.
Та правду кажи. А не казку.

А правда була дуже проста й пряма.
Тинялось хлоп'я без притулку.
Ні тата, ні мами, ні дому нема.
Ця жінка зустрілась в провулку.

«Де батько?» — пита. «Не вернувси з війни.
Умерла від голоду мати».
У дім повела, де живуть лиш пани.
Ввела до своєї кімнати.

Сказала: — Я бачу, ти, хлопче, артист.
А потім до ночі учила,
Що треба казати, як зійдем на міст,
Як плакати треба уміло...

Звичайно, поїсти дала... І вина...
Як пройдем, сказала, і грошей...
Чомусь була тільки противна вона,
А ви такий, дядю, хороший!

Як ви нас пустили, щипнула: — Тікай!
— А гроші? — Ополудні зранку... —
Тепер її спробуй, чортяку, спіймай.
Дурний я. Піддався на приманку.

— Нічого, спіймаєм! А як тебе звать?
— Петром Івановим! — А батька?
— А батька не знаю. Пішов воювать, —
Я був іще зовсім малятко...

Іван свого друга згадав... Іванов...
В той день більшовицькі листівки
Він взяв, до сусіднього полку пішов.
І постріл нежданий, з гвинтівки...

Запеклий у нього стріляв монархіст.
Не стало борця Іванова.
І от тепер Пітер... Залізний цей міст...
І ця незвичайна розмова.

А що як хлоп'я — Іванова дитя?
Але ж Іванових багато...
Підказує в серці Івану чуття
Щось рідне до цього дитяти.

Як син мого друга, то, значить, і мій.
Що ж, рішення буде незмінним.
— Замерз? Ну ж бо ручки — в шинелю. Погрій!
До себе беру тебе... Сином...

— Ой, правда? Ой, правда? — І сльози з-під вій.
Не роблені, чисті, прозорі.
— Навіки беру тебе, хлопчику мій,
Навіки. І в щастя. І в горе.

— А що там? А хто там? — питає Іван.
Несуть ту облудницю-жінку.
Стріляла, аж поки не випав наган,
А потім ще витягла й фінку.

Поранили тричі... Інакше б — втекла...
А от під одежею справи...
...Ось карта якась... На ній чорна стріла...
Нева... А на ній переправи.

— Несіть її в штаб! А хлопчину, Петра,
Негайно до мене додому.
Вам дома відчинить хазяйка стара,
Нехай нагодує сірому.

Скажіть, що це син мій.— Та звідки твій син?
— Ідять... Розкажу коли-небудь!..
.
З-за рогу виходить матросів загін,
І залп оперізує небо.

— Ідем на Зимовий! Гей, хто на мосту?
За нами, за нами, братове! —
І темінь осінню, слизьку і густу,
Прорізують блиски багрові.

І зліва, і справа у блисках штики...
Яріє Жовтневе повстання.

Матроси. Солдати. Робітники.
«...Це ж бо є наш останній...»

На сходах Зимового вже тупотять
Закурені чоботи пилом.
А там, за дверима, «колишні» тремтять
І давляться гнівом безсилим.

На сходах Зимового вільні твої
Сини, революціє-ненько!
На сходах палацу нові хазяї.
Між ними — Іван Іваненко.

VI

Більшість із них мені вже знайомі. Попробую
вгадати.

Це Іван (Іван другий), що стояв на барикаді.
А от і його поплічника Марія. Обоє вони помітно
постаріли, та дивляться жваво й бадьоро.

Поруч у шкіряній «комісарській» куртці їхній
син — Іван третій. У нього з'явилися вуса, та ви-
глядає все одно молодо.

Взнаю я й Петра — Іванового «жовтневого
приймака».

А хто ж оцей ставний вродливий юнак, що
сидить з самого краю?

Пояснення мого друга

Вродливий юнак — другий син Івана другого та
Марії — Федір. Він був із ними у засланні і разом
з ними повернувся до Пітера після революції.
Знімок зроблено перед від'їздом Марії з Федором
до Києва. Марія мала партійне доручення, а Федір
збирався працювати на «Арсеналі».

«Арсенал» у снігу. Б'ють вітри навскоси.
Замерзає вогонь, як вода.
Наче буря грімка, наче вибух грози,
Гримотить робітнича хода.

Тільки жилаві руки — сталеві вузли —
Не холонуть, підносячи стяг.
Наче кров'ю своєю його налили,
І, живий, він пливе на вітрах.

Розспівався гудок — до роботи сигнал:
Честь і слава святому труду!
Як світанок — на темінь, повстав «Арсенал»
На підступну і хижу орду.

На ту раду ¹, що схожа на зраду гидку,
Що свободу втоптала у грязь,
На ту владу — без ладу, що десь на задку
У німецькім обозі плелась.

Розспівався гудок — до єднання сигнал:
Підійматись і діяти час!
Наче повінь — на кригу, повстав «Арсенал»,
Робітничий згуртований клас.

За свій труд і завод, за свій дім і сім'ю
І за Києва сонячну вись,
За знедолену матір — Україну свою,
Як один, трударі піднялись.

У вогні «Арсенал».
Десь далеко Москва,
Звідти линуть братерські слова.
В них яскравіє ленінська правда жива,
І наснага у них бойова.

У вогні «Арсенал».
Дні і ночі пала.
Поклялись на безстрашність брати.
Лиш сніжинки пухнасті летять спроквола,
Більш нікому сюди не пройти.

А за рогом петлюрівці п'ють «денатур»,
Бо свого їм бракує тепла.
Бо їм треба для гріння заprodаних шкур,
Щоб у жилах горілка текла.

¹ Мовиться про зрадницьку націоналістичну Центральну раду.

Хтось питає: — Петлюрівці... Чом їх так звуть?
— А не бачиш ти, друже, хіба?
Скоро вішати будуть... Тож петлі плетуть.
І до кожного в'яжуть стовпа...

Обложили, мов хмари, вони «Арсенал»,
Налетіли, мов галич з полів,
З-за укрить цегляних налітають, мов шквал,
Не жаліючи п'яних голів.

Та стоїть «Арсенал». Наче бескид, стоїть,
Відбиває атаки нічні.
Тільки мури тремтять та темніє блакить.
А бійці не здригаються... Ні!

Понад муром засмучена жінка бреде.
Там за стінами син її. Син!
Може, серце пробито його молоде?
О, коли б їй пробратись між стін!

Це Марія. Позаду Сибір і тюрма.
Лютий ворог її не зборов.
У душі в неї страху ні краплі нема.
Тільки світла до сина любов.

Вона б тільки дихнула... Бо мати ж вона!
Оживила б, на ноги звела.
Тільки б руку прикласти...
Коли б не стіна!..
— Тільки б руку йому до чола...

— Стій, куди ти? — спиняє вусатий гайдук.
— Я до сина, до сина... туди...
— Божевільна ти! —
Падає мати на брук.—
Покажу тобі сина, пожди!

А стривай! Добра думка!
Усі ж там — сини...
Ми підсадим тебе на стіну.
Тільки білим оцим прапорцем ти махни
І скажи лише фразу одну:

«Перестаньте стрілять, тут зійшлись матері,
Принесли вам білизна й харчі!»
А тоді вже як хоч. Хоч іще говори,
Хоч до самої смерті мовчи!

Ну то як же?
— Я згодна! —
Минає лиш мить,
І вже мати гукає з стіни:
— Не спиняйте стрільби!
Хочуть вас обдурить!
Ще влучніше стріляйте, сини!

— Ах ти, трясця! — лепече спітнілий гайдук
І у жінку наган розряджа.
Але зброя нараз вилітає із рук —
Арсенальці дають одкоша.

Лине гук по всьому «Арсеналу» навкруг:
— Ми почули вас, мамо! Так, так!
І не випустим зброї з натруджених рук,
Хоч один поки житиме кат!

У вогні «Арсенал». Дні і ночі в огні.
Поклялись на безстрашність брати.
Лиш сніжинки із вулиць влітають одні,
Більш нікому сюди не пройти!

У вогні «Арсенал». Його чує Москва,
Звідти поміч іде бойова.
Сяє прапор вгорі, він бійців зогріва,
Наче ленінська правда жива.

VII

А це два Івани. Іван другий та Іван третій. Батько і син.

Батько у госпітальному халаті. А син все у тій же «комісарській» шкірянці...

Пояснення мого друга

Сім'я помітно поріділа. Марія та Федір, як відомо, обоє загинули на «Арсеналі». Іван третій повернувся з польського фронту і тепер збирається на врангелівський. А батько все хворіє. Часто лежить у госпіталі. Лікує застарілий ревматизм, який здобув на засланні в Сибіру. Тепер він залишається дома з онуком Петром.

Літо... Гаряче літо...
Просторинь степова.
Котиться степом вітер.
Глухне суха трава.

Коні збили копита.
Падає ковила.
Втома несамовита
Вершників колива.

Пилом важким припали...
Раптом — Дніпро з імли...
Як до води припали —
Зроду так не пили!

Пийте! Ріка глибока.
Пийте усю!.. Аж ось
З берега — з того боку
Цокання донеслось.

Б'є кулемет дрібненько.
Бризки здіймає... Б'є...
Лиш Іван Іваненко
Не заховався — п'є.

Скільки уже летіло
В нього того свинцю,
Стільки вже куль у тілі —
Пам'ять навек бійцю.

Стільки вже довелося
Пострілів чуть, що знай —

Мухи воно чи оси?
Жаляться! Ну й нехай!..

...А уночі по тонях
Тихо, без переправ,
На вітрогривих конях
Кинулися уплав.

Вийшли на лівий берег,
Стали у низині.
Тихо. Лиш вітру шерех.
Чайок сумні пісні.

Чувся мотив відомий,
Жаби все кум та кум.
Справа старий знайомий
Бив кулемет на шум.

— Друже, сюди! — Івану
Каже сам командарм. —
Місце якраз для стану.
Буде тут наш плацдарм.

Тут я тебе лишаяю —
В смерті самої скраю...
Знаю тебе в бою —
Сотню бійців даю.

В землю вгризіться! З нею
Станьте одним вогнем,
Тілом одним, душею!
Ну а ми далі йдем...

Спершу — де кинеш оком —
Скрізь ніби тиша й лад.
Лиш кулеметик цокав,
Сипав свинцевий град.

Хлопці й не помічали
Той дріб'язковий дріб.
Днями вони й ночами
Землю копали вглиб.

Якось на небосхилі
Курява — з даліни...
Мабуть, це сунуть білі.
Справді вони, вони!

— Хлопці! Патронів мало.
От воно в чому сіль.
Треба не як попало —
Точно стріляти в ціль.

Так підпусти, щоб, значить,
Зовсім біля траншей,
Тільки вже як побачив
Колір його очей —

Бий тоді влучно, сміло.
Це вже в нас як закон:
На одне враже тіло
Тільки один патрон!

Так бійці і робили,
Як наказав Іван.
Військо лежало біле...
Вранці все вкрив туман.

Тільки все знову й знову
Збоку і навпрямки
Брали їх у підкову
Вишколені полки.

Двадцять два дні і ночі
Пékла й болючих ран.
Врангеля орди вовчі
Йшли на Іванів стан.

Вже з його сотні — сорок.
Весь він у ранах сам.
Біситься, злиться ворог:
«Що ж це за люди там?»

Били по них гармати,
Бив і аероплан.
Стали всюди казати:
Там залізний Іван!

От одного світанку
Гуркіт почувся з мли.
Танки. Химери-танки
Із-за горбів повзли.

Хлопці злякались: — Змії!
— Схожі на черепах!
— Ще не було в Росії
Сили такої! — Страх!

Звівся Іван: — Це танки?
Лізете? Чорт вам рад!
Будете ви — невстаньки!
Хлопці, давай гранат!

Вискочив — і гранату
В гусеницю! Ага!
Другу... Четверту... П'яту...
Вибух. Лиш дим ляга.

— Битися до останку!
Хлопці, іще гранат! —
...Два зацімліли танки.
Третій пішов назад.

Так на усім плацдармі
Наша стояла міць.
Білі полки ударні
Падали горілиць.

Вистояли червоні,
Наче твердий граніт.
І, осідлавши коні,
Вирушили в похід.

Гнали до Перекопу
Врангелівську орду.
Били її в окопах,
Били і на ходу.

Довго бої кипіли,
Рівся жорстокий герць.

Ще огризались білі,
Сіяли всюди смерть.

Думали, порятунком
Буде Турецький вал.
Вдарили наші лунко,
Наче могутній шквал.

Всі перешкоди боре
Блискавиця і грім.
Білі скотились в море,
Наші ввійшли у Крим.

Вже й Севастополь. Марив
Городом цим Іван...
Ось він іде бульваром,
Весь у бинтах від ран.

Мріє про дім... Коли це
Перед ним вироста
Постать струнка. Дивіться!
Ольга! Та вже не та.

Теж у шинелі. — Олю!
Здрастуйте, в добрий час!
— Ваня? Це значить — доля.
Я пам'ятала вас.

Вийшли вони над море,
Згадували «колись».
Радощі їх і горе
Піснею пролились.

З моря піднявся вітер,
Заколихалась синь...
— Олю! Поїдем у Пітер.
Там нас чекає син!

Знову велика сім'я. І видно відразу, що в країні мирний час. Ніхто не одягнений у військове.

От лише у Івана третього знак від громадянської війни. Та знак чудовий. Орден Червоного Прапора на грудях.

Ольга, його дружина. Вона саме у розквіті. Чарівна у своїй красі.

І Петро — вже юнак. Високий. Широкоплечий. В очах світиться розум.

Дуже постарів Іван другий. Сивий увесь. Але погляд незмінно «іваненківський», мовляв, не здаюся ні літам, ні злигодням.

А поруч знову хлопчик. Ще незнайомий. Чий же він?

Пояснення мого друга

Хлопчик — син Івана третього та Ольги. Уже Іван четвертий. Знімок зроблено у місті Запоріжжі, де тепер оселилася вся сім'я.

Тече Дніпро, дзвенить легенько
Об сталь на березі крутім.
А вже Іван тут Іваненко
Новий знайшов для себе дім.

Одвик помалу од гвинтівки.
Тепер в руках — теодоліт.
Також тут кажуть «фронт», та тільки
Інакше трохи — «фронт робіт».

Цей фронт простягсь на довгі гони.
Людей! Щодня — усе нові.
Але не роти й батальйони,
А лиш бригади трудові.

І скільки око лиш охопить,
Усюди рух. Як на війні.
Та важче, ніж копать окопи,
Вести роботи земляні.

Як де — доводиться й довбати.
Берись міцніш за рукоять!
І давні подруги — лопати
У добрім ділі аж дзвенять.

Але наш час — це час-новатор.
Зникають заступи старі.
З'явився перший екскаватор
Сьогодні вранці на Дніпрі.

Бере землі важенні груддя
І переносить дужий кран.
Щасливий день! Радіють люди.
Радіє більше всіх Іван.

На екскаваторі новітнім
Петро працює... Машиніст!
У хлопця очі й руки спритні,
А вже до техніки — так хист.

У всіх у них одна стежина.
Уся сім'я зібралась тут.
І Ольга, Йванова дружина,
Теж прибула на Дніпробуд.

Вона — бетонниця. Вже місяць
В бригаді Жені Романько
Бетон міцної проби місить,
Як тут жартують, «молоко».

І навіть батько сивовусий
Змолився. Каже: — Сину, зваж!
Я стародавній майстер-слюсар,
Ще з того віку... Добрий стаж!

Гуде робота. Йде щасливо.
Поміж розлогих вільних плес
Щодня зростає справжнє диво,
Вітчизни гордість — Дніпрогес.

Та от, коли у штучне русло
Було відведено потік,
Коли іще бетонне сусло

Лиш міццю бралось і гусло —
Зчинилось пам'ятне навік.

Ще зранку парило, і хмара
На дальнім обрії росла.
Збиралась клубищами пара
Від небувалою тепла.

На глибше забрідали чаплі,
Зліталась галич край води.
Стирали люди поту краплі,
Жару кляли на всі лади.

А вже надвечір заgrimіло,
Спочатку тихо, а тоді
Грозою вдарило стосило,
Метнулись блиски по воді.

Пішли громи по виднокругу,
Немов навприсядки, в танок
І кожна мить вогнисту смугу
Встромляли в землю, мов клинок.

Нагнули верби полохливо
Сріблястопірі крила віт.
І сипонула раптом злива,
Якої ще не бачив світ.

Пройшла година... Ні, не вщухло,
А більш іще набрало сил.
Здавалось, небо все набухло
І зразу тріснуло навпіл.

Води дзвінкої налилося
Ще, мабуть, на один Дніпро...
Із розкуйовдженим волоссям
З барака вискочив Петро.

Лиш глянув на бурхливу річку
І зрозумів — іде біда.
Уже ламала перемичку
Вкрай розвирована вода.

Сирий бетон лизали хвилі.
От-от розмиють мокрий пруг.
А люди бігали безсилі,
Сумні й розгублені навкруг.

Враз екскаватор став до ладу...
Не забуваючи своє,
Петро узяв на себе владу
І вже команду подає.

Він, склавши біля вуст долоні,
Кричить, куди кому іти,
Кому в якій стояти зоні,
Кому ставати на плоти.

Летіли камені у прірву,
Пісок і гравій, цегла й шлак —
Схопить потік за буйну гриву
І повернуть на вірний шлях!

Коли б побачив хто в ті хвилі,
Вночі у світлі блискавиць,
Як м'язи пружилися в тілі,
Як вигравали тіні лиць,

Як рятували вільні люди
Свій труд і славу, і добро,
Як поруч стали, груди в груди,
Стихія й скорений Дніпро!

Прибіг Іван (він був у місті),
А з ним і Ольга до Дніпра.
Мигтіли блискавки іскристі
І освітили враз Петра.

Не час було радіти вголос.
Взяли лопати у кутку.
Земля не бралась, а мололась
На грязь текучу і слизьку.

Всю ніч гроза бешкетувала,
Всю ніч бісилася вода.
Та й людська сила не здавала
І воля діяла тверда.

На ранок, всі віддавши сили,
Украй натомлені, бліді,
Будівники перепинили
Дорогу збуреній воді.

Так стало тихо, тихо, тихо,
Немов ніколи не було
Ні зливи грізної, ні лиха,
А тільки сонечко пекло.

Завуркотів Дніпро ласкаво.
У хвилю качечка пірна.
Навкруг — наліво і направо —
Заголубіла далина.

Іван з Петром зустрілись: — Сину!
Ти був, як в смертному бою.
Хвалю, хвалю тебе за силу
І винахідливість твою!

Хвалю, хвалю тебе за хватку,
Хоч я своїх хвалить не звик.
На Іванова ти, на батька
Похожий. Справжній більшовик!

IX

Знімок за знімком. Тепер їх безліч. Багато незнайомих мені облич. Все це, мабуть, друзі сім'ї Іваненків. Але і в самій родині сталися деякі зміни.

Ну от, наприклад, підріс і змужнів Іван четвертий. Йому вже напевно біля двадцяти. Він — усюди. І сам, і поміж хлопців та дівчат, своїх друзів. І дуже часто з членами своєї родини — по двоє, по троє, а то й усі разом.

У Івана третього нова нагорода. Орден Леніна. Мабуть, за Дніпрогес. Є урядові нагороди і в Ольги, і в Петра.

Живий ще й Іван другий. Він навіть, здається, трохи помолодшав.

Пояснення мого друга

Знімків багато тому, що Іван четвертий придбав фотоапарат і сам фотографує. Більшість знімків на цих сторінках альбому зроблені в 1939—1940 роках.

Суворий сорок другий рік.
Залізні обрії у димі.
Дороги довгі несходимі.
Нічних годин короткий лік,

Тривожне літо фронтове.
Лунає зрідка стрілянина.
Але ота, твоя, хвилина
Іще в уяві лиш живе,

Коли без страху, без зусиль
Ти, за наказом, з місця встанеш
І сам немов снарядом станеш,
Самонаведеним на ціль.

О, трепет бою, ти серця
Наскрізь пронизуєш одною
Неутолимою жагою,
Якій ні краю, ні кінця.

Вона не палиться в огні.
І ти весь зібраний і збитий
В маленьку цятку, мов налитий
Чуттям невразної броні.

Одно ти знаєш: все навкруг
В ту мить повинно никнуть долі,
Й впаде, твій скорившись волі,
Тобі під ноги виднокруг!

І ця хвилина надійшла.
Вже рожевіє небо чисте.
Стоять схвильовані танкісти
Й підносять руку до чола.

Команда проста і чітка.
Прощальний погляд наостанку.
І вже летять могутні танки,
І вже ніщо їх не зляка.

В однім із них сидить Іван.
Водій-механік. З ним три друга.
Ні слова. Бойова напруга.
І невідомість, як туман.

Та от, куди сягає зір,—
Ворожі танки. Десять... Двадцять...
— Сьогодні жарко буде, братця,
Готуйсь! — говорить командир.

— Веди, Іване, в той лісок
І звідти, наче із засади,
Дамо як слід. Хай знають гади,
Навік заучать наш урок!

І почалось. Стволи гармат
Вже розпеклись. Усе вирує.
Водій-механік маневрує,
То вбік, ліворуч, то назад...

Й снаряди ворога ніяк
Не можуть влучить. Ціль тікає.
Зате гарматник наш стріляє
І точно в хрест — ворожий знак.

Один палає «хрестовик»:
І другий... — Наша це робота! —
Але на них із розвороту
Пливе громада. Цілить в бік.

Удар. І — мимо. Бо водій
З-під нього вивернувся ловко.
Але... — Це, хлопці, мишоловка.
Давай відходити мерщій!

Заходять танки з двох сторін...
— У правий бий! — Завмер, проклятий.
Та й наш спинився, як підтятий.
Підбитий в гусеницю він.

— Фортеця, хлопці! Кругова
І оборона, і атака!
Було весь час нам досі м'яко,
А стало твердо... Що ж, бува.

— Вогонь! — Ізнов ворожий танк
Скрутивсь, навек утратив мову.
Але й на нас все знову й знову
Пливе їдкий огонь атак.

Удар по башті. Ще один.
— Такого, хлопці, не бувало.
Вогонь! Вогонь! Ще дужчий! Мало!
Бий! Перемога чи загин!

І чути голос водія:
— Не стало, друзі, командира...
Але спокійно. Мужність! Віра!
Беру командування я!

Ще довго йшов нерівний бій.
І наші билися уміло.
Але гармату заклонило,
І кулемет мов неживий.

На щастя, вечір. Бій затих.
Лиш догорають всюди танки.
В пітьмі димляться їх останки.
— Прямуймо, друзі, до своїх!

Лиш тільки вилізли, як ось
Почулось близько: — Рус, здавайся! —
«Жартуєш, німчику! Не грайся!»
Але припишкнуть довелось.

Як знов затихло, поповзли...
Та де тепер вони? Ні знака...
Враз на Івана плиг собака...
І темні постріли з імлі.

Собаку вбити він зумів
Тихцем. Ножем її у пельку.
А сам закутався в шинельку
І покотивсь тихенько в рів.

В рову чого лиш не було —
Мішки, потрощене залізо...
Він урятується. Залізе
В це безпросвітне барахло.

А все втрясється — поповзе...
Але ще два танкісти, друга.
Їм вірна смерть або наруга.
О, ні. Це значить, ще не все!

Іван затиснув карабін.
Ну що ж, він здатен на відвагу!
На себе відвернуть увагу!
І друзі знатимуть, це він.

Стріляє просто в темноту.
На постріл кинулись фашисти.
Але спинилися... Дивись ти!
Він ловить фрази на льоту.

Бояться... Кличуть пса: — Аркас! —
Присіли... Хтось зітхає тяжко.
Він чує, як булькоче фляжка.
П'ють. Потім: — Рус, полючіш шнапс!

Так можна довго час тягти.
Чудово. Хлопцям це на руку.
Втекли вже, певно. Бо ні звуку.
А ці, як пні, сидять, чорти!

Вже очі звикли до пітьми.
Він добре бачить — німців троє.
Ні, не такі уже й герої...
Розсілись сонними курми.

Гранати в нього, жаль, нема.
Десь, може, тут лежить в окопці.
Гай, гай... Гранати є у хлопців...
А тут руїна лиш сама.

Запала тиша... Німці ждуть.
Не знають, — двоє тут чи троє...
Якої тут і скільки зброї...
Спішить їм нікуди, мабуть...

Ну що ж, чекать, так і чекать...
Але ж так можна і до ранку...
А скільки он до того танку?
Не менше — кроків двадцять п'ять...

Якщо не вб'ють — не пропаду...
Бігом! І вже він за бронєю...
Тепер прикритий добре нею.
А німці палять без ладу.

Проте він виказав себе.
Вже тут вони його оточать.
І все... Навік погаснуть очі.
Погасне небо голубе.

Ось наближається один.
Вогонь! Лишається вже двоє.
Ще не минуть тяжкого бою.
Але... порожній карабін.

Тепер усе. Тепер кінець.
Нема на себе навіть кулі.
Летять в уяві дні минулі,
Як легкокрилий табунець...

Десь близько постріли... По нім?
Розрив гранати... Виблиск тане...
І чути голос: — Гей, Іване!
Це я, твій друг і побратим!

А ось і з другого кінця:
— Іване!
— Друзі мої рідні!
Мені ви і в темноті видні.
Вже б'ються вкупі їх серця.

Повзли вперед, убік, назад...
Прийшли в частину на світанку.
В похід нові ладнались танки...
Ішли бої за Сталінград.

Кілька сторінок альбому заповнені знімками воєнних часів. Деякі з них зроблено прямо на позиціях.

Іван третій в погонах полковника. Всі груди — в орденах і медалях.

Ольга — в білому халаті. Вона служила старшою сестрою евакогоспіталю. Багато разів нагороджена.

Петро служив у морській піхоті і сфотографований у тільнящі. Орденів не видно. Але, безумовно, вони в нього є.

Один знімок печальний. Іван другий — в труні. Він помер у грудні 1947 року, як видно з напису на знімку.

Іван четвертий після війни одружився на чудовій дівчині Світлані. У них народилося хороше дитя. Син. Іван п'ятий. Це і є мій добрий друг.

Тепер він уже, як ми знаємо, зовсім доросла людина. В альбомі багато знімків, на яких він зображений ще дитиною, потім юнаком і вже в наші дні.

Друг мій каже, що я зрозумів усе правильно, і від пояснень відмовився.

Пахне осінню в нашому місті.
Хмар високих густішає плин.
І шумлять в пожовтілому листі
Вітерці із далеких долин.

Тут тепер не околиця тиха,
Де і вдень було темно навкруг,
Де самі тільки злидні та лихо
Вибігали ридати на брук...

...Він іде по дзвінкому бульвару,
Понад свіжою тишею вод,
Де у барвах осіннього жару
Його рідний світліє завод.

Одчиняються двері тихенько
З кришталевого чистого скла,
І заходить Іван Іваненко
У свій цех, повний світла й тепла.

Тут верстатів розумних без ліку,
Стали дружно й слухняно у ряд.
Одяга він на себе, мов лікар,
Білий-білий, до блиску, халат.

Якби глянув на нього прапрадід,
Не повірив би, що робітник,
А за це ж він боровся насправді
В той далекий, захмарений рік.

А сьогодні в задумі глибокій
Між верстатами ходить Іван.
На душі в нього радість і спокій,
Бо виконує графік і план.

Там на кнопку легенько натисне,
То збавля, то посилює струм.
І вуркочуть верстати, як пісня.
Невідомі тут гуркіт і шум.

Часто просить Івана дружина
У вечірній замріяний час:
— Розкажи-но мені, розкажи-но
Хоч про щось надзвичайне у вас.

Щоб якась перешкода... турбота...
Щоб якась недовершеність справ...
Щоб чомусь не ладналась робота...
Ну а ти щоб усе врятував.

І досяг би ти успіху з боєм!
Ще прославив славетний свій рід!
Хочу бачить тебе я героєм,
Як твій батько. Або як твій дід...

Лиш сміється Іван: -- Ой чечітко!
Ой ти, серденько любе моє!
Що працюєм ми зладжено й чітко —
Це ж насправді геройство і є!

У роботі нема перебоїв,
Неполадок нема, перешкод —
Це тому, що в нас безліч героїв,
Що герої в нас — цілий завод!

І це правда, звичайно... Та люди
Знають вміння Іванове й хист.
Тільки й чути про нього усюди,
Що він справжній в житті комуніст.

Це було... В теплу літню погоду
Під приглушений вуличний шум
Він увечері йшов із заводу,
Повен клопотів, планів і дум.

Вечір видався ясний на диво.
І так тепло було на душі,
І так мріялось легко й щасливо,
Що, здавалось, хоч вірші пиши!

Але раптом з-за правого рогу
Білокосе, кирпате дівча
Вибігає якраз на дорогу
Неслухняного взяти м'яча.

А ізліва — усіх сполошила —
На незвично шаленім льоту
Мчить, як вітер, червона машина
І не може спинить бистроту.

Мить... Іван ухопив за спідничку
І дівчатко до себе потяг.
Посміхнувся, поправив їй стрічку,
Втамувавши в очах її страх.

Усього лиш за два сантиметри
Пролетіла машина повз них.
Подивившись, що «жертви» не мертві,
Гнав машину водій, як на гріх.

А Іван, мов не сталось нічого,
Потихеньку пішов і пішов.

І, лайнувши шофера лихого,
Вже незчувсь, як замрівся знов.

Люди збіглися :

— Хто ж він і звідки —

Цей сміливий такий рятівник? —

Хтось сказав :

— Молодий, без борідки...—

Інший хтось: — З бородою, старик...

Все ж цікаві його наздогнали...

Місто куталось в синю пільму.

— Це ж Іван Іваненко... Пізнали!

— Депутат наш! Спасибі йому!

Тільки сам Іваненко нікому

Не повідав про це ні слівця.

Але вдячні листи до парткому

Все ішли та ішли без кінця.

Лиш дружина, згадавши той вечір,

Часом каже: — Славетний твій рід.

Все по-моєму... Не заперечуй!

Ти герой! Як твій батько і дід!

XI

Останній знімок в альбомі. Про нього важко розповісти. Треба глянути. І не на знімок. На живо-го. На Івана Іваненка шостого!

А от і проснулось маля.

До нас його мати несе.

Чим наша багата земля —

У ньому відбилось усе.

В усміщці розкрились уста,

І тягнуться руки у світ.

У ласці воно вироста

Без лиха, без горя, без бід.

Сміється маленький Іван,
Мов сонце в кімнаті зійшло.
В нім видно незігнутий стан,
І горде високе чоло.

Ще зовсім мале дитинча,
Та твердо на ноги стає.
І світиться розум в очах,
І сила в руках виграє.

Палають рум'янці, мов жар,
Розведені плечі ушир.
Майбутній невтомний трудар,
Хазяїн землі, богатир!

Він повен ясної краси,
Як в пісні живій, -- чорнобров!
Так хай же на довгі часи
Красується жив і здоров!

І кореня доброго він,
З ласкавих і клопітних рук, —
Вітчизни орлиної син,
Грозівого Жовтня онук.

Святися ж, цей отчий поріг!
Тут зробить він перший свій крок
В неходжену далеч доріг,
В нетоптану розкидь стежок.

Святися ж, і материн спів,
Отой колисковий мотив,
Напоєний кров'ю боїв
І потом невтомних трудів!

Він візьме краплини жаркі
У серце своє молоде
І в дальні майбутні віки
Славетний свій рід поведе!

...Сповив тебе простір небес,
Купають всі обшири вод,

Вітчизна голубить тебе,
Тебе колихає народ.

Схилились до тебе чолом
Усі верховини кругом,
Прослались під ноги тобі
Осяяні дні голубі.

Припали тобі до грудей
І сонце, і море, і лан...
На щастя і радість людей
Живи, Іваненко Іван!

1975

КОЗАЧОК

У Вільні, городі преславнім,
Оце случилось...

Т. Г. Шевченко

I

А над дітьми козацькими
Поганці панують...

Т. Г. Шевченко

Чи то гуси пливуть,
Чи то хмара встає?
Наплива каламуть
І в очах розтає...

І легкий, наче пух,
Став хлопчина ураз,
Полетів...

Та до вух
Звідкись лине: — Тарас!..

Може, з дальніх беріз,
З тайножитла свого,
Усе далі у ліс
Кличуть мавки його?

Ще гучніше: — Тарас! —
Він летить, він летить!
І уже біля вас
Буде скоро, за мить!

Та не мавки то, ні,
То Оксана мала,
Із недавніх ще днів,
Із домівки — з села.

— Я, Оксанко, лечу
В милий серцеві край.
Я лечу — не втечу,
Але й ти не тікай.

Я тобі розповім,
Де я був за цей час...—
Та уже, наче грім:
— Ти оглух там, Тарас?

Не із лісу, гей-гей,
Не з домівки — з села,—
З-за високих дверей,
З-за важкого стола

Кличе пан козачка,
Козачка-новачка.
Та зігнувсь, як лучок,
І заснув козачок.

Так заснув на стільці,
Як сидів,— мов на гріх,—
У новім жупанці,
В чоботях нових

Під глухими дверми,
За якими вже — знай —
Не ходи, не грими,
А лиш тільки літай.

Там — добро і тепло,
Там і золото, й срібло,
Килимами лягло
Світле панське житло.

Задрімав лиш на мить
Козачок — і летить
В голубі свої дні
В білосніжному сні.

— Ти оглух там, Тарас? —
І хлопчина проснувсь,

Підхопився і враз
Швидше птаха метнувсь.

Очі в пана — гроза,
На біду козачку...
— Я хіба не казав —
На однім каблучку!

Ну, а ти на скількох?
Де твоя голова?
Як об стінку горох —
Так об тебе слова!

Швидше люльку подай
Та жаринку укинь!
Дякуй богу, лайдак,
Що мені саме лінь!

— Люлька ось, біля вас,
Ще в ній жар не зачах... —
Пан потяг один раз —
Що за відблиск в очах!

В козачкових очах
Непекора, мов птах,
Промайнула умить...
— Добре люлька димить!.. —

Пан говорить з кутка,
А в уяві уже,
Мов зоря пломінка,
Сполох дальніх пожеж...

То маєтки горять —
Приверзлося йому.
Його коні стоять
У глибокім диму.

Пан говорить: — Іди! —
Щоб не сталось біди —
Краще, мабуть, ладком
Із таким лайдаком!

Вже Тараса нема,
Краще хай задріма!
А у пана чого ж
Не спиняється дрозж?

Гнівний відблиск оцей
Козачкових очей
Пана зводить з ума,
Аж до серця пройма.

Знає пан —
багатів
Він з мужичих потів,
Наживався добра
Із людського горба.

А з-за злота-срібла
Наробив стільки зла,
А заради чинів
Стільки горя чинив!

Знає пан — тільки кинь
Буйну іскру в народ,—
Загуде небосинь
Від великих негод.

Заколишеться гнів,
Як на хвилях ріка.
Він ту іскру уздрів
Ув очах козачка.

II

Прокинеться доля, козак заспіва.

Т. Г. Шевченко

А Тарас в передпокої
І болючої, й гіркої
Думи збавитись не міг:
Ой же скільки тих доріг
З'їздив він — вузькі, широкі,
По лісах, полях,— аж поки
В край цей з рідного села

Його доля привела...
І край кожної дороги
Бачив села він убогі,
Розкуйовджені, хиткі,
Скособочені хатки...
Бачив також він усюди —
Помарнілі в злиднях люди
Поливають потом лан,
Де один господар — пан.
Так на рідній Україні,
Де світанки солов'їні,
Той же сум, як дзвін, бринів
В Білорусі, між льонів,
Так і тут, в Литві осінній —
Жовтоквітній, бусолиній.
Люди в горі, у біді,
А пани, як у воді —
У багатстві, у пишноті,
Як в корості — в позолоті.
Знав давно Тарас, що пан
Їсть не те, що для селян,
Що одежу шпують пану
Не звичайну полотняну,
Навіть близько, до воріт,
Пан не ходить без чобіт.
Та не думав він у світі,
Що пани такі неситі,
Що їм мало усього —
І чужого, і свого,
Що такі от непутящі,
І жорстокі, і ледаці,
Що ступити треба крок —
Зразу кличе: «Козачок!..»
Козачок! Яке ж бо слово,
Як звучить воно чудово,
А лоскоче вухо як —
Мало-мало не козак!
О козак! Шаблюка блиска...
Сяє слава запорізька.
А панам усе дарма,
В них-бо сорому нема...
Козачок! Атож! Попихач...
Не шаблюка, а налигач!

І заграв-загомнів
У хлоп'ячім серці гнів,
Очі вкрилися сльотою —
Непровидною сльозою...
А в цей час в передпокій
Входить теж собі такий
Козачок, ступа тихенько, —
Це Іван Нечипоренко,
Друг Тарасів і земляк.
Їм один прослався шлях
І одна судилась доля —
Панська лайка та неволя.

— Е, недобрий, друже, знак,
Та який же ти козак,
Що розрюмсався нівроку?
Дай на тебе гляну збоку:
Добрі чоботи, жупан —
Сам, як той вельможний пан.
Чом же плакати?
— Ех, Іване,
Все мені тут препогане!
Краще б череду я пас! —
У журбі зітхнув Тарас.

— Ге, чого схотів, диваче,
То було б життя собаче.
Бігай босий по стерні,
Їж перепічки курні...
Тут же — їсти не в облизку —
Наливають повну миску.
Хочеш — юшка, хочеш — борщ.
Так що краще вже помовч!

Засміявсь Тарас:
— Ой друже!
Знай, люблю тебе я дуже.
Тільки юшкою мені
Не вгамуєш серця, ні!
Хай пани заллються нею —
Тою юшкою своєю.
А мені б на волю, в поле,
Молоде, зеленочоле!

До пахучої ріллі,
Йти по радісній землі,
По веселій, вольній, чистій,
Гомінливій, променистій,
Щоб, як вулик, світ дзвенів —
Без рабів і без панів!

Аж завмер Іван :
— Як ловко
Ти говориш, і помовка
Вся твоя, мов дивина,
Наче казка незбувна...
Я б так само із тобою —
Сирота із сиротою...
Ех, таке хіба у сні
Лиш привидиться мені...

— Ні, не в сні... Це буде, буде,
На панів устануть люди
Й ми з тобою. Отоді
І настане край біді!

І розмріялись хлоп'ята,
Як вони діждуться свята,
Як повстанцями в житах
На панів навіють жах,
Наче тії гайдамаки.
Ні пани, ні посіпаки
Не сховаються ніде —
Кара громом упаде!

III

Розпинать,
А не любить ви вчилися брата.
Т. Г. Шевченко

Вирує бал...
За доброчинство
Підносять келихи :
Ура-а-а!
Святкують «тезоіменитство»
Миколи Палкіна, царя.

Тут кожен сяє, кожен блище.
Погони, ленти, ордени...
Зібралось панство щонайвище,
«Цареві віддані сини».

І хтось, піднявши скельце сизе,
— Любов до ближнього! — вола,
А сам все ближче-ближче лізе
До родовитого стола,

Де губернатор бути зволить...
А хтось кричить:
— Я за народ!
Хай за царя він бога молить
І любить царських воєвод!

Вже напились, наїлись гості,
Тепер — до танців і до карт...
От ад'ютант його вельмосці
Встає з-за столу — Енгельгардт.

За ним і інші. Йдуть по залах,
Поволі входять до кімнат.
Он гурт дотепників зухвалих
Зібравсь круг панійок-дівчат.

Лунає вальс, гримить мазурка,
У парах панни й паничі...
Пани старіші «громлять турка»,
«Беруть від Лондона ключі».

Їм про політику та війни
Вести розмови — просто мед.
Вони вояки енергійні,
В боях ідуть весь час вперед.

Звичайно, тут, в розмовах жвавих,
На ділі ж — певне, сміх і гріх.
Послухать їх — в усіх державах
Нема розумніших за них.

А Енгельгардт із генералом —
Із губернатором в кутку

Так мило, наче маже салом,
Веде розмову нелунку.

Що генерал почне казати,
Вже ад'ютант говорить: — Так!
Їх треба всіх у каземати!
А то усякий там лайдак

Себе розумнішим за пана
Вважає, бачите, тепер.
І от із репанця Івана,
Гляди вже — революцьонер!

— Так, так... Це вірно... Достеменно...
Далекоглядно як! Так, так!
Нащо вже козачок у мене...
Малий ще... Хлопчик... а однак

Такий вогонь в зіницях блиска,
Як гляне — сам не свій стаєш.
У нім, скажу, блукає іскра
Злодійських бунтів і пожеж!

— О, безумовно, ад'ютанте,
Непевний, мабуть, цей хлопчак.
У вас є кращий із талантів —
Талант читати по очах!

Ви іскру бачили... Це добре!
Гасить її, поки мала...
Бо пізно буде, коли обрїй
Увесь вогнями запала.

Гасить спочатку там, де м'яко,
Потерпить хай який разок.
Щоб начувався гайдамака —
Різок! Різок йому! Різок!

Що — недотепно? Некартинно? —
Й розреготався генерал...
...Звивались ниті серпантину,
Шумів, розгойдувався бал.

IV

А там... у палатах
Сидить собі наш сирота,
Мов у своїй хаті.

Т. Г. Шевченко

За вікнами віхола віє,
Стукачуть сніжинки у скло.
І душу так лоскотно гріє
Домашнє затишне тепло.

Так легко на серці... Цей вечір,
Немовби весь в синім диму,
Лягає хлопчині на плечі
І голову пестить йому.

Густішає сутінь. І тіні
Вже бродять з кутка у куток.
Як гарно в такій самотині!
Немовби ти й не козачок,

Не панський, а вольний. Неначе
Не грудень, а літо, жнива.
Не хуга за стінами плаче,
А мати у полі співа.

І ніби не Вільно край світу,
А рідна Кирилівка, й він
Бреде по високому житу
В вітрах із далеких сторін...

А хто ж то назустріч? Оксана.
— Нарви мені, друже, квіток! —
І пахнуть волошки духмяно,
І в буйний лягають вінок.

Так сплівся із казкою спомин,
Могло таке бути — не було...
А вітер забрався у комин,
Гуде, мов чайне крило

У бистрому льоті. Хлопчині
Видать себе в десять дзеркал.

Як добре, їй-богу, що нині
У губернатора бал.

Він може лягти на дивані,
По-справжньому випростать стан.
Немає ні пана, ні пані,
Сьогодні він сам собі пан.

І хочеться голос подати,
І десь аж із самого дна —
Із серця у дальні кімнати
Зворушлива пісня луна:

Ой не зеленися,
Гаю, мій покою,
Ой не зеленися
Ранньою весною.

Бо поб'є морозом
Всі твої листочки,
Змерзнеш, мов козак той
В полі без сорочки.

Ой, а зеленися
Добрим теплим літом,
Сонце тебе вкриє
Цвітом-медоцвітом.

Хоч пісня і люба Тарасу,
Та є в нього й інша любов.
На все йому вистачить часу,
Щоб пан лиш, гляди, не прийшов!

І вже з потаємного місця
Папір він дістав, олівці.
Нагостре ножики вістря
Забігало швидко в руці.

А от дорогі його скарби —
Малюнки з журналів, лубки.
В усі розмальовані фарби
Якісь царедворні дідки...

Але серед цих супостатів,
Обвитих лахміттям відзнак, —
Обличчя людини. Це Платов —
Відважний російський козак.

Немає в нім пишного блиску,
Його намалює Тарас.
І риска лягає на ризку...
Та племінь свічі вже пригас.

І гніт задимів, і у вічі
Чадить, і усе — наче в млі...
Чого там жаліти? Всі свічі
Засвічує він на столі.

Як стало відразу просторо,
Як видно! Немов береги
Великого білого моря,
Листочки лежать навкруги.

Й поволі на них оживає
Обличчя і постать струнка.
Усякий напевне впізнає
Відомого козака.

Та лиш на малюнкові тому,
Журнальному — як на стіні.
Неначе усе в неживому —
І очі холодні, скляні.

І рот без усмішки, і щоки
Якісь нерухливі, як віск.
В усьому там — тиша і спокій,
На всьому — лакований лиск.

То, мабуть, так треба. Достоту
Усе він змалює, як є, —
Усю козакову істоту
Й коня, що під ним виграє.

От тільки він крапельку збочив
Чи, може, підвів олівець —
Забіг козакові ув очі
Веселий живий промінець.

Незчувся і сам, як це вийшло,
Зірвалось само з-під руки.
Ну що ж бо! А все-таки втішно,
Бо кращі — живі козаки.

Лишилось ще трохи... Обвито
Журнальну сторінку з боків:
Гарцює там несамовито
На конях юрба козаків.

Маленькі усі вони, скачуть,
Неначе оті горобці.
Не можна минуть їх, одначе,
То платовські, певне, гінці.

Малює Тарас. І по миті
Поволі відстукує час.
Про все на цім білому світі
Сьогодні забувся Тарас.

Одне лиш у нього хотіння.
Зігнувсь над столом у дугу,
Не бачить ні свіч капотіння,
Ні вікон в лапатім снігу.

Не чує годинника бою,
Ні кроків по східцях лунких.
Лиш очі підвів над собою —
А пан уже тут, як на гріх.

Стоїть і очима поводить,
В них — злість, і зухвалість, і глум.
Ще й чортик захмелений бродить —
Самого господаря кум.

А пані в столі, у шухляді,
Копається — і нітелень.
Йй, певне, не хочеться в зваді
Закінчувать нинішній день.

Так пан починає:
— Від іскри
Згоряла Москва. І не раз.

А ти, зачучвірений писку,
Що звешся в бомагах — Тарас,

Отак собі маєшся пильно,
Гультяю з усіх гультяїв!
Будинок, маєток, все Вільно
Спалити, напевне, схотів!

І ляпаса раз йому! Двічі...
— Так це ти навмисне, либонь,
Усі позасвічував свічі!
Ти тільки і бачиш вогонь!

Нема в тобі людського ладу,
З кривих ти саней полозок!
Ні, мудру дали мені раду:
Різок гайдамаці, різок!

Гей, кучере, чуєш! Сидорко!
Удосвіта дай йому лад!
По-справжньому байду приборкай,
Усиплеш йому... п'ятдесят!

Сльоза у Тараса лиш в горлі
Застрягла, а очі — сухі,
Наткнулися поглядом орлім
На панові баньки лихі.

І пан, пропустивши хлопчиська,
Що вибіг прожогом у двір,
Ще раз побачив ту іскру,
Якої боявся, мов звір.

V

Чи довго ще на сім світі
Катам панувати?..

Т. Г. Шевченко

«Не почуєте ви від мене
Ані стогону, ні плачу!»
Тільки майво пливе зелене...
Зуби зціпив — не закричу!

Кара падає на Тараса,
Ходить гостра по нім лоза.
Та не біль пече, а образа,
Кривда ріже, а не сльоза.

Б'є Сидорка, немов рубає,
Вдарить — гехне і знову б'є.
Б'є без промаху, добре дбає,
Знає діло гидке своє.

Б'є Сидорка, немов стріляє,
Піт викраплює по чолу.
Не соромлячись, заробляє
Панську чарку і похвалу.

Що ти робиш, дурний лакизо?
Де сумління твоє і глузд?
А лоза гризе, мов залізо...
Та ні слова, ні пари з вуст.

Двадцять п'ять... Бубнявіє тіло,
Наливається ніби м'яч.
Щось в Сидорці заговорило:
— Легше буде, дурило, плач!

Плаче, плаче, реве хлопчина,
Нарікаючи на талан,
Аж опухло попід очима...
Не Тарас, то лише — Іван,

Друг, земляк його. У щілину
До конюшні він загляда:
На Тарасову голу спину
Сипле, падає зла біда.

Врятувать би! Зламати двері!
Та несила. І він гука:
— Ти, напаснику! Людожерє!
Хай одсохне тобі рука!

А тим часом зійшов із ганку —
На прогулянку вийшов пан.
Все він бачить в тумані ранку

І кричить уже:

— Гей, Іван!

Що, й тобі захотілося вийти

В палії? І тобі вогні?

Хочеш теж скуштувати?

— Бийте!

Ми з Тарасом в усім одні!

Пан скипів, пану стало жарко,

Заїкнувся. Забило дух.

Глянув — конюхи, куховарки

Мовчки виструнчились навкруг.

Та нахмурене те мовчання

Все сказало йому ураз.

Це за всіх їх приймав страждання

І витримував бій Тарас.

І пан роблено посміхнувся,

Привітався здаля до всіх

І пішов, аж немов зігнувся,

Не по стежці, а через сніг.

А в конюшні безперестанку

Свище, хльоскає верболіз.

Та не чути в тумані ранку

Ані стогону, ані сліз.

Вже й дивується кат Сидорка:

— Вчора бив Митра-силача,

А і той кричав — недоторка!

«Ой,— просився,— не бий з плеча!»

Ну, а цей... Що воно за дитина?

П'ятдесят... Уставай! Живий? —

...Мов багаття, палає спина,

Біль видзвонює вогневий.

Коло крутиться в óчах тьмяне...

Встав Тарас, не поповз — пішов.

Начувайся, проклятий пане,

Не проходить даремно кров!

VI

Сонце йде
І за собою день веде
Т. Г. Шевченко

У заметілі сизій
Ляга нечутно крок.
По дзвінкотливій кризі
Ступає козачок.

Іде Тарас п'єволі
По Віллі-ріці.
Гудуть струнки тополі
У сніжному вінці.

І думи, думи, думи —
Без краю, без кінця.
«Зазнать такого глуму!
Нечистії серця!

Втекти? Куди? Все рівно.
Світ за очі піти...»
А серце б'ється гнівно:
Їм не минути мсти!

І вабить путь незнана,
Путь справжнього вогню.
Ні, не тікати від пана,
А стати на борню!

Вже він зійшов із річки,
По вуличках бреде
Вузьких, наче стрічки...
Лиш тільки де-не-де

Стрічає перехожих...
Мороз дзвенить. Зима.
Он гурт «овечок божих» —
Стоїть старців юрма.

Та це вже Остра Брама...
У кого лиш біда —

Сюди чвалає прямо
Й устами припада

До мудрої ікони,
Шепоче молитви
І довго б'є поклони —
Не шкода голови.

Хіба й собі тут стати?
Мо' справдиться кара —
Пречиста божа мати
Хай пана покара!

Яку ж на пана кару?
Дошкулить йому чим?
А й справді, як пожару?
Новий збудує дім!

Хвороби? Звідусюди
Найдуть лікарі.
Суда? Тюрми? Не буде!
За пана — і царі.

Ще слід поміркувати,
Бо як би не було, —
Чи схоче божа мати
Чинити пану зло?

Та ні ж! На храм дукати
Він носить кожен раз.
За пана й божа мати!
І засміявсь Тарас.

«Молитися не буду!
Як гріх — нехай і гріх...
Народ позве до суду
Колись панів усіх!»

І враз завмер — диви-но!
От дівчина прийшла
І на одно коліно
Упала й до чола

Підносить руку, потім —
Униз, до живота.
І щось шепочуть потай
Усміхнені уста.

Вона і очі хмуристь,
І сльози ронить з вій,
Одначе, видно — дурить,
Не сумно зовсім їй.

Тарас очей не зводив
З дівчати мимохить.
І милування, й подив
Жили у нім в ту мить.

Дівча з коліна встало,
Поглянуло убік
І хлопця запитало:
— Ти, мабуть, звіддалік?

Звичайно, не католик? —
Аж знітився хлопчак.
Пригадує відколи,
Ніхто до нього так

Ще не звертався просто
Й сердечно водночас.
— Приїжджий... Та не гостем
Я тут, — сказав Тарас.

— А, певне, служиш в пана?
— Так, в пана, козачком... —
Негадано, неждано,
Мов хто змахнув смичком,

Розмова, наче пісня,
Безжурно потекла.
Була пора вже пізня,
Лягла вечірня мла.

Сніжок втоптався. Ковзько.
Чемов пройшовся прас.

— Я — Дуся Гусиковська...
— Шевченко я, Тарас...

Ідуть вони по місту,
По всніженій соші.
Так в серці урочисто,
Так легко на душі.

Сміється Дуся: — Прямо
Не збудуся гріха.
Вимолювать до Брами
Ходжу я жениха.

Молила довго бога
І вимолила так
Кирпатого, малого,
Але і той — кріпак!

— Везе тобі, одначе, —
Тарас сміється теж, —
Скажи, чому ти плачеш,
Коли поклони б'єш?

— Аякже! Мати божа,
Як весело тобі,
Ніколи не допоможе,
Я й плачу, далєбі.

— Але пречиста дїва
Не бачить сліз твоїх!
— Тому й немає дива! —
Лунає довго сміх...

Враз мова полилася,
Неначе тиховодь.
— Хороший ти, Тарасе!
Як скучишся — приходи!

Мені нелегко жити,
Невесело мені.
Я швачка. Шити, шити
Я мушу цілі дні.

Та, бачиш, не журюся,
Тож не журись і ти!
Бувай!
— Добраніч, Дусю!
Не хочеться іти...

...Іде Тарас додому
Не той уже, що був.
У серці молодому
Він щось нове відчув.

Навколо сніг сріблиться,
Встає легкий туман...
Там пан удома злиться...
Та що йому той пан!

Коли є в тебе друзі —
Нічого не страшно!
Він прийде знов до Дусі,
Як тиждень промине.

Удвох вони поплачуть,
І посміються вдвох.
Ніхто їх не побачить —
Ні пан, ні навіть бог!

Він весь бринить, мов гілка
Від тихого тепла.
Мов гомін свій сопілка
У серце полила.

Десь відгукнулась скрипка,
Мов дзюркіт джерела.
Струна, як срібна рибка,
У безвідь попливла.

Вітри дмухнули в очі,—
Весь Вільно наче скрес.
І вже гуде, гримоче
В душі його оркестр.

Він набереться сили
Міцної... І тоді

Звертати будуть брили
Руки молоді.

Та якось дуже дивно
П'яніє голова.
Із музикою рівно
Збігаються слова.

Майнуло слово «люди»,
І вже у вільний спів
Вплітається «не буде
Недолюдків-панів!».

І крок лягає ширше,
І даль ясніє вмить...
Та це ж уже він віршем
Уміє говорить!

Складе, складе він пісню,
Як мудрі кобзарі,
І дужу, й добровісну,
Мов промінець зорі,

Про матір і про сина,
Про щастя на землі,
І пісня та полине
На мужньому крилі.

1954

Казки

ТА ЖИВ СОБІ ВАСИЛЕЧКО

Та жив собі Василечко,
І човник в нього був,
Легкий, тонкий, мов крилечко,
Летів, аж вітер гув.

От брав Васюк веселечко
І човник гнав туди,
Де пнулася веселочка
З глибокої води.

І мріялось Василечку:
Набрати у сачок
Хоч стілечки-остілечки
Веселчиних бризок.

Чи бистрою лелекою
(Ти, громе, не грими!)
Пролинуть під веселкою,
Немов під ворітьми.

Хотілося Василечку...
Та тільки як не гнав,
Яку високу хвилечку
Веслом не підіймав,—

До райдуги-веселочки
Не зменшується путь —
І не дістать веселечком,
Й руки не дотягнуть.

Вогнями-самоцвітами
Без краю, без кінця
Усе вона манитиме
Відважного плавця...

Отак, було, хлоп'ятонько
До вечора гуля,
Аж кличе мати спатоньки
Василька-Василя.

В шовкову постелечку
Василько йде до сну.
А райдуга-веселочка
Пірнає в глибину.

* * *

Поїхав раз Василечко
По річеньці-ріці,
Узяв і вудку-жилочку
Ловити окунці.

Чи ловиться, не ловиться,
Чи мимо пропливла,—
Як то у казці мовиться,
Белика і мала —

Василькові те байдуже!
Василькові дарма!
— З'явися, світло-райдуже! —
Та щось його нема...

Хлюпочеться-шепочеться,
Дзюрчить собі вода.
Ваську одного хочеться —
Веселку вигляда...

Уже і небо хмариться,
Кошлате та руде,
Веселочка щось б́ариться,
Веселочка не йде...

Та ось мелькнула іскорка
Маленька поміж хмар.
І враз — і грім, і блискавка...
Удар... Іще удар!

І дощ хлюпнув.
Та от іще
Рвонулися вітри,
Зняли, мов на полотнищі,
Василька догори.

То колються, то стеляться
Під боки, наче пух.
Знялась така кружелиця,
Аж забиває дух!

Злітають бризки, носяться
Навколо Василя,—
То злива-буреносиця
По снігові гуля.

І кїдає Василечка
У хмаряній імлі,
Мов зламаную гілочку,
Од неба до землі.

Але Васько не кориться,
Надії не втрача,
Збирає сили, бореться,
Натискує з плеча.

Об хмарку він обіпреться,
Одпхнеться убік
Й пливе в повітрі, ніби це
Ручай або потік.

Хоч сліпнуть очі хлопцеві,
Шумить у голові,
Та візьме він і вхопиться
За ниті дощові.

І довго так гойдається
Вітрам напереріз...
Ось ниті обриваються,
Й летить Васьок униз.

Незнаною ще силою
Кудись його несе,

Підштовхує, мов хвилею...
І раптом зникло все.

Ні хмар, ні бурі лютої,
І злива прогула...
Туман усе обкутує,
Усе покрила мла.

...І тільки в мрії, спомині
І друзі, і сім'я.
Щось тихо вії втомлені
Дрімотою стуля.

* * *

Проснувся Васько на острові
І чує: лине гук —
Чи дзвін гуде, чи постріли?..
Над ним кружляє крук.

Ні хатки, ні хатиночки,
Ні лісу, ані лук,
Ні квітки, ні билиночки...
Над ним кружляє крук.

А острів (не спіши, ріка,
В очах не зелени!) —
Якщо ступать нешироко, —
Сто кроків довжини.

Це б човника!
Без шереху
Тікати б звідси пріч!
Іде Васьок по берегу,
А крук йому навстріч.

Останнім кругом-колесом
Кінчає свій політ,
Сідає й людським голосом
Питає:
— Звідки світ?..

Васько говорить лагідно:
— З Недальнього села.
Я вчора з дому завидна,
Та буря занесла...

— А ти на річці чом никав?
— Та я хотів... Ого!
Не бачили ви човника
Маленького мого?

Поглянув крук усміхнено:
— Хитруєш ти чогось...
У мене човник! Примкнено...
І ключ від нього ось!

Я дуже радий гостеві,
Що лихо привело.
Ще на моєму острові
Людини не було.

Але, як хочеш вижити
І не зазнати зла,
Скажи мені, за чим же ти
Приїхав із села?

Не звик Васько виказувать,
Що в серці аж на дні,
Не звик Васько розказувать
Про думи потайні.

А тут і паче критися
Він буде — річ ясна!
Сказав, щоб відчепитися:
— Та мрія є одна...

— А-а! Мрі-і-і-ія! — крук повторює. —
Натрапив я на слід.
Так ти із тих, которії
Перевертають світ?

Отак схотілось просто вам
До сонця аж дійти?
Ще й до мого до острова
Докинути мости?

Ні, мріять не дозволю я!
Це вигадки якісь...
Своєю, хлопче, волею
Од мрії одречись!

А ні — тобі не бачити
Ні дому, ні сім'ї...
Не слухавш неначе ти
Оці слова мої!

Подумай! Часу вдосталь є... —
І вгору знявся крук.
І знову — дзвін чи постріли —
Навкруг полинув гук.

А в небі сотні воронів
Зійшлись — крило в крило.
Настала ніч беззоряна,
Що й зроду не було.

* * *

Заплакав тут Василечко —
Ну, як же йому бути?
Ні ножичка, ні пилочки,
Щоб човник одімкнуть.

Та що ж робить теперечки?
Чи є в кишені щось?
Хустинка та люстеречко,
Та сірники ще ось...

А хліба ані кусеня,
Ні крихтоньки ніде...
Ой горенько матусине!
Це ж сина вона жде...

Іде-брече край бережка,
Присяде на пеньок,
То в качечки, то в селешка
Питає, де Васьок.

Чи відає, чи зна вона,
Що син її в ярмі,
Що волі його збавлено
На острові-тюрмі!

А тільки б слово мовити!
Було б все, як колись...
А тільки значить слово те:
Од мрії одректись...

Ні! Він не скаже слово це,
Хай хоч згорить в огні.
Від мрії не відмовиться,
Не відречеться, ні!

* * *

Не спить Васько...
Недобрії
Течуть-пливуть думки...
Аж ось уже на обрії
Рожевіють хмарки.

Блищить, мов позолочений,
Он берег вдалині...
Вже й крук стоїть підбочений.
Василько каже:
— Ні!

Мигнув он човник зіркою
На хвилечку якусь.
А крук лиш хитро зиркає.
Васьок:
— Не одречусь!

Вже й ворони над кручею...
Зле каркання повзе...
Вже й крук надувся тучею.
Василько каже:
— Все!

— Ах так! Ну буде ось тобі!
Добра тепер не жди!..—
Здійнявся крук над островом
І зник не знать куди...

* * *

— Ой річенько-глибочице,
Місточок мені кинь! —
А річенька хлюпочеться,
І слухати їй лінь...

— Ой рибонько-срібляночко,
Рятуй Васька в біді —
До хати мчи, до ганочку! —
Лиш кола по воді...

— Ой хмаронько-вітрилечко,
Пір'інко золота,
Спустись, візьми Василечка! —
А хмарка проліта...

* * *

Так швидко, наче зляканий,
Ще день минув...
Ще ніч...
І ранок знов, заплаканий,
Хлопчині йде навстріч.

Василько просипається,
Жене усмішку з губ,
Росою умивається,
А вітром чеше чуб...

Ой хочеться як їстоньки!
Шука Васько — дарма!
Нема нізвідки вістоньки,
І про́світку нема.

Та ось із неба падає
І берегом диб-диб

Сам крук.
Василько вгадує:
А що то в нього?
Хліб!

Ще сало он.
А що ще є?
Вареники масні...
А крук уже й пригощує.
Бере Васько...
Та ні!

— Ні, не продамся, круче, я!
Загину.

Стлію.

Вмру!.. —

Здійнявся крук над кручею:
— Дурний хлопчисько!
Кру!

* * *

Знов ніч за ніччю котиться,
Знов день за днем пливе,
А серце ще колотиться —
Живе Васьок, живе!

Жиє він невеликими
Дарами з берегів —
То хвиля сливку викине,
То яблучко, щоб їв.

А то вітрець, — лиш вичека,
Коли Васько один, —
Сипне йому гостинчика:
З десяток насінин.

А то, гляди, нежданого
Бджола йому медку,
Солодкого, духмяного,
Несе на хоботку.

Тепер і пить, і їсти є!
Добро на світі є...
Він видержить, він вистоїть,
Поставить на своє!

* * *

От раз Васюк по острову
Знічев'я собі йде
І знову чує постріли,
І ніби дзвін гуде...

Хлопчисько дума: «Що воно,
У чому тут секрет?
Невже ж бо десь заховано
І справді кулемет?

А що мені? Яка мені
Ще страшна біда?»
І в нору, що під каменем,
Василько загляда...

Еге!
Тут шито-тесано...
Так ось ти, круче, як!
З усіх усюд нанесено
Усяких залізак.

Над ними — видно, зморені,
Аж крапле піт із крил,—
Стоять дебелі ворони
Й «працюють» що є сил!

Один крилом розмахує,
Об рейку б'є щомить,
А другий сова бляхою
Та дзьобом стукотить.

Всміхнувсь Васько:
— Ну ось тобі!
Так от від чого гук!
Так от від чого «постріли»!
Живеш обманом, крук!

Не я, а ти розчавлений
Ще будеш — плач не плач!
Чудесник ти заржавлений,
Бляшаний ти силач!

Тут ворони помітили
Васька та в крик, у крик:
— Ой круче, наш учителю,
Тут хлопець, чоловік!

Закаркали розлючено:
— Він бачив!
— Що робить? —
З'явився крук над кручею
І крикнув:
— Засліпить!

Крильми змахнули ворони.
Заплющився Васюк.
Посипавсь в усі сторони
Пісок,
 пісок,
 пісок...

Неначе тьмою-бурею
Несло від хижих крил.
Знялась,
 мов хмара,
 курява,
Дрібний склубочивсь пил.

Вже з ніг хлопчина валиться —
Лютує пісковоїй...
Хто над тобою зжалиться,
Василечку ти мій?!

Тут заступитись нікому!
Держись, Васюко!
А пил
Пролазить між повіками,
Уже немає сил.

Ах крук! Душа залізяна!
Іч, вигадки які!
Враз думка мов прорізала:
В кишені... сірники...

Хоч вже й надії мало є,
Проте ще не кінець!
Бере Васько й підпалює
Посохлий бур'янець.

І враз стіною сивою
Встає у небо дим,
Звисає, мовби гривною,
Над островом сумним.

І зникли чорні ворони,
І обрій просвітлів.
Лиш, наче переораний,
Ще острів стугонів...

* * *

Полинати б додомоньку...
Мов голуб... голубко...
Отак у мрії-споминку
Заснув собі Васько.

Витає він за горами,
У дальній стороні...
Підкралися два ворони
До хлопця в тишині.

Підкралися і дзьобами
В кишеню...
От меткі!
...Васько уранці пробує:
Пропали сірники.

І дума хлопець: знов вони
Взялися засліпить,
А то в піщаній повені
І зовсім утопить.

Аж глядь, якоюсь поростою
Весь острів зачорнів.
Еге! Та це ж бо хворосту
Нанесено з гаїв.

Лежить він всюди купами.
Між ними ходить крук,
Та сердиться, та тупає,
Та каркає навкруг.

— Ну, хлопче, будеш мріяти?
Підпалиш нас? Облиш!
От сам у вогневії ти,
Як трісочка, згориш!

Мовчить Васько.
— Ти кривишся?
Я впертих не терплю.
Ну, якщо так — подивишся!
Я хворост підпаляю!

Ваську вмирать не хочеться.
Ну що ж! Як так прийшлось...
І враз як зареочеться:
— Пали мене! Я ось!

Аж поточився злякано
Крук в сторону:
— Так знай! —
І раптом хворост факелом
Зайнявся з краю в край.

Це смерть!
Тікати нікуди.
Ось полум'я повзе...
Зазнаєш мук без ліку ти,
Василечку, і все...

І все...
Ну що там кволому
Тобі проти вогню!
Яку тут проти полум'я
Вести іще борню?

Ох, як же палить! Лихо ти!
І вітер дим несе.
І все...
І нічим дихати...
А хто сказав: «І все»?

Борись — рятунок зразу є!
Сорочку він зніма,
Рукава в ній зав'язує
І димом надима.

Повітрям теплим повниться
Сорочка.
А Васьок
Як за рукава вхопиться
Й летить. Мов голубок.

Додумався Василечко —
Недарма ж бо школяр!
Несе його вітрилечко
Угору аж до хмар.

* * *

Як крук побачив — горенько!
Всіх воронів склика:
— Чимдуж летіте! Скоренько!
Зловіть мені Васька!

І кинулися ворони
За хлопцем в небеса,
А вітер, мов пришпорений,
Несе його. Краса!

Вже й казочка б кінчалася,
Уже б Васько і втік.
Та дірочка прорвалася
В сорочці,
Тільки — пшик!

І тут дзьобами ворони
Вчепились за рукав

Та тягнуть в усі сторони.
Пропав Васько, пропав!

Він впав на острів кручачий,
На попіл, на пісок...
Терзаючи і мучачи,
Вб'є крук тебе, Васюк!

* * *

І раптом знову з вибалка
Почулося: кру-кру...
— Ти хлопець неабиякий,
Дарма заводиш гру.

Доріг немає з острова —
Дивись хоч не дивись.
Тікав? Та не вдалось тобі!
Одно лиш: покорись!

З твоїм, хлопчино, розумом
Та з розумом моїм
Ні бурі, ані грози ми
Не пустимо в наш дім!

У села я літатиму,
Дуритиму народ.
І заживем багато ми
Отут між тихих вод!

Ну, хлопчику!
Ну скоро, ну!
Не будь же ти дурним!
Зроблю тебе я вороном!
Заступником своїм!

— Ні! — тут Васько не витримав,
Підскакує стрибком
І в пику крука хитрогс
Як гахне кулаком!

Крук впав,
Помалу зводиться,
Вже й ворогів гука:
— І де у світі вродиться
Дитина отака!

Ну, знатимеш,
Забаришся
Ти довго тут — без меж...
Отут ти і зістаришся,
Отут ти і помреш!

І над притихлим островом
Іще зробивши круг,
Кудись у дальню просторінь
Полинув чорний крук.

* * *

То небо хмуρο виснуло,
А то, мов хмару ніж
Прорізав,—
Сонце блиснуло,
І стало веселіш...

Агей, Васько, не нидіти!
Хто смілий — не вмира.
На бій останній вийди ти —
Пора уже, пора!

Ти стільки вже намучився.
Біда, що ти один.
Коли б з тобою учні всі,
Всі друзі, весь загін!

Не встав би, крук, довіку ти,
Прийшов би тобі край.
Оце якби покликати
Хлоп'ят усіх!..
Стривай!

У нього ж є люстеречко,
Є дзеркальце мале.
Через річки й озеречка
Він зайчика пошле.

Розкаже Морзе азбука
Все чисто про Васька :
Де в світі він весь час блукав,
Яка біда тяжка
З ним трапилась.

До обрію
Лети, зайчатко-жар!
Еге, придумав добре він —
Недарма ж бо школяр!

Той зайчик тихо лапкою
По шибці подере
(Коротким блиском — крапкою,
Подовженим — тире),

Й на окулярах вчителя
Усядеться зайча...
— Помітили, помітили! —
Всі учні закричать.

Злітай же із люстеречка,
Зайчатко, і лети
Через річки й озеречка,
Кущі й очерети
Скоріше до мети:

Коротким блиском — крапкою,
Подовженим — тире, —
До вчителя, що з папкою,
Учитель розбере!

* * *

А час неначе ліниться,
Мов листячко, пливе :
То покружля, то спиниться —
Ні мертве ні живе.

Сиди собі та знай чекай —
Такі діла в Васька...
Чи ж ловлять в школі зайчиків,
Що звідси він пуска?

Чи прийдуть з допомогою
Товариші-брати?
Далекою дорогою
Їм, мабуть, треба йти.

Крізь млу Василько дивиться,
Рятунку вигляда...
Аж ось неначе дибиться
На обрії вода...

Аж ось на небокраєві
З'явилися з даліни
У сонячному граєві
Човни,
 човни,
 човни.

На них веселолиці
Дівчатка й хлопчаки,
І вчитель із рушницею —
Пливуть серед ріки.

Як у Васька забилося
Враз серце...
Молодці!
Від радості скотилася
Сльозинка по щоці.

І що це тут? Угадуй-но!
Все небо звеселя...
Веселка встала — райдуга —
З сльозинки Василя.

Як хлюпнуть друзі веслами,
Аж блисками вода.
Росте, росте над плесами
Веселка молода.

Така ж вона омріяна,
Така ж вона близька,
Вся барвами усіяна,
Стоїть біля Васька.

А де ж сачок Василечка?
А ось він.
І Васьок
Бере вже не остілечки,
А тисячі бризók.

Він може в путь далекою,
В підхмарну висоту
Пройти собі веселкою,
Неначе по мосту.

От лине він лелекою
(Разóm з всіма дітьми)
Під гордою веселкою,
Немов під ворітьми.

У човнику у власному
(Він сам сюди приплив)
По слідові по ясному
До рідних берегів...

То що за чорнокрилиця
Веселку дзьоба?
Крук...
Учитель в крука цілиться,
І крук на землю — грюк!

А друзі в співах, в radoщах
В таку щасливу путь
В огнях — у барвах райдужних —
З Василечком пливуть.

Он матінка!
До вїй вона
Хустинку притуля,
Затискує обіймами
Василька-Василя.

— Синочку мій!
Тепер же ти
Зі мною будь завжди!
Зумів ти слово здержати
І вийти із біди.

Пишаюся хоробрим я
Василечком своїм.

...Од обрію й до обрію
Півколесом ясным

Стоїть веселка, світе мій,
І барви свої лє,
Вогнями-самоцвітами
У вікнах виграв.

Ідуть усі за матір'ю
До хати, до стола,
Новою мати скатертю,
Як в свято, застеля.

Все потонуло в дзенькоті
Склянók і тарілок.
Чи всі зійшлись на бєнкеті?
Усі...
А де ж Васьок?

В дворі...
Чого ж бо він чека?
Це дивно, далєбі...
Він висмикнув промінчика
Із сонечка собі

І човник свій з веселечком
Прив'язує тихцем
До райдуги-веселочки
Тим чистим промінцем...

ІВАСЬ І ЧОРНА БОРОДА

Синє море, синє,
Тихобережнє...
Білу парусину
Вітерець жене.

Човен хвилю крає —
Хлюп, та хлюп, та хлюп...
З човна визирає
Білопінний чуб.

Човен швидко линє
До широких плес.
Пізнає хлопчину
Сонечко з небес.

Хмарка пронеслася,
Впала і, гляди,
Зустрічає Йвася
Вже вона з води.

Як радіє серце!
Любо так тобі!
Розсипа весельце
Бризки голубі.

Райдуга їх в'яже
В грона осяйні,
То злетить, то ляже
Й зникне в глибині...

У Івася — вудка.
Лиш закинеш — є!
Вдруге кинув хутко,
Знов уже клює...

Хлопець жилку смика:
Добра узяла!
Не така велика,
Не така й мала.

Половив з годину,
І кінчати слід.

От улов! Гляди-но,
Стане на обід.

Але ще ж і друзів
Треба не забуть.
Ось вони, в напрузі
Біля човна ждуть.

Завжди в ці хвилини
З голубих глибин —
Тут як тут дельфіни:
Марта і Мартин.

Привітальні кола
Роблять по воді,—
Лиш мигтять навколо
Виблиски руді.

— Шана Івасеві
Від усіх сердець! —
І шумить веселий
Круговий танець.

Радісна картина,
Неповторний світ!
— Марто і Мартине,
Здрастуйте! Привіт!

Що нового, милі,
Там у глибині?
Що почули хвилі?
Буде буря? Ні?

— Буря? Ні, не буде!
Тиша. Спокій. Штиль.
Літепло усюди.
І не видно хвиль.

— Ну, пливіть гуляти!
А мені пора
До своєї хати,
До свого двора.

Знов над головою
Хмарка пронеслась.
Тихою водою
Вируша Івась.

Пáруса лаштує
(Вітерець не стих...),
Рибкою частує
Друзів дорогих.

А дельфіни — круга!
Та не раз, не раз...
Проводжають друга:
— Завтра, в цей же час!

Човен відпливає —
Хлюп, та хлюп, та хлюп.
З човна визирає
Білопінний чуб.

Далі, на політці —
Каламуть із дна:
Чебер ставить сіті,
Море розтина.

Він пудами важить
Рибу у птьмі.
Всі про нього кажуть:
«В себе на умі».

Звуть його — Нечистий,
Перший з ненажер,
А хлоп'ята з міста —
Просто: браконьєр.

Він живе у горах,
Де — ніхто не зна.
Їздить на моторах,
Вітер розтина.

Зустріча Івася
Чемно він: — Здоров!
Ловля удалася?
Покажи улов!

Гляне, засміється,
Аж тремтить вода.
Як верба, трясеться
Чорна борода.

— Ну і риба! Срібло!
Золото! Янтар!
Та вона засипле
Завтра весь базар!

Пропливає тихо
Йвасик, ні гу-гу..
Гнеться лиш від сміху
Парус у дугу.

Хлопець — ані слова.
Пада, як в мішок,
Чеберова мова,
Чеберів смішок.

Вслід летить луною:
— Рибу я люблю,
З човном і з тобою
Разом закуплю!

Та Івасю нащо
Слухать пустопліт!
З чеберами краще
Й знатися не слід...

Завжди так у морі:
Човник хлюп та хлюп.
Парус на просторі...
Сонце... Білий чуб...

* * *

От одного ранку
Так, як і щодня,
Хвилечку-білянку
Йвась переганя.

Він уже проїхав,
Мабуть, сотню гін.
Випливають тихо
Марта і Мартин.

— Горе нам у світі!
Зблідло все життя.
Заплелось у сіті
Дороге дитя.

Наш синок Терешко.
Сіті ой міцні!
Він не знає стежки
В морі для гульні.

А схотів непослух
Наловить зірок,
Вийшов без дорослих
В світанковий змрок.

І тепер у пастці.
Невмолима сіть!
Що в такій напасті
Нам тепер робить?

— Швидше! Де? Пливімо! —
Каже Йвась і — в путь...
Через хвили, мимо
Маяка пливуть,

Мимо паль червоних,
Віх сторожових,
Повз рибалок в човнах,
Ніби неживих,

Ніби скам'янілих —
Так пильнують кльов.
Ще гуляє в хвилях
Їхній весь улов...

— Ось! — говорить Марта.
— Тут! — гука Мартин...
Чайки, ніби варта,
З чотирьох сторін

Налітають, крилять,
Круженять кружка,
Тужать вони, квилають:
— Ой, біда тяжка!

Йвасик дума, дума:
Сіть, мов сталь, тверда,
Напнута, мов гума...
Чайки: — Ой, біда!

— Чим її узяти?
І ножа нема... —
Б'є веслом завзято.
Ще раз! Та дарма.

Йвасик добре в школі
Вчиться. Піонер.
Він маля з неволі
Визволить тепер!

Хай будь-що! Негайно
Треба скласти план...
Думає... Стривай-но
Так і є. Таран!

Відганяє човна
Не вперед, назад...
— Йвасю, не відмов нам!
— Ти ж як рідний брат!

А Івась моргає:
— Друзі, не тужіть! —
І часу не гас,
Робить все умить.

Вже він ходом повним
Мчить вперед на сіть,
Налітає човном —
І крило тріщить.

Знов назад. І прямо
Знов на сіть розгін!
А за ним так само
Марта і Мартин.

Ще раз бистрий човен
Вихором летить.
Хвилі б'ють, мов повінь...
Розірвалась сіть!

Виліза Терешко,
Пустунець-синок.
А на нім мережка
Порваних ниток.

Лиш очима блима...
Батько: — Ну, догравсь?
Івася знайшли ми...
А якби не Йвась?

Мати: — Милий, любий!
Весь у татуса.
Поцілуй у губи
Зразу Івася!

А Івась: — Та буде!
Кликали — я ось.
Всі так роблять люди.
Добре, що вдалось.

І на цім бувайте!
Жде мене улов. —
...В даль голубувату
Трое попливло.

Хлопець взявсь до цебер,
З човна воду лле.
Враз — мов з хвилі — Чебер.
Позирає зле.

— Ти коли рибалка —
Знай собі, рибаль!
Бачиш, звіра жалко,
А мене не жаль!

Отакі-от ситі —
І порвать! Та я... —
Слізять очі ситі,
Наче в них — змія.

— Дядю! Сіті мертві.
Дельфіня — живе.
Я його від смерті
Врятував. Пливе!

— Не скавчи, посмітюх!
Що у мене в сітях —
То моє добро!
Золото! СріблО!

Дельфіня! Гляди-но!
Та до мене в сіль
Попаде й людина —
Їй також не жить!

— Он як! Чув я всяке:
Злодій, браконьєр...
Ви ж бо вовкулака,
Справжній людожер!

Човником відчалив
І поплив хлопчак.
Чайки закричали:
— Правда! Правда! Так!

А услід лунало:
— Я не потерплю.
Бити тебе мало.
В морі утоплю!

* * *

Був погожий вечір,
Був великий кльов.
Сонце гріло в плечі...
Йвасик-риболов

Радувавсь удачі,
Обрію без хмар,
Що горів, неначе
Золотавий жар.

Підіймали бризки
Марта і Мартин.
Плавав з ними близько
І Терешко-син.

Стало падать в море
Сонце спроквола́.
До хлопчини скоро
Марта підпливла.

— Буде буря, Йвасю!
Й не одну добу! —
Чайка піднялася:
— Буде буря, бу...

Поспішай додому! —
Хлопець — за весло.
В морі хвильовому
Човен понесло.

А уже злетіли
Перші вихорці.
У Івася сили
Стане у руці.

Парусок нап'ятий
Задзвенів — агей!
Став лиш підпливати
Хлопець до сітей —

Човен задубіло
Зупинивсь. Біда.
Що це? Дно пробило.
Ринула вода.

Вже Івасів човен
Аж по вінця повен.
Тільки хить-хить-хить...
Що його робить?

В море! В путь — водою!
Бо ж Івась — плавець!

Взяв весло з собою,
Наче поплавець.

Проплива два метри
Махом навпростець.
Чує: — Сіті мертві...
Буде й з тебе мрець!

Налітає хвиля.
Вітер чуба рве,
Бурунам привілля.
А Івась пливе.

Шаленіє хвиля.
Буря стугонить.
Ще і ще зусилля —
Налетів на сіть!

Він бере праворуч —
Сіть, як стій, стоїть.
Він пливе ліворуч —
Знову клята сіть!

Уперед — не можна.
Тільки путь назад.
Там же тьма тривожна.
Піна. Вітер. Град.

— Ще й узяв весельце
На той світ? Ну да? —
Як верба, трясеться
Чорна борода.

Пада сміх у море
Краплями смоли.
— Ми й на тебе шори,
Хлопчику, сплели!..

Бач, яке рибище
В сіті запливло.
Підпливай же ближче!
Золото! Сріблo!

— Ха-ха-ха! — трясеться
Чорна борода.
Чайка в небі в'ється:
— Ой, біда, біда!

Всюди — ближче й далі —
Хуга штормова.
Взявся Йвась за палю,
Перепочива.

Тільки з головою
Хвиля накрива.
Б'є мов булавою
Сила вітрова.

Буря дужче хвілить,
Світ весь обійма.
Чайка в небі квилить:
— Сили вже нема...

Де ж узяти сили?
Як прорвати сіть?
Тіло посиніло
З холоду, дрижить.

— Хочеш, хлопче, спати
Сю ніч дома? Га? —
Чебер бородатий
Гнеться, мов дуга,

Нахилився низько:
— Ну, скажи мені.
Ні? Дурний хлопчисько!
Спатимеш на дні!

Все було б чудово.
Дам тобі життя
За одне лиш слово.
Ну скоріш, дитя!

Згодься лиш зі мною
Їздити вночі.
Мав би ти і зброю,
Їв би калачі.

Щоб коли прожектор,
А чи там інспектор —
Ти б мене беріг,
Попередить міг.

От і все. Хутчіше
В човна лізь, дивак.
Прокажи раніше
Тільки слово «так»!

Та лунає з мряки:
— Хай не буду жить,
А до вовкулаки
Не піду служити!

— А, отак? Ледащо!
Бач, який плавець!
Але все пропаще —
Тут тобі й кінець! —

Тут тобі довіку
Не порвати шор!.. —
І не стало крику.
Захурчав мотор.

У грозових блисках
Збурилась вода.
Утонула в бризках
Чорна борода.

Поникає сила.
Похмурнів Івась.
Чайка полетіла —
Де вона ділась?

У Івася кола
Сині ув очах.
Дім згадався. Школа.
Піонерський стяг.

З краю і до краю
Хвилі шквал несе.
— Мабуть, помираю...
І усе... Усе...

Пам'ять потьмаріла.
Погасає світ.
Упірнуло тіло.
Та невже це квіт? _

* * *

Чайка полетіла,
Квилячи, кудись.
Чайка біла-біла,
Видно її скрізь.

— Що таке, крилаче? —
Запитав Мартин.
Чайка квилить, плаче:
— Йвасеві загин.

Поміч йому треба!
— Йвасеві? Він де?
— Там, де лютий Чебер.
Помочі він жде,

Тільки дві хвилини —
І дорога вся. —
І уже дельфіни
Біля Івася.

Витягли із пini,
Узяли на спини, —
Ноша не важка, —
І — до бережка!

* * *

Синє море, синє,
Тихобережнє.
Білу парусину
Вітерець жене.

Човен хвилю крає —
Хлюп, та хлюп, та хлюп...
З човна визирає
Білопінний чуб..

СЛУХНЯНИЙ РУЛЬ,
М'ЯКЕ СІДЛО

Юрко робив велосипед...
Він схему вирізав з газет,
Був майстер на всі руки,
Охочий до науки.

До двох, ще дідових, коліс
Залізні труби він приніс,
Підшипники відмінні
Купив у магазині...

Майструє, пісеньку співа
Й такі проказує слова:
— З тобою, моїм другом,
Промчу я всюди духом!

Носити будеш ти мене,
Як вітровіння весняне,
Щоб я уже ніколи
Не спізнювався до школи.

Слухняний руль, м'яке сідло —
Велосипед на все село!
Шуршать сошею шини, —
Спіши, моя машино!

Майструє день, майструє два,
І щедрі з уст летять слова:
— Ти будеш мені, друже,
Допомагати дуже!

Радітиме бабуся теж:
Мене у ліс ти повезеш,
І от уже, будь ласка,
Бабусі — хмизу в'язка!

А щонеділі до півдня —
Нехай радіє вся рідня! —

Засвою гарну звичку:
Кататиму сестричку!

Слухняний руль, м'яке сідло —
Велосипед на все село!
Шуршать сошею шини,—
Спіши, моя машино!

Майструє третій, п'ятий день...
Уже й дзвіночок: дiнь-делень!
Уже стирчать педалі...
Юрко говорить далі:

— Я не скупий якийсь. Авжеж!
Хай часом друзі їздять теж —
Хто поспіша в аптеку,
А хто в бібліотеку.

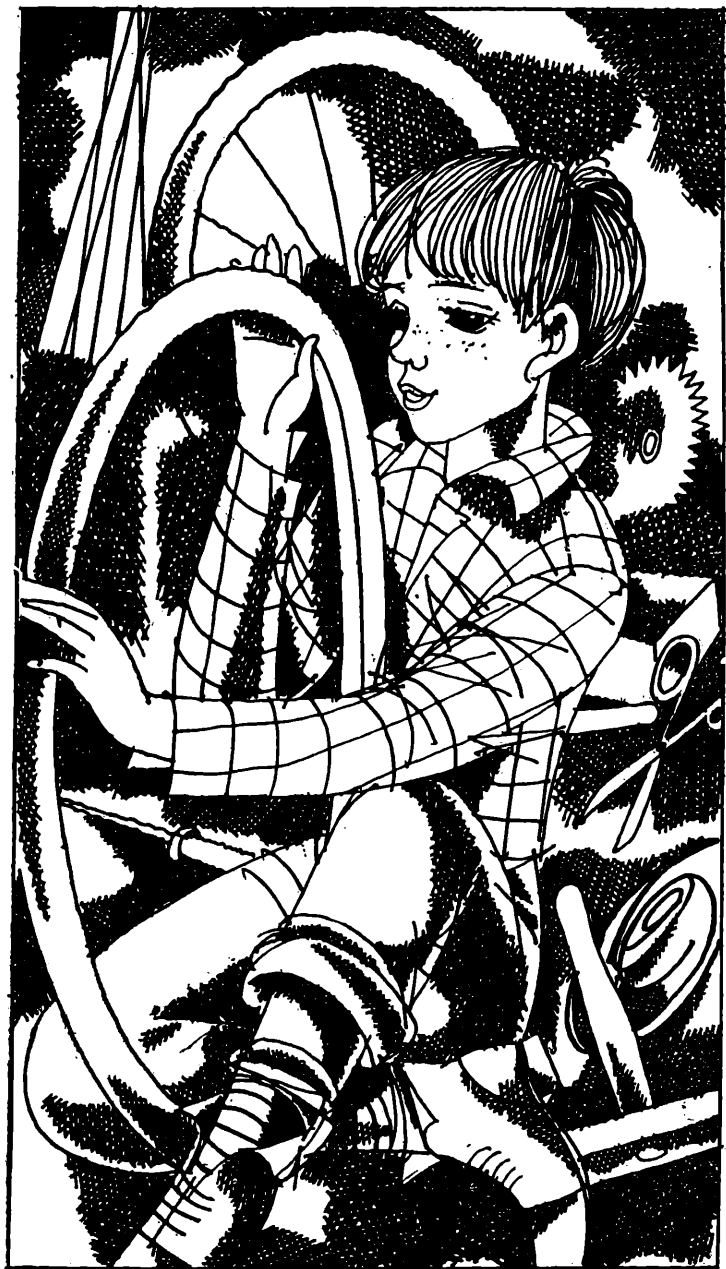
Возитиму Настусь, Марусь,
Все буде ціле — не боюсь! —
В моїм велосипеді,
Вони ж бо не ведмеді!

Якщо й зламається колись,—
Ну й що ж! Нову поставим вісь,
Замінімо педалі,
І шини, і так далі...

Слухняний руль, м'яке сідло —
Велосипед на все село!
Шуршать сошею шини,—
Спіши, моя машино!..

Велосипед зробив Юрко.
Був перший пасажир Сірко,
А другий — кізка Кваня:
Ішли випробування.

Сідали на велосипед
І кіт Васько, і цап Махмед.
І свині, і собаки,
І хто хотіли, всякі...

Ще їздив півень Куріко,
А потім сів і сам Юрко, —
Не кваплячися, тихо,
Як по струні, поїхав.

Слухняний руль, м'яке сідло —
Велосипед на все село!
Шуршать сошею шини, —
Спіши, моя машино!

Він їздив довго, тижнів з два,
Аж перегнулась голова,
Аж ноги і ногами
Крутились до нестями.

Він їздив любо, без журби,
Високі дуже брав горби,
Брав річку і без кладки,
Аж миготіли п'ятки.

За ним навскóки бігли пси,
Летіли крапельки роси,
Керекали сороки,
Узявшись під боки.

Слухняний руль, м'яке сідло —
Велосипед на все село!
Шуршать сошею шини,
Спіши, моя машино!

Якось уранці, ледве світ,
Юрко встає. Усе як слід.
Сідає на машину
І править на стежину.

Пора до школи! П'ять хвилин —
І буде він біля ялин,
Що в їхнім вільнім колі
Стояти любо школі.

«А що як, — думає школяр, —
Я прокочусь іще у яр,
А потім біля гаю,
Як вітер, пошугаю!

Коли спізнюся на урок,
То вивчу і у другий строк,
Ще досить в мене часу.
Нову відкрию трасу!»

Та враз Юрків велосипед
Поїхав задом наперед
І прямо до канави,
Поміж колючі трави.

Проїхав лінію криву
І скинув хлопця в кропиву.
Жаркі були «уколи».
Прийшлося іти до школи.

Минуло кілька днів, і знов
Юрко і весел, і здоров.
Машина знов — як треба,
То доведе й до неба!

Слухняний руль, м'яке сідло —
Велосипед на все село!
Шуршать сошею шини,
Спіши, моя машино!

— Поїхав, хлопче, ти б у ліс,—
Бабуся каже,— та привіз
Мені б хмизцю, до речі,
Топити нічим печі!

Юрко говорить: — Це я вмить! —
І вже його машина мчить
По стежці до діброви,
Де ходять гриболови.

Хоч ліс уже і поблизу,
Він дума: «Завтра привезу
Хмизцю, не вмере бабуся,
Я краще прокочуся

На стадіон. Із п'ятдесят
Зроблю кругів туди й назад.

Мені таку зарядку
Потрібно для порядку».

Та тільки враз велосипед
Поїхав задом наперед,
Тоді праворуч скоком
І — в яму ненароком!

Забивсь Юрко, що ледве встав,
Зробив, напевне, сотню вправ,
Аж поки ноги й руки
Позбулись болю-муки.

Прийшлося пішки йти у ліс,
І хмизу він таки приніс.
Велосипед в ту пору
Лежав колісьми вгору.

Та от минули знову дні,
Юрко наш знову «на коні».
Він їздить вліво й вправо,
І все у нього справно.

Неділя. Рання ще пора.
Та вже проснулася сестра:
— Казав ти, будеш, брате,
Мене з собою брати!

— Аякже! Ти вже мені вір! —
А лиш заїхали за двір,
Говорить він по тому:
— Біга́й, мала, додому!

Колись тебе я прокочу!
А зараз краще в цирк помчу,
Там велосипедисти —
Такі еквілібристи!

Та тільки знов велосипед
Поїхав задом наперед,
Звалив чистюлю Юру
В сколочену баюру.

Юрко поглянув — дивина!
Велосипеда не пізна.
З руля зробились брови,
Як віти у діброві.

Дзвінок став носом, а сідло
З пружини руку простягло
І кулаком стукоче:
— Так отакий ти, хлопче?

Ногами шини стали враз,
Затупотіли в той же час:
— Порожня твоя мова.
Ти не хазяїн слова!

Казав і те, казав і це.
Та мов трава твоє слівце.
Як прийдеться до діла —
Немов корова з'їла.

Тебе не буду я возить,
Візьму й розсиплюся умить
На гвинтики й деталі,
На шини і педалі...

Не встиг поглянути хлопчак —
Велика купа залізяк
Лежить серед баюри...
Такі-то справи в Юри.

Та чув я, знов майструє він
Машину, кращу із машин,
І кожне слово важить,
І буде діло — кажуть...

В ТЕМНІМ ЛІСІ

Казка-жарт

В темнім лісі, поміж віт,
Край старого граба
Живе дід Бородід
І баба Горбаба.

І хатинка у них є
З дубового листу,
Світлом-блиском виграє,
Виметена чисто.

Ані стін, ані дверей —
Є де погуляти...
Де гніздиться соловей,
Там і вхід до хати.

Там віконця — де роса
На листочках одвиса,
Там столи і лави —
Де у цвіті трави...

Дід і баба — хазяї
Лагідні й гостинні.
Полуниці — всі твої,
Хоч ночуй в ожині.

Набери квіток на чай,
Меду дупляного...
Тільки добре примічай,—
Де назад дорога.

У дідовій бороді
Вітеречка молоді
Спочивають —
і тоді
На землі і на воді
Ні шелесь, анітелень
Тиха ніч і тихий день.

Спіє нива золота,
В квітку бджілка заліта.

Пахощі-настої
Йдуть з трави густої.

Десь зозуленька кує,
Зацвітає липка,
Далеч мліє, і клює
У рибалки рибка.

А дідова борода
І не чорна, й не руда,
Сива-сива, аж бліда,
Світла, аж невидна,—
Все у лісі розгойда,
Тільки встане дід-но!

А у баби на горбі
Сплять хмаринки голубі,
Ніжні, кучеряві,
Тихі і ласкаві.

Гарно тут їм у теплі,
Легко так і щасно...
І по всій, по всій землі
У ту пору ясно.

Сонце світить,
 луг дзвенить,
Щось лепече річка,
Пташка висне, всяка цвітть
Розтуляє вічка...

Дід із бабою ладком
Сядуть до обіду.
Баба липовим медком
Скибку маже діду.

Баба в діда не скупа,
Все у кашу підсипа
З глечика вершечка.
Дід каже:
— Чи ти ба
Гарна яшня крупа!..—
Баба каже:
— Гречка!

Дід оком поведе
Й переводить мову
Із м'якого на тверде,
З каші на підкову...

Як ішов він та ішов
І підкову ту знайшов,
Та підкова сиза —
З чистого заліза!

Баба дідові:
— Овва!
Дивна твоя мова...
Та хіба ж таке бува?
З ременю — підкова!..

Дід поблима і встає:
— Ну, спасибі, бабо!
Нездоров'ячко моє.
Ляжу он під граба! —
Та вже баба аж стриба:
— То не граб, а то верба!

Хіба ж витерпить тут дід?
Як насупивсь, як поблід,
Як здригнулась борода!
Починається біда.

Просинаються вітри,
Б'ють у дужі стовбури,
Віють в лісі, в лузі,
Скрізь по виднокрузі...
Дмуть на ниву і на сад, —
Крутить, крутить листопад.

Як розправить баба горб,
Тулуб свій поверне, —
Мов із сотень тисяч торб
Вилітає зерно:

Сипле, сипле, сипле град,
Б'ється з вітром об заклад.
Від такої чвари
Сутеніють хмари.

Вже на хмари йдуть вітри,
Затівають з ними гри
І стрибають з висоти,
Мов розлючені чорти,
На ті хмари верхи,
Мовби на кочєрги.

Тне гроза у тулумбас,
Буря на басолі...
Горе тим, хто у цей час
В лісі або в полі!

...Що таїть в собі моя
Ця казка хитра?
Може, баба — то земля,
А дідусь — повітря?

Та цього я не кажу,
Я поклав лише в діжу
Дріжджі для закваски
Отакої казки.

Хто як хоче, дума,
Казка — наче гума...

У житті часом, гляди,
І таке буває,
Що й у скляночці води
Буря закипає.

З ниточки — одежа,
З іскорки — пожежа.

Та цього я не кажу...
Дріжджі я кладу в діжу,—
Хто як хоче дума,
Казка — наче гума.

ЛІСОВА ПЕРЕПУСТКА

Стежинка біжить і біжить.

Пошмагана батогами трав. Посріблена ранковими росами. Оспівана скрипаликами-скачками.

Як тебе манить ступити на неї! А коли вже ступиш — не спинишся. Ітимеш і йтимеш. А повернутися сили нема. Навіть озирнутися важко.

От, здається, вона загубилася десь у стоколосах. А ні! То тільки на хвильку сховалася від сонечка у тінь, щоб трохи прохолодитися. І знову залискотіла своїми горбатими хвильками, знову забриніла своєю довгою дебелою струною. І знову біжить та біжить...

Ти добре знаєш, хто її протоптав. Дзвінкоголосі косарі ще передсвітанковими сутінками. Брилясті рибалки у гумових чоботях безмісячними ночами. Цибаті бусоли з жовтогарячими дзьобами у сині присмерки... Та все одно ввижається вона тобі невідомо-таємничою. З несподіваними перехрестями: підеш праворуч — на що натрапиш? Підеш ліворуч — кого зустрінеш? З перепонами й перешкодами — необхідне і неперепливне Лебедине озеро, а може, підземну печеру, до якої лише один вхід і жодного виходу. З чарівними знахідками — золотим перснем, що котитиметься перед тобою аж до далекого синього моря...

Стежина біжить і біжить.

І ти ступаєш по ній. Ще сонце гріло тебе в потилицю, а вже де... Понад вербами пливе і об чуба твого третьюся. Далеко зайшов. Та ногам легко, і груди дихають просторо. А стежина все манить. Не обернешся, не озирнешся.

Куди ж вона кличе, куди веде тебе?

...Я опинився у лісі. Ліс дрімав і майже не гомонів. Лише зрідка листочок прихилиться до листочка і щось прошепоче. Може, то про мене? Хто воно? І чого його сюди принесло?

Ліс мені подобається. Він гарний. Багатий і щедрий. Та нині не такий, як завжди.

То, бувало, з хлопцями кидаєшся на ліщину. Набиваєш кишені солодкими горіхами. Вудлице виріжеш таке, що аж дзвенить. І незчуєшся, як

пора додому. І не надивишся на лісові закутки, не розгледити усіх таємниць.

А то з матір'ю та з сусідкою по гриби прийдеш. Усе під ноги дивишся. Он червоноголовець який під осикою. Біжиш до нього, спотикаєшся, щоб тобі дістався. От, мовляв, який ти молодець. А он боровик під кущиком притаївся. Ану — до козуба, брате! Нічого тобі тут ховатися. А очі — долу, до землі, під стовбур. А який ліс за тобою, навкруг тебе — не знаєш. Уже гукають — скоріше, бо стемніє.

А нині стежка сама привела. Так, знічев'я. Ні по гриби, ні по горіхи. Заманила. Зачарувала.

Ліс. Он який він!

Мовчазний. А хто мовчить, тому є багато про що розповісти. Хто мовчить, той багато знає. Мудре це мовчання. Увесь час вслухаєшся. У тишу. Чекаєш якогось небувалого звуку. Гомону, шелесту.

І от щось гукнуло. Свиснуло. Дзенькнуло. Знову тихо. Потім щось закректало. Прогримотіло. Шурхонуло. Грюкнуло. Прогуло. Тріснуло. Залепетало. Ліс живе. Засинає і пробуджується. Слухає і вдивляється. Рухається і застигає.

Казали, у лісі страшно. Баба лісом лякали:

— Не плач, а то у ліс заведу, перетрусися.

А мені не страшно. Так легко. Так вільно. Так солодко.

Я заплющую очі. Пахощі дикого меду залоскочують ніздрі. Ялінка гладить мене по щоці шорсткою лапою. Знов розплющуюсь. Тепло. Прозоро. Ласкаво.

Поволі іду. Від куца до куца. Від стовбура до стовбура. І не хочеться йти далі. Ноги врастають у землю і переплітаються з травою. Руки одвисають по боках, ніби оперлись об щось невидиме. Тільки голова, як дзига, крутиться і ловить очима, ушима, носом і дальнє, і ближнє — і гілочку клена, і квіточку вереска, і сонячну сітку між, соснами, і помах метеликового крила...

Довго стою на місці. Надивляюся. Наслухаюся. Налюбуюсь.

А що там далі? Може, щось інше? Цікавіше?..

Ноги одриваються від землі, і я відчуваю крильця за спиною. Хто я? Метелик? Чи пташка? Чи вітрець-легковій? Не знаю. А тільки швидко-швидко лечу між гіллям, понад травами, через сині диміння лісового затишку.

Біг, біг і знову спинився. Знову хочеться замертти. Хочеться злитися з отим жостеровим кущем, стати непомітним. Так і зробив. Став, ніби кущ край дороги, і мовчу. Тільки думаю.

Уперше відчуваю, як це добре — думати. Та усе ніколи. Біжиш по сіль у крамницю. Поспішаєш, спотикаєшся, бо мати сказали: «Миттю туди й назад». Хіба до думок там? Або пасеш корову. А вона, іророва, так і норовить кожну хвилину у шкоду повернути.

Тільки хотів зупинити свій погляд на синій волошці, аж тут тріщить пшенична нива. «Ти-то куди, ряба, га? Щоб ти здохла була маленькою!»

А зараз ніде нікого. Усе навкруги тільки й чекає, щоб ти подумав про нього. Чому колишетесь гілка? Може, їй хочеться одірватися од дерева і полетіти далеко-далеко, аж до білої хмарки? Травинка хитається. Їй душно. Чому немає у травинки ніг? Перебралася б вона у тінь, прохолодилася. А жовтий метелик сів на кульбабку. І де він? Його немає. А є тільки велика жовтогаряча квітка — уже не кульбабка, а якась нова, незвичайна. Чому не літають квіти, і чому не цвітуть метелики?

Але думаю не тільки я. У лісі все думає. Он замислився мухомор, похилившись червоною головою. Про що ж його дума? Хіба вгадаєш? Може, про те, що минає його жужкотлива оса, що не бачить краси його яскравої, а сідає чомусь на брудно-синю медунку.

А про що думає горобина, ота, що в коштовних сережках, ще зеленкуватих, та вже з кораловим проблизком, ота, що і похитнутись не хоче, коли вітер жартома смикне її за кіску? Про що б не думала — не скаже. А скаже — я все одно не зрозумію.

О, в лісі усе хитре. От пройшов я поміж кущами, наткнувся на купку листя. Купка собі й годі.

Колупнув її — і спалахнуло враз вогнистими рижками. На, бери, мовляв, коли вже здогадався. А так нізащо б... Я рижків не беру. Не хочу. Та й нікуди. І йшов я сюди не по них.

Іду далі. Бачу — зажеврїла ягідка. Хотів зірвати, та не так-то. Спершу поодгортай колючкуваті гілочки, поколи собі руки. Хитрує ліс. Не зразу віддає свої скарби.

А зайця у лісі вгледити? А вовка чи ведмедя? Не дуже. Ховається ліс, криється від мене... Ну й добре. І я йому не все про себе зразу розповім. Хай, може, колись подружимо...

Стривай! А де ж стежинка? Та, що мене сюди привела?! Нема. Зникла. Заманила і утекла. А як же я додому повернуся?

Може, вона отам, у тій ожині, сховалася? Іду в ожину. Ні, нема. Ще більша густина, ще темніша сутінь. Певно, стежечка отам, попід низиною, повилася. Бреду до низини, а стежечки як і не було...

Агов, стежинко! Де ти? Це ж так негоже. Ти ж, мов сестричка, була увесь час зі мною, а тепер покинула мене напризволяще. Отака ти зрадлива, непевна, непутяща.

Заметушився я: ліворуч, праворуч, назад, уперед... Ніде її нема. Ніде. Лише зійшлися навкруг мене дуби-многолітники, узялися за руки та й регочуть беззубими дуплами. Що, попався?

Так, я опинився у біді. Покинутий, забутий. Я заблудився у густому лісі. Куди мені йти? Як звідси вибиратися?

І згадалась мені рідна хата, уся в сльозах матінка і рудий пес Бовдя, що просився зі мною гуляти, а я, собі ж на зло, не взяв його...

Я ж ішов сюди і не робив зарубок на деревах, і не примічав ніяких ознак. Що ж буде далі? Чи врятує мене хтось, чи я й загину так у лісі від голоду й холоду. А може, потраплю у зуби якомусь звірові...

Мені стало себе до болю шкода.

Я прихилився до ялини і заплющив очі... На серці було тяжко, а в голові моторошно. Ще ніколи я не був у такій безвиході.

І в цю мить я почув несподіваний поклик:

— Здоров був, хазяїне!

Я здригнувся. Голос знайомий. Але де він? Звідки?

— Це я. Гаврило-ворон... Пам'ятаєш?

Гаврило-ворон? Так, так... Був у мене такий...

...Якось років п'ять тому, навесні, коли я повертався зі школи, враз почув, як у нас під ворітьми щось люто і дико запищало. Ні, не запищало. Важко підібрати і слово до того звуку. Скоріше — захрипіло. А ще точніше — зашкварчало. Я глянув. Чорна грудочка бгалася у закутку між стовпцями. Я підійняв її і відразу відчув біль у руці. Грудочка кусалася. Вона добре дзьобнула мене за великого пальця, аж забіліла шкіра. Я мало не випустив знайду. Але все-таки цікавість перемогла.

Так, це було вороненя, чорне-чорне, мов ніч, тільки дзьоб жовтів на ньому, ніби свіжа лугова квітка. Скоро вороненя лежало у мене на печі, в житі. Воно перестало шкварчати, але пальців моїх до себе не підпускало, гостро клювало їх, тільки вони ворушилися. А головне — воно нічого не їло. Даремно кришив я йому бублика, якого батько привіз з далекого базару і вручив мені з такою гордістю, ніби то був не бублик, а якийсь скарб:

— Бери, синку, цього бублика. Чисто пшеничний. Янтарно-медовий. Не зразу ж увесь їж. Залиш і на завтра!

Пташеня не їло ні сьогодні, ні завтра. Воно навіть дивитись на нього не хотіло. Одверталось і лізло кудись у ганчірку, у вовну, аби тільки де сховати голову.

Так минуло два дні. Вороненя вже майже не розплющувало очей, хоч дзьоба одкривало щоразу, як я простягав до нього руку... І я здогадався! Саме воно не клюватиме, йому треба класти їжу у рот, як це роблять старі птахи, годуючи малят.

Шматки бублика вже посохли і не годились для їжі. Саме мати місили вареники, і я непомітно од-

щипнув шматок сиру. Невеликі кульки зникали у дзьобі мого вихованця, що я не встигав і оком змигнути. Після сиру він накинувся на хліб.

Почалися дощі, і черви самі вилазили на поверхню землі. Вороненя поїдало їх цілими купами.

Уже влітку знайда їв самостійно, бігав усюди по моїх слідах і спав разом зі мною у клуні, залізаючи під рядно і вмоцнюючись біля самих моїх грудей.

Восени я помітив, що птах прислухається до людської мови і сам намагається щось сказати.

— Гавр... гавр... — це були перші звуки, які я почув від нього.

— Гаврило ти, — сказав я птахові. І з тієї пори це ім'я прилипло до нього. Гаврилом кликав його не тільки я, а всі брати мої й сестри, всі мої товариші зі школи і навіть батько та мати.

Здібності до людської мови були у Гаврила неймовірні. З часом він легко вимовляв моє ім'я. А ще пізніше дуже чітко просив у мене те, чого йому хотілося:

— Дай м'яса!

— Дай сиру!

— Дай цукерку!

Я вирішив будь-що навчити його добре розмовляти, ну отак, як розмовляю я, як мої друзі, як усі люди.

Почалися уроки. Повернувшись із школи, я обідав. Гаврило сидів біля мене і широко розкритим дзьобом ловив шматочки картоплі та моркви з борщу, грудочки каші, а коли було м'ясо в обіді, то я і його не жалів своєму другові. Потім я брався учити Гаврила:

— Скажи «мо-ло-ко»!

— Мо-роко!

— Не мо-роко, а мо-ло-ко!

— Мо-рло-ко.

— Мо-ло-ко!

— Ну мо-ло-ко! Так?

— Так, так, Гаврилочку! Молодець! Матимеш цукерку, якщо батько привезуть.

Другого літа ми бігали з Гаврилом по луку і ловили метеликів. У ловитві він був неспритний.

Зате лепетав зі мною весело і розважно, мов мала дитина.

— Он ідуть з косами... Як треба сказати — косалі чи косарі?

— Ой, я квіточку конвалію знайшов.

— Як високо горуби полетіли...

Минув ще час, і Гаврило розмовляв уже справді добре. З ним можна було говорити про що хочеш. Коли я приходив зі школи, птах докладно розповідав мені про всі пригоди у дворі — і як півень Червонюк побився з сусіднім Задерихвостом, і як пес Бовдя поїв картоплю, зварену для свиней, і як іродові горобці склювали аж два соняшники у городі...

Я почав серйозно міркувати над тим, чи не повчити Гаврила читати книги. А може, й віддати до школи, у перший клас...

Коли я сказав про це вчителєві, він розсміявся. Але всі мої товариші підтвердили, що Гаврило і справді дуже розумний птах і розмовляє не гірше будь-кого з нас. Тоді вчитель погодився:

— Ну, принеси, принеси завтра твого Гаврила... Подивимось, що воно за чудо...

З великою радістю біг я додому. Роздумував, як увечері ще підучу свого друга для такої зустрічі...

Але Гаврила вдома не було. Де ж він? Може, полетів за мною до школи? Так інколи траплялося, що ми розминалися.

Але вже через п'ять-десять хвилин після мого приходу завжди з'являвся і Гаврило.

Цього разу минуло три, а потім чотири і п'ять годин, а Гаврила не було.

Я не спав цілу ніч. Уранці вілазив усі городи, усі закапелки, усі кущі й забур'янки. Ніде ніякого сліду.

Потім я захворів. Лежав у лікарні. Гаврило з'являвся до мене уві сні. А розплющував очі — на мене сумно дивилися друзі, схлипувала мати. Я розумів, що мені краще знову заснути...

Час виліковує. Так сталося і зі мною. Гаврила я не забув, але пам'ятав його, немов кимсь давно розказану казку.

І от я у лісі.

І біля мене Гаврило.

— Гаврилочку! Друзе! Що сталося? Де ж ти подівся тоді?

— Я втік! — відповів Гаврило. Було помітно, що йому вже не так легко підбирати слова.

— Чому? Хто тебе образив?

— Ніхто не образив. Але я... дещо зрозумів.

— Що саме?

— Народився вороном, вороном треба і залишатися.

— Хто ж тобі заважав?

— А я надумався був стати людиною. Почав розмовляти по-людськи.

— Ну і що?

— Яка ж я людина, коли у мене немає рук? Люди все руками роблять. Без рук ніякої роботи не вийде. А як же бути людиною і нічого не робити? Соромно мені стало. Їм я тільки, а нічого не роблю. І я вирішив покинути вас. Знявся і полетів до лісу.

— А я дуже побивався за тобою.

— Думаєш, я не тужив? Я навіть плакав. Навчився у твоєї сестрички Оленки... Добре мені було у тебе. Ти мене від загибелі врятував. Годував. Учив... Я тобі віддячу за це усім, чим ти тільки захочеш.

— Знайди мені стежку з лісу. Я заблудився. Дуже натовився. А дома мати горює. Не знає, де я...

— Погостюй трохи в лісі... Я покажу тобі багато цікавого. Почастую лісовими ласощами...

— Не можу, Гаврику! Хай, може, колись. Вдома не знають, де я... Спасибі тобі. Я знаю, ти добрий. І якщо хочеш мені віддячити, проведи мене на стежину...

— Звичайно, звичайно... Тільки це не так просто. Ти зайшов у такі хащі, звідки важко вийти. Потрібна лісова перепустка. І щастя твоє, що я трапився. Інакше б ти ніколи цієї перепустки не здобув. Я допоможу тобі. Ходімо за мною.

Гаврило скочив мені на плечі і почав керувати нашим походом.

— Прямо! А тепер ліворуч. Бери на отой он пеньок. Повертай праворуч.

Я ішов повільним кроком і більше не хвилювався. Не відчував самотності, як допіру. Зі мною був мій вірний друг і одночасно друг кожного дерева, кожної стебелини. Через нього і все, що було в лісі, стало мені ближчим і зрозумілішим. Гаврило добре знав лісову мову і перекладав мені нашими людськими словами кожен шерех листочка, кожен поскрип гілочки, кожен подих вітру.

— Ожина сказала: носить їх тут! І поспати в тіні спокійно не дають. А одуд гукнув у гущавину: пострілів не буде. Це не мисливець! Вільха прошепотіла подрузі: дивись, яка дивина, ворон на плечі у хлопця! А сусідка відповіла: нещасний ворон, цей хлопець доведе його до біди. Людям не можна вірити...

І Гаврило голосно розреготався. За ним засміявся і я. Вільхи раптом затихли, і мені здалося, що вони відвернулися від нас.

— А куди ми йдемо, Гаврику? — спитав я свого друга, коли відчув, що стомився.

— Уже недалеко. Ми йдемо до найстарішого дуба в лісі. Це він видає перепустки на вихід з лісу. Звуть його Запорожцем. Чому? Про це він тобі сам розповість. Запорожець, як і всі діди, любить поговорити.

Було вже опівдні. Сонце висіло на синьо-золотих струнах, напнутих від густих верхівок до самої землі. Де-не-де воно падало на травичю невеличкими плямами, схожими на золоті монети. І хоч навкруг лежала сутінь, у лісі відчувалася спека.

Ішов я все повільніше і повільніше, шукаючи очима пеньок чи колоду, на які можна було б сісти. Але Гаврило не радив поки що цього робити. Інакше не встигнемо.

Інколи він злітав з мого плеча і на якусь хвилину-дві зникав з очей, ніби розвідуючи дорогу. Але тут же повертався і знову вмощувався під самим моїм вухом, продовжуючи свої короткі команди:

— Ліворуч! Прямо!..

Раптом повіяло прохолодою... І несподівано я почув над своєю головою рясний шум. Задержав голову вгору, я побачив густу шапку зубчастих листків. А прямо переді мною стояв дебелий стовбур, який навряд чи можна обійняти вчотирьох. Стовбур був покритий міцною чорною корою, не-пстрісканою і неподертою.

Він тягся рівно і струнко угору. Тільки під самою шапкою, прямо на шиї дуба, виднілися два великі круглі вузли. Може, в давні літа вітром його покрутило, а може, хто одтяв йому гілля, і рани заросли отаким покручем...

— Дуб Запорожець! — прокричав мені Гаврило. А потім почав якось дивно шурхотіти язиком об дзьоба. Я вслухався в той шурхіт і, звичайно, не міг розрізнити в ньому якогось ясного звуку, хоч і здогадувався, що Гаврило розмовляє лісовою мовою.

— Це я про тебе йому розповідаю,— сказав мені ворон і продовжував шурхотіти.

Дуб наче завмер. Жоден листочок на ньому не поворухнувся. Він, видно, уважно слухав Гаврила. Коли птах закінчив свою розповідь, я відчув, як мові голови торкнулася дубова віть. Вона мовби погладила мене.

Мабуть, дуб належав до тих істот, про які говорять, що він не повірить, поки не помацає. І справді, віть пройшлася іще двічі по моїй голові, і тільки тоді дуб голосно зашумів.

— Слухай, слухай! Я перекладатиму,— швидко проговорив Гаврило і злетів на найвищу гілочку. Він уместився на ній так, щоб і до мене було не-далеко.

Я почав слухати.

БАЛАДА СТАРОГО ДУБА

Що ж, хлопчино, я радий людині. Привіт!
Я давно не стрічався з людьми.
Не було тут нікого із двадцять вже літ,
В цьому царстві дрімоти і тьми.

А людей я люблю, бо гіллястий свій рід
Я від них починаю, від них.

Так, давно це було, як одкривсь мені світ.
Бач, уже і посивіти встиг.

...Лютий бій з басурманами в дикім степу
Козаки-запорожці вели.
І у день-світлобров, і у нічку сліпу
Налітали, як горді орли.

Бій кипів. Перемога була нелегка.
Аж трава захлиналась в крові.
Вороги посічуть одного козака,
А у них уже три неживі.

Найзапекліший в битві був Гайда-козак.
Де лиш стане — там туркові смерть.
Оточили його троє вражих вояк.
Блиск шабель. І в очах — круговерть.

А коли все замовкло, затихло коли —
Лиш димилося поле навкруг —
Молодецького Гайду в полон повели,
Без очей, без плечей і без рук.

Та є серце у грудях. І ноги ще є.
Є ще гордість. І є іще сміх.
Засміявся козак на все горло своє
І рвонувсь, і побіг, і побіг...

Гнались турки на конях за ним цілий день.
І нарешті знесилів козак.
Ріжуть, колють його. Він співає пісень.
Він співає... І впав у рівчак.

Так упав, як стояв, весь із крові й пісень...
Повечір'я на нього лягло.
Вороги не трусили козацьких кишень,
Бо нічого у них не було.

У кишені лежав тільки жолудь один
З-під хатини, де виріс козак,
Де між тихих вишень і веселих калин
Дуб самотній тужив, неборак.

Ти мене зрозумів. Був тим жолудем я.
По весні я з-під снігу проріс.
Розгулялася сила могутня моя,
А за мною підводився ліс.

Що лишилось від Гайди — у мене ввійшло,
Його крові краплини малі,
Його серце — відваги дзвінке джерело
І любов до своєї землі.

Я розсіяв навколо свої жолуді.
Позростали брати з них — дуби,
Проти бур і негод непохитні й тверді,
Співуни — без печалі й журби.

А як знов вороги завітали сюди, —
Ну, було ж їм, було ж їм біди!
Попід віти дубів позбирались полки:
Партизани, бійці, козаки.

Я їх віттям своїм обнімав, прикривав
В темні ночі і в сонячні дні.
Я співав їм пісень, тих, що Гайда співав
В передсмертні хвилини страшні.

Я їм Гайдину силу вливав у серця, —
І пішли вони в бій на катів.
Сам ти знаєш, якого зазнали кінця
Ті, хто нас покорити хотів...

Дуб замовк і листочки на ньому завмерли.
Я довго стояв, заворожений розповіддю. Картини
давно минулого ожили переді мною. Забулися мої
мандри, зустріч з Гаврилом. Здавалося, що тільки-но
відлунав бій запорожців і в повітрі ще пахло
порохом. Я замислився, одначе Гаврило мету-
шився, каркав. Звичайно, слова старого дуба не
могли дійти до воронячого серця, він просто не
міг їх збагнути.

Я попросив Гаврила подякувати дубові за його
чудову баладу і переказати йому, що я розповім
її усім, кого стрічатиму.

Ворон знову почав розмовляти з дубом, потім

пострибав по гілочках угору і добрався до самої верхівки.

Скоро в дзьобі приніс він мені великого дубового листка, який почав уже багрянити.

— Оце тобі перепустка з лісу. Ходімо!

Я ще раз вклонився дубові і з Гаврилом на плечі вирушив у дорогу.

Признаюсь, що тепер, коли я познайомився з самим прабатьком великого лісу і почув від нього стільки цікавого, мені вже не дуже хотілося додому. Та перепустку я вже тримав у руці, і відступати назад було б негоже. Гаврило, видно, натомився і мовчки дрімав собі на моєму плечі. А я, діставши від нього вказівку про основний напрям дороги, ішов упевненою ходою. Мені здавалось, що от-от порідшають зарості і я відразу побачу відкрите синє небо.

Та, як виявилось, до цього було ще дуже далеко.

Коли ми дійшли до маленької затишної галявинки, оточеної густими колючими кущами ожини, Гаврило враз прокинувся:

— Отут ми будемо снідати і відпочивати!

Він швидко зіскочив з мого плеча і пострибав у гущавину. Довгенько його не було.

Я, натомлений, прямо упав у рясну запашну траву. Хотів лягти і задрімати, але мою увагу привернули чудові пахощі. Це пахли ягоди суніці, якими було усипано геть усю галявину.

Зірвавши кілька ягідок, я жадібно проковтнув їх і відразу забув про втому. Мені стало легко і приємно. Здавалось, що пройшов би тепер і тисячу кілометрів, що підняв би який завгодно вантаж.

Стояла тиша. Сонце яскраво освітлювало галявину, і в його променях особливо принадно виглядала кожна ягідка, яскраво красувалася кожна квітка і аж ніби дзвеніла кожна стебелінка. Тихо погойдувались сині дзвоники, повертаючи свої глибокі чашечки назустріч легенькому вітерцеві. Гордо і непорушно стояв золотий звіробій, йому було байдуже до всього, бо, мабуть, він відав про свою страшну назву, яка напевне відлякне уся-

кого, хто захоче порушити його спокій. Гірко пахкотів жовтий оман, розвісивши навкруги густо сплетені козубки. Білувато-зелений дягель дратував бджіл. Вони, жадібно припавши до його цвіту, раптом злітали, переконавшись, мабуть, що тут зовсім не той смак, якого вони чекали. Яскраво-рожеві золототисячники порозкривали свої парасольки, намагаючись захвати від сонця боязкий копитняк, але неспроможні були того зробити, бо маленькі парасольки не давали жодної тіні. Темно-пурпуровий родовик нахилився до рожевої медунки, нашіптуючи їй щось неймовірно цікаве, бо та від задоволення аж нагиналася до землі.

Галявка жила, колихалася, гомоніла, сміялася, раділа. І від того життєрадісного настрою було добре й мені, випадковому зайді, що опинився тут невідомо чого, хіба тільки через свою нестримну цікавість.

Але тільки-но я відвів свій погляд туди, за смугу ожини, як наткнувся на темний морок, який ховав у собі щось невідоме і таємниче. Мені не було страшно. Але вся моя постать насторожувалась, чекаючи чогось несподіваного. Адже це був ліс. А що він у собі таїть, я навіть не брався здогадуватись.

Я мимоволі одвертався од того мороку і намагався весь час дивитися тільки на свою галявку, та скоро тут уже не було і маленької цяточки, якої б я старанно не оглянув. Тут все радувало око, все навіювало добрі думки, і на душі було так спокійно.

Лише одна невелика місцинка викликала у мене напружену цікавість і невеликий страх. На самому краю галявини, недалечко від молодої осики, темнів круглий отвір, а за ним випинався довгенький пагорб. Мабуть, то була нора якогось лісового звіра. Але якого?

Нарешті з'явився Гаврило. Він мені видався трохи заклопотаним. Але я ні про що його не розпитував, бо був певен, що він про все розповість сам, що б там не трапилось.

— Їж ягоди! Таких ти ще не куштував! — запросив мене ворон. І сам почав жадібно клювати

запахуці суниці. Проте час від часу він непомітно вдивлявся у хащі.

Я сказав, що вже добре поласував суницями і не згадаю про їжу до вечора.

— А чому тебе, Гаврику, не було так довго? — нарешті я запитав свого друга.

Гаврило трохи помовчав і відповів мені теж запитанням:

— Хіба довго?

Я зрозумів, що птах щось утаює від мене. Та навряд, думалось мені, щоб у тім хитруванні таїлась для мене якась загроза. Чи мало у лісового жителя може бути таємниць! У ворона, певно, були свої стосунки з іншими птахами, а може, й не тільки птахами. Хіба воно мене обходить? Адже своєю цікавістю я можу викликати навіть незадоволення. Тож більше не розпитував його, а перервав розмову на інше:

— Що ото може бути за нора, Гаврику?

— Де? А, ото? Там живе кріт Ледвехід. А ось і його мордочка висунулась.

Справді, я глянув на нірку і помітив, що в ній щось заворушилося. А Гаврило уже підійшов до крота, і я швидше побачив, ніж почув, що між ними відбувається розмова.

— Перекладай же, Гаврику! Мені ж цікаво!

— Я питаю крота, чому він не виходить погуляти на повітря. Така ж чудова погода. Так ласкаво гріє сонечко.

— Ну, а він тобі що?

— Ось я тобі все перекажу...

КРОТОВА СПОВІДЬ

Як я, кріт Ледвехід,
Можу вийти на світ?
Під землею мій рід,
І життя, і обід.

Там родивсь я і зріс,—
Тож який мене біс
Понесе у ваш ліс,
До дубів та беріз?

Я не знаю біди —
Ні вогню, ні води.
Хочеш — жити іди
Ти до мене, сюди.

Тут же темінь така —
І м'яка, і п'янка.
Тут дорога легка —
Ні куца, ні пенька.

Ти подумай, маля!
Вийшов кріт у поля
І під сонцем гуля...
Ну, а як же земля?

Був би добрий гаразд!
Чи ж відомо тобі,
Що всю землю весь час
Я держу на собі?

Знають всі, друже мій,
Що на спині моїй
І луги, і ліси,
І краплини роси,

І квітки, і трава,
І пашня степова,
І стерня, і рілля —
Вся земля, вся земля!

Тільки вийду я — вмить
В прірву все полетить.
Все впаде, пропаде —
І нікого ніде...

Все провалиться враз —
І той клен, і той в'яз,
І ти сам, і твій друг,
І усе, що навкруг...

Глянеш — прірва сама,
І нічого нема.

Лиш глибока, без дна,
Всюди яма одна.

От чому, друже, кріт
Не виходить у світ.
От чому жить він звик
Під землею весь вік.

Зрозумівши, що кріт не жартує, а й справді певен, що на ньому держиться земля, я не міг стримати посмішки. Виходить, що не тільки серед людей трапляються хвальки, а й поміж звірів. Я хотів було досхочу посміятися над кротом-зазнайкою. Проте Гаврило ніскільки не здивувався, він навіть пихато сказав мені:

— Бачиш, який кріт живе у нашому лісі! Ти дуже щасливий, що тобі його вдалося побачити. Адже він надзвичайно рідко показує свого носа з нори. Саме сьогодні випав такий день!

Сперечатися з Гаврилом було даремно. Чи й міг я справді чогось вимагати від звичайного ворона, який і так сягнув далеко.

Мені знов захотілося покуштувати ягідок. Я припав до особливо рясного кущика і почав старанно його об'їдати.

Гаврилові чомусь не сиділось на місці. То він злітав на соснову гілку і дивився кудись у гущавінь, то знову зіскакував на землю і зазірав у кожен куц, у кожну щілинку. Спочатку я не звертав на це жодної уваги. Адже у кожного птаха — свої звички, своя поведінка. Але все-таки з часом стало ясно, що ворона щось непокоїть, та мені він про це не наважується сказати. Все одно скаже, думав я. І мовчав. Чекав. Спостерігав за ним.

Хоч як було затишно на галявині, хоч як не хотілося звідси йти, та вічно ж у лісі не сидіти-меш. Я непокоївся домом, матінкою, яка вже давно чекає мене і нервується. Треба рушати. Сьогодні неодмінно, хай хоч і пізно, а повинен я бути вдома.

— Ходімо далі, Гаврику! Уже ми і поснідали, і відпочили...

— Далі не можна!

— Як так не можна?

— Там Злоїк...

— Який ще там Злоїк?

— Давай сховаємось під отим кущем. Я тобі тихенько розповім...

Я одразу стривожився. Так здавалося усе просто. Зі мною лісовий житель, мій добрий друг, який знав у лісі всі ходи і виходи. І от... А може, все це Гаврило вигадує, щоб подовше затримати мене у лісі? Адже він не хоче зі мною розлучатися. Якщо це так, я швидко його збагну. А зараз — під кущ. Хай розповідає.

— Злоїк, — зашепотів Гаврило, — дуже лютий і злий. Він нікого не любить, нікого не жаліє.

— Хто ж він — вовк, ведмідь, тигр?

— Ні, він гірший за вовка і тигра. Його у лісі всі бояться. Вовки і тигри зі страху перед Злоїком пішли до нього на службу і роблять усе, що він велить...

— А який він із себе?

— Важко сказати. Його рідко хто бачив. Він від усіх ховається, усім очі затуманює. А ті, кому вдалось його уздріти, розповідають, що він маленький, худорлявий, з гострим носиком і темними очима. На носі у нього... чекай, як це зветься? Ага — пенсне, скельця такі... А головне — він часто міняє колір шкіри. Буває чорним, часом білим, інколи зеленим. Прикидається навіть червоним. Коли він з ким зустрінеється віч-на-віч і вже не може сховатись, то лізе цілуватись. І горе тому, кого він цілує. Тому вже рятунку не буде...

— А ти його бачив?

— Ой, що ти? Мені ще жити хочеться.

— Так звідки ж ти знаєш, що він недалеко?

— Я знаю приміти...

— Які ж це?

— Коли Злоїк десь затаюється, на вільхах листя підіймається вгору і стирчить, немов залізне. Я літав — дивився.

— Так вільхи ж далеко. Давай їх якимось проминемо.

— Проминути ніяк не можна. За цією ось жи-

ною усе вільшина навкруг... Та є іще одна примі-
та. Назустріч Злоїкові гусінь вилазить на світ...

Я поглянув на найближчу гілку. Вона кишіла
гусінню. Подивився праворуч, ліворуч. Від гусені
усе ломилося.

— Ну добре, Гаврику. А що він, цей твій Злоїк,
може нам зробити? Ну хоч би мені...

— Не знаю, що саме. Тільки щось дуже зле.
От візьме й не випустить з лісу.

— Як так не випустить? А перепустка...

— Справді, перепустка у тебе сильна. Її навіть
Злоїк поважає. Але визнає він її дійсною лише
тоді, коли на ній буде одна помітка...

— Яка?

— На перепустці повинна бути крапля крові
якогось лісового жителя.

— Крові? Тобто, виходить, я повинен когось
убити...

— Виходить...

— Але ж я не можу...

— Значить, не зустрічайся із Злоїком!

— О, прекрасна думка. Я візьму себе зараз по-
дряпаю і покладу краплинку на листок.

— Не роби цього. Злоїка ще ніхто у житті не
перехитрив. Буде ще гірше. У нього неймовірний
нюх. Відразу пізнає.

— Чому ж його досі ніхто не вбив? Що, тут
мисливців не буває?

— У тому-то й справа. Злоїк ніколи не потра-
пить на очі мисливцеві. Та й куля його не бере,
відлітає від шкури, мов м'яч.

— А чи не вигадки це, Гаврику, лісових шеп-
тунів, лісових пліткарів?

— Не знаю. Може, й вигадки. Тільки я не бе-
реть це перевірити. Мені ще хочеться жити. А тобі
хіба померти забажалося?

Одверто кажучи, Гаврикове запитання приму-
сило мене замислитись.

Що Злоїк справді існує — чомусь не вірилось...
Одначе... а раптом справді?

Сидіти довелось довгенько. Гаврило раз у раз
вилітав на розвідку і щораз повертався без
утішних новин. Не так од страху перед Злоїком,

як од того, що доводиться чекати невідомо чого, я розгублювався і втрачав спокій. Краще б я не виходив із дому. А коли вже вийшов, то чому мене поманило саме на ту стежку?

Пішов би до річки. Давно б уже дома був. Або помчав би у поле, за млини. Там — відкрите небо. Там за житами та пшеницями такий золотий обрій. І видно все чисто навколо. Й дороги. Й село. Ліг би горілиць край дороги, дивився б на хмари, розпізнавав би у них і борода сільських дідів, і чуби парубків.

А набридло — устав би, побіг би — і ось уже вдома. На столі парує смачний борщ. Тільки-но з печі. Пахучі пампушки...

Гаврило одірвав мене од мрій.

— Здається, можна!

Я оглянув гілля, що звисало наді мною, — жодної гусенички. Може, й справді був тут отой Злоїк? А тепер, на щастя, нема вже... Ми помалу рушили. Коли увійшли у вільшину, листя з гілок вільно звисало.

Я не міг не вірити Гаврилові, що іще недавно воно стриміло, мов найжачене.

Ішли мовчки. Ліс легенько шумів верховіттям. Гаврило сказав мені, що це полуденна пісня лісу, і переказав мені з неї два куплети:

Тихий легіт нас лоскоче,
Пестять свіжі вітерці.
Ми п'ємо, п'ємо охоче
Світлі сонця промінці.

Перегойдуючись любо,
Кожна гілочка тремтить.
Від берези і до дуба
Лине шепіт верховіть.

Пісня мене заколисувала. Тільки не в сон, а в тихий спокій. Недавня тривога, посіяна Гавриловими словами про Злоїка, розвіялась, як дим... Я ступав по сухій траві легко і ритмічно, неначе танцював замріяний вальс. В душі жила віра, що моє блукання скоро і щасливо закінчиться. Вза-

галі, чомусь думалось, що все це тільки сон. От прокинусь, погляну у вікно, побачу ясне сонце у небі і почну сміятись. Сміятимусь над усім, що мені оце приверзлося,— над манливою стежкою, над Гавриловими вигадками, над Злоїком...

Я поглянув на Гаврила. Він був увесь час насторожений і задержувато стояв на плечі. Він усе ще чатував Злоїка.

Не сон це, на жаль. Це тривожна і прикра невідомість. Що буде через хвилину? Через п'ять? Через годину? Я не тільки не міг цього сказати, а навіть приблизно уявити.

Після довгої дороги ми нарешті підійшли до прохолодного ручаю. Ручай був досить широкий і глибокий, його можна було назвати навіть невеликою річкою. Ні перестрибнути, ні перебрести, ні тим паче переступити його не вдалося б.

— Відпочинок! — крикнув Гаврило і припав до води. Жага мучила і мене. Тож я теж нахилився до ручаю.

Напившись чистої джерелиці, ми одійшли до куща калини і вмостились на траві. Гаврило мовчав. А мене враз поклонило в сон. Засинаючи, я слухав, як дзюркоче ручай. І не знаю, чи це почав мені перекладати Гаврило, чи сам ручай заспівав людським голосом, а тільки я почув чарівну ручаєву пісню.

ПІСНЯ ЛІСОВОГО РУЧАЮ

По краплинці, по росинці
Наливається ручай.
Вже й течу я по долині.
Всі, хто хоче,— зустрічай!

В мене впали з голубіні
Чисті сонця промінці.
Я несу вам дзвін глибині,—
Напивайтесь, корінці!

Я ручай стрімкий, не річка,
Та водиця не мутна.

Пий, лисичко і синичко,—
Все не вип'єте до дна.

Той навік забуде втому,
Хто торкнеться течії,
Хто умиється в лункому
Лісовому ручаї.

Втіху кожен собі знайде
Біля мене у тіні.
Краплі неба, бризки райдуг
Розгулялись по мені.

Я течу під вами, віти
І осички, і дубка,
Коли вас ламає вітер
Чи недобрая рука.

Ріжуть пилки, наче грози,
Вас, ялинки, кожен рік,—
Я збираю ваші сльози
В свій розбурханий потік.

В пахотіння це зелене
На спочинок ідучи,
Ви п'єте ці сльози з мене,
Подорожні блукачі.

Пам'ятай же ти, блукаче,
Коли будеш воду пить,
Що дерева також плачуть,
Що і гілці теж болить.

Чи людська сльоза солона,
Чи ялинова п'янка,
Чи березова солодка —
Все одно вона гірка.

Дихай лісом, їж суниці,
Слухай луни з даліни
І джерелиці-водиці
Повні жмені черпони.

Помилуйсь на кожну гілку,
Полюби і ліс, і гай.
А сокиру, ніжик, пилку
Краще дома забувай!

Коли я прокинувся, у лісі знявся вітер. Гойдалася кожна гілка. Листя голосно шелестіло. Гуло у стовбурах. Все це зливалось у єдиний шум-гомін, який Гаврило не брався перекладати. Але, казав він, можна легко зрозуміти, про що ведуться розмови. Десь пройшов великий дощ, і всі стурбовані, чи дійдуть сюди хмари, чи злива не мине ліс. Адже кілька днів уже стоїть нестерпна спека, і земля дуже пересохла. І дерева, і трави, і квіти хочуть пити. Не всі ж ростуть над ручаєм.

Я поглянув на ручай і помітив, що він поширшав і змутнів. Неважко було здогадатись, що в нього влилися води далекого дощу... Уже не спокійно-дзюркотлива пісенька линула від нього, а сердитий, бурхливий рев котився навколо.

— Ручай лютує! — сказав Гаврило. — Зараз ми довідаємося чому. — І він прислухався.

— Нічого страшного. Дрібні потічки понаносили в нього сухого листя, сіна і навіть камінців. Ручай відчитує своїх нерозумних синів. Йому важче пробивати дорогу. Та нічого. Сили у нього вистачить. Камінці він викотить на берег, а сіно і листя перемеле на мул. Тільки зайва робота. Через це він і сердиться. Про це і буркоче...

— Все це добре, Гаврику! А як же ми тепер перейдемо через ручай? Нам уже час поспішати. Сонце починає котитись униз.

— Надійшов час показати перепустку!

— Кому?

— А от зараз побачиш. Підійми її вгору.

— Гей, ти, Чорнокоре, не спиш? — гукнув він до клена, що тихо й самотньо стояв на тому березі і, незважаючи на вітер, не ворухив жодним листком.

Ці слова, без сумніву, були розраховані на мене, бо клен, звичайно, не розумів людської мови. Потім Гаврило заговорив по-лісовому — дуже тихо, дрібно, якимось шипляче і глухо.

Чорнокор відразу стрепенувся і залопотів. Видно, таки справді він задрімав був.

Щось відповівши Гаврилові і, як мені здалося, на мить нахиливши свою крону у мій бік, клен знову затих.

Через кілька хвилин біля моїх ніг з'явився невеликий їжак.

— Це їжак Гострик. Він тут за контролера,— пояснив мені Гаврило і, взявши дзьобом перепустку, показав її їжакові.

Гострик глянув якимось недбало, мовляв, це діло для мене звичне, і підставив спину, виструнчивши свої голки. Гаврило приклав перепустку до голок і тричі проколов її. Тоді знову подав мені дубовий листок, попросивши підняти його вгору.

Чорнокор хитнувся у наш бік і враз простяг свою дебелу нижню гілку поперек ручаю.

Я легко пішов по гілці, наче по мосту. Ручай теж припинив на мить своє ревіння і задзюркотів щось ласкаве. Коли я перейшов на другий берег, Гаврило скочив на гілку і разом з нею піднявся до кленової верхівки. Якусь мить він про щось розмовляв з Чорнокором. Може, то ворон розповідав кленові про мене, про нашу з ним дружбу. А може, випитував новини про Злоїка... Ми нарешті вирушили в дальшу путь.

Тим часом сонце хилилося все нижче і нижче. Я почав прискорювати ходу, боячись, що ніч застане нас у лісі і моє сподівання бути сьогодні вдома не справдиться. Гаврило зрозумів мене. Він пильно вдивлявся у лісову глибіню і віддавав мені безпомилкові команди.

Ми ішли по широкій низині, що поросла густою вільшиною. Під ногами стелився м'який мох, мов килим. Ступати було легко і навіть приємно. Поволі передвечірня прохолода студила спеку. Здавалось, що у нас уже не буде ніяких пригод і скоро я скажу вдома заклопотаним батькам «добравечір». Одначе...

Одначе Гаврило раптом приник до моєї шиї, увесь якимось зібгався, і я відчув, як він дрібно тремтить.

— Що таке, Гаврику? Що скоїлось?

— Тихо! Скоріше в кущі! Злоїк!

Довго розмірковувати не доводилось. В кущах я опинився значно швидше, ніж запитав у Гаврила:

— Ти його бачиш?

— Подивись на листки!

Так, справді, вільхові листки на всіх кущах і деревах, що стояли круг нас, піднялися вгору і ледве помітно трепетали. Сумніву не було. Злоїк з'явився десь поблизу. А може, він за нами іде з самого ранку?

Сидіти в кущах було не зовсім зручно. Од землі тягнуло вогкістю. А до того ж мої штани були забрюхані по самі коліна. Зграї комарів кружляли над нашими головами, комарам щастило боляче ужалити мене десь біля вуха чи під лопаткою. До того ж сонце уже освітлювало лише верхівки дерев, і звідкись з даліни на нас сунувся морок. Запахло вечірнім туманом...

— Що воно за дивний Злоїк поселився в лісі? Зроду я про нього не чув! — озвався я пошепки.

Гаврило помітив, що я не в настрої, і дуже влучно промовив:

— Як кажуть люди, вовків боїшся — у ліс не ходи! Так-то...

Проте ця приказка мало втішила мене. Мені подобалося, що Гаврило так олюднів. Навіть приказки знає. Та в ту хвилину інші думки обтяжували мою голову. Я не боявся Злоїка, хоч і припускав, що він існує. Він — Злоїк, а я — людина. Хто сильніший? Відомо. Але що там вдома? Це ж матінка сходить сльозами. Не було мене до сніданку. Не прийшов і обідати. Скоро вечеря, а мене все нема. Коли ж я й ночувати не з'явлюся — вона збожеволіє. Батько піде шукати наокруг — до річки, у поле та й до лісу, певне, заверне. А брати? А сестри? А всі мої товариші? Ніхто не спатиме. Усі непокоїтимуться...

А тут якийсь Злоїк! І якимось зовсім несподівано для самого себе я раптом розсердився:

— Ніякого Злоїка нема. Це все ти вигадав. Ти просто боягуз, Гаврило. Не треба мене вести. Я піду сам. А ти сиди тут у кущах і трусися!

І я рішуче вийшов з кущів. Гаврило не сподівався від мене такої невдячності.

Він лише схилив голову і мовчав.

Коли я пройшов кілька кроків, птах наздогнав мене, але на плече не сідав. Деякий час він летів поруч зі мною, а потім все-таки скочив мені на плече і прошепотів:

— Хай буде по-твоєму. Ти — людина. Ти розумний.

Ми ішли мовчки. Тільки де-не-де на маленьких галявинах золотились щонайвищі верхівки... Наближався вечір, а кінця лісові не було видно.

І хоч як я поспішав, і хоч як все-таки побоювався невидимого, таємничого Злоїка, а не міг не замилуватися красою раннього присмерку. Між деревами стояла густа синь. Фіолетові зарості материнки переливалися різнотонними барвами. То тут, то там поодинокі і зграйками ніби вилітали із сутіні білокрилі ромашки, зливалися з присмерком голубі квіти синюхи і від того здавалися чарівними простиралами. Темно-жовта череда, тьмяніючи, ніби тікала від очей. Починалася пора присмеркової тиші — мабуть, найчарівніша пора у лісі. Усе стихало долі, мабуть, для того, щоб голосніше лунали вечірні пісні лісового птаства.

І справді, на якийсь час могутні крони наповнилися посвистом і дзенькотом, щебетом і погуком, бренькотом і лельканням, скреготом і гупанням, цівканням і гуготом, тіньканням і ляскотом... Співали і вигукували, прощалися із запашним чарівним днем усі, хто вмів подавати голос, усі, хто напився і наївся теплом і ласощами дня, а тепер збирався сховатись до самісінького ранку у своє затишне кубло...

Ожили і пахощі. Хвиля фіалкового духу змінялася хвилею бузкового. Липовий настій проникав у ніздрі впереміш з димком іван-чаю.

Усе — і кольори, і звуки, і аромати — з'єдналося у такі дужі лісові чари, що не хотілося з ними розлучатися довіку, а хотілося злитися з ними і стати самому краплею цього вечірнього торжества природи.

Але я мав тверду мету — скоріше додому! І ні-

що не могло мене похитнути. Я йшов і йшов. Твердо й неухильно. Жодного зайвого руху. Жодного зайвого слова.

Спереду я побачив дві великі осики і між ними зовсім вільний простір. Цей простір ввижався мені ворітьми, за якими лежить дорога до луку. А там уже і додому рукою подати... Я прискорив крок і майже бігом кинувся до заповітних воріт.

Але тієї ж миті відчув нестерпний біль у вусі. То дзьобнув мене Гаврило. Він зразу ж прошипів:

— Спинися, бідолахо! Ти що, не бачиш?

Я мимоволі спинився. Кроків за три від мене граційно звивалися дві мідяно-червоні змії. Одна висувалася з-за однієї осики, а друга — з-за другої. Таким чином, ворота були замкнені. Я безпорадно подивився на Гаврила. Гаврило був розгублений, однак зовсім не переляканий, як допіру.

— Покажи перепустку!

Я вийняв дубовий листок з-за пазухи і підняв його угору. Зміїні голови наблизилися. Одна з них пильно роздивлялася мій документ. Потім змії грізно зашипіли і сплелися головами. Між осик дороги не було.

— Вони говорять: перепустка не дійсна! На ній немає краплини крові.

Я лютився. Але що ж я міг вдіяти? Із зміями жарти погані. Іти напролом — означало ризикувати життям. Але і в лісі я не хотів лишатися.

— Ходімо в обхід! — сказав я Гаврилові.

— Як знаєш...

І ми повернули праворуч, у густі кущі шипшини.

Сонце уже, певне, зовсім сіло. Присмерк густішав. А я ішов і йшов, наполегливо розсуваючи колючі віти. Гаврило лише інколи підказував мені: «Трохи ліворуч, на ту берізку», «Звертай убік, ближче до верболозів». Він, як і кожен птах, добре орієнтується на місцевості. Але і він не знав, чи скоро уже закінчиться ліс.

— Чому ти не розказав, про що шипіли змії? — спитав я у Гаврила.

— А з їхнього голосу лине тільки дурна і безглузда лайка... Та якщо хочеш, будь ласка...

ПРОКЛЬОНИ ЗМІЙ

Хто тут пройде чи проїде —
Щоб йому й подітись ніде!
Хай він втопиться в землі,
Хай з'їдять його кролі!

Хто поткне сюди лиш носа —
Вовк на того гляне косо!
Хай впаде він догори,
Хай наїсться він кори!

Хто сюди прибуде з сином —
Хай задушиться він сіном!
Хто з дочкою — цілий день
Хай по ньому скаче пень!

Хто спочити тут захоче —
Хай сліди ковтає вовчі,
Сльози ящірки хай п'є,
Хай комар його уб'є!

Хто цією стороною
Пройде вранці під вербою —
Хай стрибає на руках,
Хай йому димиться шлях!

Хто сюди веде дорогу —
Хай гризе себе за ногу,
Дрижаків хай пригоща
Біля кожного куца!

Хто гадюк побачить в лісі —
Хай одкусить хвіст вовчисі,
Хай стрибає в очерет,
Тільки задом наперед!

— З цими прокльонами можна ще жити! — сказав я Гаврилові. — Вони швидше кумедні, ніж злі.

— Але все-таки я хотів би тебе побачити, як ти одгризаєш вовчисі хвоста. Кумедно, звичайно. Але і злості в такій кумедності до біса.

— На щастя, їхні прокльони ніколи не здійснюються.

— Так. Вони сиплють прокльони лише тоді, коли безсилі зробити інше лихо — вкусити, задусити...

— Забудьмо про них, Гаврику, проти ночі.

— Забудьмо!

Минуло, мабуть, іще з півгодини. Я все ішов з птахом на плечі. Гаврило, певне, дрімав, бо зовсім не ворухився. Раптом під моїми ногами почала чавкотіти вода. Я зупинився. Навкруги — праворуч, ліворуч і попереду — розлягалось безкрає болото. Сивий туман невеликими павутиновими пасмами кружляв над осокою.

— Звідки тут болото? — враз запитав Гаврило. І сам відповів: — Тут не було болота.

Він піднявся з мого плеча і полетів уперед. За кілька хвилин птах повернувся.

— Я ж казав, що Злоїка ні обдурити, ні обійти не можна. Ще вчора тут була весела і суха галявина. Он і осика Лебідь, і верба Чорнохатка... А нині... Це Злоїк навернув болото...

Мені тяжко було щось заперечити. Адже я не знав цих місць. Проте і вірити не хотілось, що живе на світі якийсь нікчемний Злоїк, який перегороджує людині дорогу зміями і заливає болотом чисті галявини...

Але вже майже зовсім стемніло. Що можна було вдіяти? Я мусив змиритися з тим, що вже не втраплю сьогодні додому. Треба дбати про нічліг.

Поки я міркував, Гаврило розмовляв про щось із синичкою, що сиділа на вербовій гілці. Потім синичка полетіла, а ворон чкурнув у маленьке дупельце на тій же вербі. Мені стало лячно. Уперше за цілий нинішній день. Я стояв самотній серед болота поночі, в оточенні якихось небувалих див, під настирливим, хоч і непомітним поглядом якогось Злоїка, покинутий усіма на світі, навіть своїм добрим другом Гаврилом.

Але добрий мій друг уже подавав мені голос. Тільки не з того дупельця, в якому він зник, а звідкись знизу, немовби з-під верби.

— Лізь сюди.

Я нахилився і рукою намацав величеньке дупло.

— Лізь, лізь. Не бійся. Це верба Чернохатка. Вона усім дає притулок.

В дуплі і справді було чудово. Денне тепло, на-
стояне на трав'яних пахошах, зберігалось тут і
понині. Долі влежувалися сухі трави і листя —
справжня м'яка постіль. Я ліг, і мені зробилося
затишно і спокійно. Що там — думалось мені —
не прийду одну ніч ночувати! Ну похвилюються
трохи домашні. Зате вранці я порадую їх своєю
появою.

Хотілося уже спати, але Гаврик щось вовту-
зився в темряві наді мною.

— Що ти там робиш, Гаврику?

— Ладнаю собі сідало. А ти чому не спиш?
Спи. Тут нам ніякий Злоїк не страшний.

— Але ж ми не можемо тут сидіти вічно. Ви-
йдемо вранці з дупла, а там знову Злоїк.

— Не горюй. Злоїк Злоїком. Але ж є іще в лісі
і Добрань. Він нам допоможе.

— Хто? Хто?

— Добрань! А хіба ти не чув про нього?

— Ні, не чув. Хто він такий?

— Ще почувеш... І не раз. Він допомагає у лісі
всім, хто заблудиться, хто потрапить у звірячі ла-
пи, хто опиниться без їжі та води...

— Отакої! Чому ж ти раніше мені про нього не
сказав? Я б давно уже був дома.

— Там, де ходить Злоїк, там рідко буває Доб-
рань. І навпаки. Вони — затяті вороги. Злоїк уни-
кає Добраня. Він, мабуть, тільки його одного і бо-
їться. Але коли вони вже зустрінуться, затівається
люта бійка. І тому у лісі здійснюється буря — ла-
мається гілля, а часом і стовбури з коренем ви-
вертаються. Не хотів би я потрапити у таку
катавасію. Від тієї бурі важко сховатися. Вона і в
цьому дуплі дістане.

— Значить, зараз Добрань далеко?

— Мабуть, далеко. Бачиш же, як тихо навколо.
Думаєш, мені Злоїка було страшно? Ні! Я тільки
боявся, щоб вони з Добранем не зустрілися. От

коли ми втечемо від Злоїка, то й на Добраня на-
трапимо. Тоді нам ніщо не страшне!

Добрань! Добрань! Одне це слово заколисувало.
Воно породжувало ясну надію на завтрашній
день, на удачу, на щасливий кінець моєї подоро-
жі. Повіки почали склеплюватися, і тіло нали-
валося теплом. Угорі наді мною щось зашелесті-
ло. Це влетіла синичка — Гаврилова знайома.
Вона почала лагідно і ніжно висвистувати. Гав-
рило звернувся до мене:

— Ти засинай помаленьку, а я тобі переклада-
тиму синиччину колисаночку, яку вона на ніч
співає своїм дітям...

СИНИЧЧИНА КОЛИСАНКА

Спіть, синочки!
Засинайте, дочки!
Ліс заткала чорна каламуть.
Та у лісі
Є такі куточки,
Де веселі вогники ростуть.

Під стома
Зеленими листками,
Між трьохсот дебелих корінців
Срібно-золотими
Пелюстками
Вогник той
Розкрився і зацвів.

Не знайти його
Повік лінивцю,
Хто недбалий —
Краще не берись!
Тільки трудолюбу
І сміливцю,
Може, він
Відкриється колись.

Скрізь пролізь —
Під бруньку, під листочок,

Під пагінчик,
В нірку, між кори.
Все шукай —
Від ранку і до ночі
Кожну крихту
Ти перебери.

Може, будуть
Пошуки невдячні,
Може, «не везтимо»
Кожну мить —
Ти не бійся
Втоми і невдачі,
І тобі напевне
Пощастить!

А хто знайде
Вогник той ростучий,
Хто впіймає
Світлий племінець —
Стане той
Вродливий, і могучий,
І швидкий,
Неначе вітерець.

Зможе той
Полинуть на край світу
В пісні, в мрії,
В казці побувать,
Зможе той
До сонця долетіти,
Чистих зерен
З нього наклювать.

Спіть же, дітки,
Хай вам вогник сниться,
Він для вас
Ще, мабуть, не зацвів.
В лісі завжди
В пошуках синиці...
Де ти, вогник? Де ти?
Ців-ців-ців!..

Ранок був напрочуд яскравий і веселий. Ліс жив, глибоко дихав живлющим ароматом квітів, райдужно іскрився мільйонами сонць — прохолодних росинок, лункоголосо звучав неповторною музикою пташиного співу. Деревя, наповні вранішньою росою, стояли мов заворожені і не ворухилися.

Разом з ранком починалася і лісова розмова. Гаврило не міг мені перекласти усього, що лунало навкруг. Адже йому довелося б відразу говорити за багатьох. Він переказував мені тільки те, що звучало найголосніше.

— Вставай, хто ще спить! Вставай, хто ще спить! — кричала іволга.

— Здрастуй, здрастуй, добрий день! — свистіли синиці.

-- На сонечко, на галявку — усі за мною! — гукали щиглі.

А сойка запитувала:

— А снідять що? А снідять що?

— Мед несу! Мед несу! — дуділи бджоли.

— А кому? А кому? — дратувались зозулі.

— Та вже ж не вам! Та вже ж не вам! — визираючи з травиці, квакали жаби.

Було затишно, привільно, лагідно.

Але вільхове листя стирчало вгору.

І болото стояло, як і вчора увечері. На ньому лише не було туману. Колюча осока наїжилась зеленими ножами.

— А може, ти, Гаврику, просто заблудився та й звертаєш на Злоїка? — добродушно спитав я у ворона. В такий чудовий ранок не дуже-то хочеться вірити у якусь нісенітницю.

Але Гаврило враз розсердився:

— Знаєш що, друже, коли так, то, може, ти шукатимеш дорогу сам?

— Ні, ні, Гаврику. Не сердься. Я пожартував... Давай збиратись в дорогу. Шукай свого Добраня. Хай допоможе вибратися з болота.

— Еге. Так його і знайдеш... Поки ходить тут Злоїк, значить, Добрань далеко... Але коли з'явиться...

До моїх вух долетіло кінське іржання.

— Гаврику, чуєш? — радісно вигукнув я.— Кінь. Значить, десь поблизу люди. Житло. Ходімо скоріше. Ходімо. А може, хто їде лісовою дорогою. То й мене підвезе до села.

— Даремно ти розмріявся,— відповів мені Гаврило.— Це ірже Лісовик. Колишній Гнідий. Він у лісі живе уже кілька років.

— А хто ж його хазяїн?

— Сам собі. Він покинув колгосп «Червона зоря» з того дня, як там купили перший трактор. Образився. Трактор оре, а Гнідий трактористу воду підвозь. Трактор мішки з зерном тягне, а Гнідий бригадира у гості вези. Ні, це не для нього. За кого його мають? До побігеньок він не звичний. Узяв і почвалав до лісу. Добре живе. Паші скільки завгодно. Узимку сіно у лісі лежить. Хіба йому багато треба? Знайшов собі такі заррсті, що ніякий вітер не дошкулить.

— А що він робить у лісі?

— Як що? Кому треба від хижака втекти — Лісовик охоче підставляє спину. А то попросять його білки жолуді перевезти з Діброви у Сосняк.

— Гаврику! Клич же його скоріше. Клич! Він же і мене до села одвезе.

Гаврик не дуже охоче змахнув крилами й полетів.

Я сів над болотом і дивився, як по дрібних плесах розходились великі кола навіть од легенького доторку. Інколи метелик черкався крильцями об воду. А часом комар своїм дзижчанням будив спокійну водну гладінь. Мені здавалось, що це лісові годинники. Адже кожне коло доходило до бережка приблизно за одну секунду. Я нарахував триста кіл, аж поки недалечко почувся кінський тупіт...

Лісовик охоче погодився доставити мене на той бік болота, але везти далі рішуче відмовився. Як переклав мені Гаврило, кінь не хотів бачити ті місця, куди колись, ще в юні свої літа, їздив зі своїми односельчанами по дрова, бо боявся роз'ятрити собі душу. А від себе Гаврик додав, що Лісовика ж можуть спіймати колгоспні конюхи і за втечу дсбряче покарати... А ще я зрозумів, що

Гаврикові шкода було зі мною розлучатися, і він якомога зволікав нашу розлуку.

Але і об'їхати болото — поміч непроста. Сам я обійшов би його не дуже скоро. Отож залюбки скористався з Лісовикової послуги.

І от триповерхове диво рушило через лісові хащі — на Лісовиковій спині сидів я, а на моєму плечі Гаврик.

Лісовик був дужий і меткий кінь. Під його копитами тільки миготіли довгі гони. А в моїх очах мерехтіли стовбури дерев.

Скоро від болота не лишилося і сліду. Лісовик підвіз нас під розлогі віти старої осики і сказав, що це та межа, через яку він не переступить.

Кінь приліг спочити, а ми з Гаврилом вирішили поснідати. І цього разу ми їли ягоди. Але вже не суниці, а малину і смородину. Смачні — страх! Але скільки ми їх не їли — хотілося ще і ще.

Поки ми снідали, кінь гомонів собі щось під ніс, а Гаврило, як звичайно, перекладав мені.

ЛІСОВИКОВІ РОЗДУМИ

Смачна трава
У цьому лісі,
Водиця добра у струмку.
Постелю маю я
У листі —
І запахущу, і м'яку.
Чого іще
Коневі треба?
Захочеш — бігай цілий день.
І сонце завжди
Гріє з неба,
І дзвінко в лісі від пісень.

Поміж дерев
Я бігав сміло,
Не знав і горя, далєбі.
Та стрів людину,
Й заболіло
Коняче серце у журбі.

В людей я мав
Щодня роботу,
Щодня — у путь, у наздогонь!
І шкіра
Сяяла від поту,
І м'язи грали, як вогонь.

Бувало, тягнеш
Плуга — диво!
Гортаєш землю — ой, краса!
А вдома конюх
Гладить гриву,
Дає срібlistого вівса.

Якби не він...
Якби не трактор...
А то прийшов — загуркотів!
І мій не витерпів
Характер,
Я з ним дружить не захотів.

Звичайно, мало
Більше сили
Оте страховище сталєне.
І вже не так
Мене любили,
Все менше гладили мене.

І от я вільний —
На привіллі
Поміж дубів, поміж беріз.
Та часто сняться
Хати білі,
І гострий плуг, і ветхий віз,

І теплий затишок
Конюшні,
І золота дзвінка пашня,
І руки конюхові
Дружні,
Скорина хліба запашна.

Я стрів людину
Край болота,

І мене знову потягло
В той край,
Де щастя, де робота,
Де степ і луки, де тепло.

Мені стало шкода Лісовика. Так по-дурному у нього склалося життя. Але я знав, що в нашому селі і трактори гули собі невтомно, і коні були у пошані. І ніхто ні на кого не ображався.

— Гаврику, скажи Лісовикові, хай погодиться їхати до нашого села. Там його з охотою приймуть. І любитимуть.

Я бачив, як Лісовик сумно похитав головою, коли Гаврило переказав йому мої слова.

— Ні, він нікуди уже тепер не піде. Каже — старий став. Умиратиме в лісі.

Не хотілось залишати Лісовика самого. Я сподівався, що він іще передумає. Але кінь затявся на своєму. Від людей він уже відбився, хоч і сумує за ними. А в лісі вже прижився. Здичавів. Йому тут добре...

Я попросив Гаврила подякувати Лісовикові і побажати, щоб він зустрівся з людьми і помирився з ними.

Ми продовжували свою путь. Вільхове листя все ще тривожило Гаврика. А я перестав звертати на нього увагу. Адже у лісі було так гарно. Так ніжно торкалися моїх ніг лісові трави. Так ласкаво гріло сонце. Так прозоро було у повітрі, і така синь тремтіла між дерев.

— Якби нам, Гаврику, Добраня зустріти! Я б сьогодні напевне дійшов додому.

— Зустрінемо, зустрінемо. Добрань частіше по лісу ходить, ніж Злоїк.

— Одначе Злоїк чатує нас. А Добраня щось не видно.

— Це нам не пощастило... Але зачекай. Завжди буває так. Не щастить, не щастить, а потім як пощастить, то й дівати нікуди!

— Якби ж то...

Тим часом я зайшов по пояс у материнку. Її пахощі дурманили мене, п'янили. Коли я надихався духмяним зіллям, мене похилило на сон.

— Полежмо трохи, Гаврику!

— Якщо ти не збираєшся бути сьогодні вдома...

— Мені однаково...

— Щось я тебе не розумію. То ти поспішаєш.

А то...

Але повіки мої самі склеплювалися. Щоб не впасти, я притулився до стовбура великої сосни. Дрімота змагала мене. В ту ж хвилину у стовбурі почулося глухе гудіння. Крізь сон я пробурмотів:

— Гаврику! У дереві щось гуде.

І тут же заснув.

Проснувся я від болю. На моїй голові стояв Гаврило і скуб мене, як тільки міг, своїм дзюбом.

— Спати не можна... Не спи... Прокинься... Чуєш, що я кажу? Зараз же прокидайся!

— У чому річ? — сонно прошепотів я.

— А в тому, що Злоїк вирішив навіки тебе приспати. Материнкою одурманив.

— Звідки ти знаєш?

— Мені сказала білочка Чуйка. То вона із дупла гула у стовбур... Вона врятувала тебе.

— Де ж вона? Я хочу їй подякувати.

— Еге! Вона вже помчала. Чуйка не сидить на одному місці. Ходімо! Ми ще зустрінемо її.

— А чому ж ти не заснув, Гаврику, коли Злоїк материнкою дурманив?

— Мене жодні пахощі не беруть. Я їх погано чую. Та й навіщо я Злоїку? Ворони його не цікавлять. Він добрих людей не любить.

— А он воно що! Ходімо!

Ми знову ішли та ішли. Здавалось, лісові не буде кінця. Жодного провітку. Жодної подобини якоїсь дороги. Одні хащі. Кущі та дерева. Іноді невеликі зачаровані галявинки. Одна краща другої. Але ми вже не спинялись у їхньому золотому осонні. Наближався полудень. Треба було поспішати. Я не мав права зволікати.

Раптом зовсім близько од нас пролунав постріл. Я знову зрадів: людина! А значить — дорога! А по дорозі можна дійти до якої завгодно оселі,

до якого завгодно дому. Та Гаврило не поділяв моєї радості.

— Мисливцеві тут нічого робити. Та й зараз не сезон для полювання. Влітку полювання заборонено. І лісові жителі це знають.

— Все одно. Ходімо швидше. Стріляла ж людина. Яка б вона не була.

— Людина, кажеш? Я трохи знаю людей. Це не людина. Це Злоїк.

— А хіба в Злоїка є зброя?

— Є. Злоїк столикий. Він може перекинутися на кого схоче. І на людину. І тоді людина стає теж Злоїком. От бачиш, вселився у материнку. Задушити тебе хотів.

Ми ішли туди, звідки чули постріл. Нічиїх слідів не було видно. Не чути було й людської ходи. Справді, хто ж стріляв і в кого? Гаврик запевняв мене, що тут ні ведмедів, ні диких кабанів не водилося. Отож обороняйтесь ні від кого. А на іншу звірину полювати ще зарано. Але ж ми чули постріл!

Пройшли іще чималу відстань, і я наступив на якусь руду грудку. Це була білка. Убита.

— Чуйка. Бідолашна! — закричав Гаврило. І потім пошепки: — Бачиш, як помстився Злоїк за те, що вона тебе врятувала.

Ми стояли над Чуйкою, і я ледве стримував сльози. Золота красуня лежала в калюжці крові. Вона врятувала життя людині і за це поплатилася власним життям.

Гаврило теж звисив голову і зажурено водив очима по траві. Мені здалося, ніби недалеко почувся чийсь злорадний регіт. Я весь здригнувся. Знову вслухався в глуху просторінь. Але регіт більше не повторювався.

Коли я підвів голову, то побачив, що на деревах сиділи білки. Їх зібралось безліч. Вони тужно дивились униз, на свою убиту подругу і не ворушилися. Тільки з їхніх ротів зривалися якісь звуки, яких я, звичайно, не розумів. Гаврило сказав, що це плач білок, і переказав його мені.

ПЛАЧ БІЛОК

Шумлять дуби сердито —
Ой, нашу Чуйку вбито.
В очах її пільма.

Була ти, Чуйко, добра,
Сердешна і хоробра —
Тепер тебе нема...

Сосна в ту ніч світилась,
Коли ти народилась
У тихому дуплі.

Листочки лепетали,
Ім'я твоє шептали
На кожному стеблі.

Росла ти, підростала
І вже велика стала,
Палала, як вогонь.

Була ти справжня білка,—
Тремтіла кожна гілка
Від доторку твого.

Ти розгризала шишки
І золоті горішки,
Ронила зерно вниз.

І там, де ти гуляла,—
Тихесенько, помалу
Зростав повсюди ліс.

Каштани, що на кручі,
І сосонки колючі,
Берізки голубі,

І вільхи у долинці,
І клени, і ялиці —
То спомин по тобі.

Шумлять дуби сердито —
Ой, нашу Чуйку вбито.
В очах її п'ятьма.

Була ти, Чуйко, добра,
Сердешна і хоробра —
Тепер тебе нема.

О, як ми гірко плачем
Над тілом, ще гарячим.
Немає горю меж!
Труснімо ж добре віти,
Щоб ліс посадовити!
Ти, Чуйко, оживеш!

Живої Чуйки я ніколи не бачив. Але по тому, що її оплакували подруги, зрозумів, яка вона була справді чуйна і добра. Зрозумів я і те, що у лісі справді живе Злоїк, хай, може, й не такий, яким малював його мені Гаврило. Так безжалісно убити чудову білочку могла тільки жорстока істота, у котрої нема серця, яка не любить життя, краси.

З тієї хвилини я не тільки остерігався Злоїка, а й почав думати про те, як його знешкодити, як побороти. Звичайно, сам, та ще й так швидко, я ні до чого додуматись не міг. Тепер всією душею я прагнув зустрітись з Добранем, про якого Гаврило дещо розповів мені. Проте я впевнився, що Добрань десь є і що я з ним обов'язково зустрінусь. Життю не обійтись без Добраня. Якби не Добрань, то день увесь час був би похмурий, сірий. Не розквітали б квіти, поблякла б ця прекрасна лісова зелень. І сонце б не світило.

— Ходімо, Гаврику, шукати Добраня... Де він може зараз бути, як по-твоєму?

Гаврило подивився на мене, примружив око і чи то з жалем, чи то з надією в голосі промовив:

— О, якби я знав, де він зараз... Але ми його знайдемо. Обов'язково! Ходімо...

Знову довгий перехід через хащі, знову подряпані руки об шипшинові колючки, знову втома у ногах і у всьому тілі. І зрештою Гаврилова команда:

— Відпочинок!

Цього разу ми сіли під рясною ліщиною. Кущі обліпили горіхи — крупні, соковиті. Віти самі нагинались до наших голів. Не доводилося навіть зводитися на ноги. Я брав дрібні грона у руки і відчував, які вони ваговиті. Шкаралупа легко розколювалась на зубах. Поласували ми з Гаврилом усмак. Влітку легко жити у лісі. Не треба ні пекти, ні варити. Їжа готова на гілках...

Незважаючи на те, що в моєму становищі ніби нічого не змінилось — так само, як і учора, я ще не натрапив на стежку, яка б могла привести мене додому, так само, як і учора, нас переслідував Злоїк, так само не було відомо, коли і як ми виберемося з лісу, — я почувався певно і бадьоро. Може, навіть саме ім'я, згадане Гаврилом, — Добрань, — заспокоїло мене. Я спокійно сидів під ліщиною, знаючи, що скоро ми знову подамося лісовим бездоріжжям, але що воно обов'язково приведе нас на дорогу, принаймні на стежку. Бо тільки цього й бракувало нам нині. Була б тільки стежка — а там ми й гори покотимо. Адже кожна стежка обов'язково приведе до якоїсь оселі.

Найбільше моє лихо полягало у тому, що я загубив стежку. І якби цього не трапилось, то не було б ніяких моїх пригод і не було б ніякої казки. От що означає така проста річ. Ніколи не губить стежки у житті, мої друзі!

Поки я так міркував, Гаврило літав між деревами, про щось турбувався. Коли він, захеканий, сів біля мене, щоб трохи одійти од втоми, я запитав його:

— Ну що, Гаврику, знову якась неприємність?

— Нічого особливого, — відповів він. — Але треба трохи посидіти. Он, бачиш, віти берези сплелися із вітами граба?

— Бачу. То й що?

— То Середня лісова застава. Нам треба через неї пройти...

— Пройдемо, Гаврику! Не через такі уже проходили.

— Річ у тому, що їм треба пред'явити перепустку.

— Пред'явимо. Я не загубив її. Ось вона, у па-зусі...

— Але береза й граб заснули. Їх розбудити ні-як не можна.

— Що трапилось? Чому вони сплять удень, а не вночі?

— Я й сам не знаю чого...

І раптом над нами щось кволо загуло. Гаврик одізвався на той гул глухим шипінням. Через кілька хвилин він радісно мені повідомляв:

— Це розмовляв я з вітерцем Шкандибкою. Про тебе.

— Про мене? Що ж про мене можна розмов-ляти?

— А от що. Твій улюблений каштан Червонь-ко, що росте під вікном вашої хати, поскаржився Шкандибці: пропав мій найкращий друг, той, що посадив мене, що поливав і придобряв мене, що гладив моє листя. Тобто — ти. В тривозі батько й мати. В тривозі все село. Червонько просив Шкандибку, щоб політав усюди, пошукав тебе. От він примчав сюди і цілу ніч березу й граба гойдав, щоб вони гукали на весь ліс... Вони гукали, але ніхто не відповів. Ми ж спали у дуплі. А більше ніхто не знав. Хіба що Злоїк. Так той навмисне утаїв. Тепер береза й граб заснули. Ніхто їх роз-будить не може. Хай посплять. Самі проснуться. І тоді ми підемо далі.

— Так попроси ж Шкандибку. Хай полетить. Нехай розкаже, де ми...

— Нічого не вийде... Шкандибка знесилів. Йо-му напитись треба. Тоді він і полетить. Але води ніде нема. Отож чекатиме дощу тут, на липовій гіллячці.

Знову несподівана надія згасла. Знову невідо-мо, що буде зі мною в найближчі години.

Я підійшов ближче до сплетених віт граба й бе-рези. Вони й справді так щільно стулились, що їх ніяк не можна було розгорнути. Деревя й справ-ді спали. Кожен листочок висів, немовби зів'ялий, а гілля слабо і здавалося мертвим. Мені навіть почулось, що з стовбурів линуло солодке хропін-ня.

Робити було нічого. Розбудити дерева не вистачило б у мене сили. Та я й не наважувався. Адже вони цілу ніч не спали через мене. Хай посплять. Хай відпочинуть.

Відпочивав і Гаврило. Він сів на березову гілку і щільно притулився до її потрісканого стовбура.

Не спалося одному мені. Я розхвилювався і тривожно міркував про дальший шлях, про вихід з лісу. Я никав подумки по галявці від куща до куща, лиш інколи спинявся біля якоїсь квітки, щоб помилуватись нею.

Та от у тиші почулось скрекотання. То, звичайно, була сорока. Вона прецікаво роздивлялася мене і все скрекотіла, ніби розповідаючи комусь про дивну пригоду.

Від її скрекотання прокинувся Гаврило. Він, мабуть, був з нею знайомий, бо ввічливо їй уклонявся і все підтакував головою, коли вона подавала свій голос.

Я підморгнув Гаврилові. Він зрозумів, що мені теж цікаво, і почав перекладати.

СОРОЧИ КЛОПОТИ

Скре-ке-ке!
Що таке?
Чом все так?
А не так?
Чом він тут,
Цей дивак?
Чом не там —
Під гіллям?

Скра-та-та!
Лихота!
Чом листки
На дубах
Хтось держав
У зубах?
Порізьбив їх,
Обгриз...
Сором-стид
На весь ліс!

Скоро-ко-то!
Скаже хто —
Чом береза
Без ніг,
Та ще й біла,
Мов сніг?
Треба взутися їй,
Необачній такій.
Треба чорною
Стать,
Другу-дубу
Під стать.

Скре-ке-те!
Щось не те...
Тут учора
Було
Невелике
Дупло.
А сьогодні
Нема,
Тільки дірка
Сама.

Хто ж дупло те
Украв?
Ти, Гаврило,
Не брав?
Поверніть же
Дупло.
Щоб все добре
Було!

Скри-кі-рі!
Угорі
Між зелених
Ялиць
Так багато
Синиць...
Непорядок!
Летить
На осикову
Віть!

Скру-ку-ту!
На льоту
Я дивлюсь —
Чи ти ба!
Буть повинна
Верба...
А росте осокір,
Усьому
Вперекір...
Гей, там хто!
В одну мить
Треба
Пересадить!

Скра-кра-ла!
Ну й діла...
Я не хочу,
Щоб тут
Пасся
Сорокопуд.
Хочу: тут,
Де гриби,
Хай живуть
Яструби...

Скре-ке-се!
Чом ніхто
Не несе
Ані те
Ані се —
Ні пшонця,
Ні просця,
Ні шматочок
М'яся?
Всім же
Подано вість,
Що вельможний
Я гість!

Стрі-кі-кі!
Диваки!
Все у них —
Навпаки!

Угорі —
В них гілля...
Унизу —
В них земля...
Хоч там
Верть,
Хоч там
Їруть —
Треба перевернуть!

Скри-кі-ні!
Всі у лісі —
Дурні!
Всі противні
Мені.
Я ненавиджу
Всіх —
Щиголів,
Щиголіх,
І дрозда,
Й солов'я.
Тільки гарна
Тут я!
Скре-ке-ке...
Отаке!

Нарешті мені набридло слухати сорочі теревенні. Я кивнув Гаврилові — годі! І хоч скрекотіння не затихло, та тепер уже воно не привертало нічий уваги.

Зате сорока, сама того не знаючи, сильно нам допомогла. Вона своїм лементом розбудила березу. Загойдалися її розлогі віти, хитнувся тонкий стан, і вся вона ніби аж потяглася зі сну. Відразу у лісі зробилося гомінко й лунко. І весело. Забрили листочки. Заговорили билинки...

Шелест ніжного березового листя, мов племінь, дістався до грубих грабових гілок. Граб якимось трусонувся, ніби скинув із себе глибокий сон, а потім дрібно-дрібно залопотів своїми листками. Мовляв, у чому річ? Що тут коїться?

Гаврило уже розповів двом лісовим вартовим про наші пригоди. Граб і береза тільки похитува-

ли кронами, змахували гілками та пришіптували листочками... Я відчував на собі їхню ласкаву увагу.

Найбільше, що вони могли зробити для мене тієї хвилини,— це швидше пропустити мене через свою заставу. Граб і береза заметушилися.

І відразу з дупла вискочив зелений дятел. Гаврило знову узяв у мене перепустку, підніс її дятлові, а той, притуливши її до гілки, двічі стукнув по ній дзьобом. Компостер пробито. Путь вільна! І дятел зник так само, як і з'явився.

Граб і береза одночасно зметнули вгору свої віти. Широкі зелені ворота розчинилися переді мною гостинно і просторо. Я відчув, як разом зі мною крізь ці ворота увійшло сонце. Було світло. Духмяно. Привільно.

Услід за мною линула пісня двох лісових вартових.

ПІСНЯ ГРАБА І БЕРЕЗИ

Ми дружим
Наймідніше в світі —
Із віттю віть,
З листком.
Листок.
Іще зернятками
Нас вітер
Сюди приніс,
У цей куток.
І ми зійшли
І корінцями
В землі сплелись
На вічний час.
І золотими промінцями
Навік зігріло
Сонце нас.

Тепер ми
Виросли великі.
Ще вище
Будемо зростать.

Всі липи, клени
І осики
Про нашу дружбу
Шелестять.

Г р а б

Коли, бува,
Мені несила,
Нічна волога
Листя б'є,—
З моїх гілок
Береза біла
Росу досвітню
Щедро п'є.
А то і холодно,
Й неvtішно
Буває вранці
На зорі,—
Мене береза
Гладить ніжно
По зашкарубленій
Корі.

Б е р е з а

Я не хилюся
У зажурі,
Яка негода
Не була б!
Коли на ліс
Посунуть бурі —
Мене від них
Затулить граб.

Мені він чеше
Довгі коси,
Теплом
Обдмухуючи їх,—
І я співаю
Стоголосо
Від його
Пестощів палких.

Обоє

Коли зима
Завдасть нам муки
І більше вже
Нема снаги —
Ми беремось
Тоді за руки,
Перепиняємо
Сніги!

А ув осінні
Темні ночі
Свої ми
Стулимо листки
І одне одному
Шепочем
Про щастя
Мрійливі казки.

Зелену
Творячи завісу,
Як волі
Подихи живі,
Ми стоїмо тут,
Серед лісу, —
Добра й спокою
Вартові.

В нас під гіллям
Проходять люди,
Летять пташки,
Звірята йдуть.
Хто добрий сам, —
Тому хай буде
Усюди вільна
Добра путь!

Пісня лунала довго. Уже Гаврило не розбирав слів. Уже до нас долітали окремі звуки. А граб і береза усе не змовкали. Так їм хотілося розповісти про свою дружбу, попишатися нею. А вона і справді красива у них...

Коли я почув зворушливі слова про незнану досі дружбу дерев, на серці мені зробилося солодко і тепло... Коли б усі так дружили, думалося мені, як би гарно було жити на світі... Не було б ворожнечі, не було б сварок і бійок. Я згадав село, школу, товаришів. Чи повірять вони мені, коли я їм розповім усе, про що довідався у лісі?

Мабуть, з великою щирістю відкрили нам добру путь лісові вартові, від усього серця напутили нас у дальші мандри, бо йшлося нам з Гаврилом весело, бадьоро, заповзято. Ми пройшли уже, може, кілометрів з п'ять, а не відчували ніякої втоми. Тільки трошки хотілося їсти, і ми вже видивляли якийсь підходящий ягідник чи ліщину.

Гаврило, як ніколи, був розважливий і жвавий. Він увесь час гомонів, розповідав мені цікаві, на його думку, історії і навіть мугикав якісь пісеньки...

Я вирішив пожартувати:

— А Злоїк, Гаврило?

— Що Злоїк?

— Чи не йде він за нами по п'ятах?

— А хто його знає! Поблизу ж вільхи нема.

— Виходить, тобі не Злоїк страшний, а вільха?..

— Погано, друже!

— Що погано?

— Погано, що ти мені нагадав про Злоїка. Я вже забувся про нього. А тепер знову боятимусь...

— Це ти даремно... Злоїка не пропустять граб і береза.

— Еге, сказав... Злоїк скрізь пройде. Почекай, він ще про себе нагадає.

Виходить, пожартував я на свою голову. Боявся Злоїка не тільки Гаврило. Признатися, і мені не дуже хотілося знову відчувати, що хтось чигає на тебе, мов на здобич.

Я почав відгонити від себе лихі думки. А тут якраз трапилась чудова галявина з добірними суницями. Тож ми розташувались пообідати... Мені забайдужилося. Але Гаврила знову поймав

недобрий настрій, він прислухався до кожного шелесту і раз у раз озирався навколо...

Обід минув швидко.

Ми знову зрушили з місця.

Враз спереду щось яскраво зачервоніло. Коли ми підійшли ближче, виявилось, що то був мухомор.

— Який красень! — не витерпів я.

— Красень то красень! А який гидкий! — відповів мені Гаврило. — Його жодна птиця, жоден звір не їсть.

— Недаремно ж і звать його мухомором. Мухи морить...

Трохи далі стояв ще один такий же молодець у червоній шапці. Ось їх уже троє. Скільки їх, які мальовничі групки — по четверо, п'ятеро, восьмеро...

Ішли ми, ішли і незчулись, як опинились у цілому морі мухоморів. Мухомори були попереду, мухомори були позаду. Ліворуч і праворуч — теж мухомори. І жодної стебелинки. Жодного кущика. Між стовбурами дерев рясніли тільки червоні шапки з білими горошинками.

І раптом стало важко іти. Отруйні гриби чіплялись за ноги, кришилися, і по них ковзали мої підошви. По моему сліду лишалося слизьке м'ясиво... Я мимоволі спинився передихнути. Гаврило спочатку не звертав жодної уваги на мухоморів. Потім завмер і прислухався.

— А стривай! Вони щось співають...

І я почув марш мухоморів.

МАРШ МУХОМОРІВ

Тікайте всі скоріше,
Хто в цьому лісі зріс!
Ми військо найсильніше,
Ми завоюєм ліс!

Ховайтеся у нори,
Бо буде всім біда.
Ми дужі мухомори —
Поганська орда!

Спустіє вся галявка,
Де наша пройде путь.
Хились, травице-травко,
Бо мухомори йдуть!

Хай сотня нас поляже,
Знов виросте мільйон.
Тремти, проклятий враже,
Йде хвацький батальйон!

Ми кожного героя
Піднімемо на сміх.
Отрута — наша зброя,
Потруїмо усіх!

Велика сила суне.
Загине той умить,
Хто нас хоч тільки клуне,
Хто спробує вкусить!

Розсієм всюди спори —
Скрізь будемо рости...
Розставимо дозори
І бойові пости!

Ми дужі мухомори...
Ніхто нас не торкай!
Інакше буде — горе!
Інакше буде — край!

Тікайте всі скоріше,
Хто в цьому лісі зріс!
Ми військо найсильніше!
Ми завоюєм ліс!

Переклавши войовничі слова «хвацького батальйону», Гаврило сильно розреготався, чого він навчився у мого брата Петрика.

— Ну ти тільки подумай, які хвастуни! Вони завоюють ліс! Вони усіх потруять! Та хто на них буде зважати? Хто там їх спробує вкусить? Така гидота... Ходімо далі!

Але я не міг іти. Мухомори стояли так щільно,

що нога мимоволі наступала на котрогось із них. Під ногами чвакала смердюча слизькота, і зробити новий крок не було сил.

— Ну чого ти не йдеш? — підгонив мене Гаврило.— Що ти на них дивишся?

— Ти смієшся, Гаврику, а мені плакати хочеться. Бачиш, як ступати важко. Не такі вже хвастовиті їхні погрози. Вони вже завоювали ліс. Принаймні в цьому місці, куди ми з тобою потрапили. Тобі-то що! Ти вмєш літати. А от спробуй іти пішки.

Гаврило засмутився, проте все-таки злетів з того плеча і спробував крокувати. Він став лапою на шапку одного мухомора, той відразу зігнувся і поламався, а Гаврило якось смішно спорснув униз і потрапив під шапку другого мухомора.

— Хай йому біс! — лаючись, видряпався ворон. За одну мить він сидів знову у мене на плечі.

— Це Злоїк... Це він наслав на тебе мухоморів. Це його зла армія...— розпачливо бурмотів птах, сподіваючись, певне, якось мене утішити.

— Навряд, Гаврику... Вони ж у своєму марші про Злоїка нічого не співали.

— То дарма. Про нього ніхто вголос не говорить. Всі його бояться. І навіть ті, що йому служать.

Ще зовсім недавно я вже і забувся був про того дурного Злоїка, про його хитромудрі сіті, які він розставляв усюди на моїй путі. Але зараз стояв у цьому червоноголовому безкраї і проклинав того Злоїка, і присягався помститися на ньому при нагоді...

Одначе це не допомагало. Я був у найскрутішому становищі, ніж будь-коли за всі свої мандри по лісу. То хоч була можливість сісти, лягти. Тут же мусив тільки стояти, не знаючи, що вдіяти, за яку думку зачепитися... Єдине, що я зміг придумати,— це злізти на найближчу сосну. Там я зручно всівся на дебелий гілці, обіперся спиною об стовбур і міг напівлежачи розмірковувати над своєю бідою. Навпроти мене на сусідній гілці сидів Гаврило і дивився на мене такими щирими, такими відданими очима, що я зразу повеселішав.

«З таким другом не пропадеш»,— думав я. Адже він хоч і не людина, та в нього дуже сердечний і лагідний характер. До того ж він має і деякі переваги над людиною — добре знає ліс, володіє мовою усіх лісових жителів, відає деякі дуже важливі лісові таємниці.

— Не журися, Гаврику! Ми щось придумаємо...

Гаврик мовчав. Чи думав він у цю хвилину, чи чекав моїх думок — я не знаю.

Минуло, мабуть, не менше як півгодини, поки нашу увагу не привернула нова подія, зовсім ніби незначна.

Просто повз нас пролітав джміль. Ну хіба мало чого літає в лісі? Але чомусь мені цей джміль видався особливим. Здалось, що він з доброзичливим наміром кружляє біля нас. І справді. Ніби поминув уже нашу сосну, але от повернувся знову.

Знову трохи одлетів, а потім опустився униз і полетів понад мухоморами.

О, дива! Там, де пролітав джміль, голови мухоморів одверталися в різні боки, і гриби ламалися при самій землі, лишаючи вузький прохід.

— Гаврику! Гаврику! Скоріше!

Я сплигнув з дерева в одну мить. Гаврило, як і завжди, вмовився на своєму місці.

Ми рушили услід за джмелем.

Джміль уже був далеко, але стежка за його крильми лягала рівна і простора. Я ішов швидкою ходою і, звичайно, джмеля не міг наздогнати. Лише чулось його віддалене дзижчання.

— Гаврику, про що він дзижчить? Ти чуєш?

Гаврило прислухався.

— Чую тільки окремі слова.

І він переказав мені:

Дзу-дзу-дзу...

Дітям їжу везу.

Швидко лину вперед.

.....

В мене мед.

В мене мед.

Кожна травко і віть,

Одступіть,

Пропустіть!
Ах, поганки-гриби!
Одхилились хоч би!
Дзу-дзу-дзу...
Дітям їжу везу...

Зрештою нам було однаково, про що він дзижчить. Головне — ми маємо дорогу і, як сказав Гаврило, у тому напрямку, в якому нам треба.

Тепер мухомори стали справді жалюгідними. Мені здалось, що вони здивовано обертались нам услід і похитували головами, дивуючись, як це ми насмілились порушити лад такого могутнього війська.

Я запитав Гаврила, про що вони тепер співають.
— Замовкли! — відповів Гаврило.

Скоро лави «воїнів» порідшали... Ось вони уже топчуться знову невеликими купками. Ось їх по троє — кілька острівців. І, нарешті, зчезло військо. Ніде ні одного. Як чудово! Тепер можна вільніше зітхнути.

Тепер під ногами лежав, мов м'який килим, лише рудо-зелений мох, по якому з такою насолодою ступали мої підошви.

Ось ми підійшли до високої красуні — ялини, яку Гаврило іменував Голубкою. За його словами, від неї уже не так далеко до краю лісу. Мені вже не вірилось у те, що той край лісу десь справді є і що я колись покину ці, хоч і дуже привітні, однак дуже неспокійні місця.

Раптом почало темніти. Це здивувало мене. Годинника, звісно, я не мав, але відчував, що іще не так пізно. Мало бути не більше шостої години вечора, а влітку о цій порі ще завидно. Проте сонце ніде не проглядало. Клаптики неба, які виднілися крізь гілля, були просто сірі.

Гаврило наполягав на тому, що вже вечір і що нам треба думати про нічліг. Виходить, що і сьогодні я не дістануся додому...

Несподівано сипснув дощ. Ми метнулись туди-сюди. Найзатишніша схованка виявилася під ялиною. Ми залізли під віти і лежали зовсім сухі. До нас не проривалось жодної крапельки. Тільки чут-

но було, як на верхівки дерев, на гілля важко падають дощинки, як вони де-не-де пробиваються до землі.

Дощ усе дужчав. Згодом сипонув град.

Невеличкий майданчик перед ялинкою раптом забілів...

Я втратив усяку надію мандрувати далі. Треба було укладатися спати. Кращого нічлігу, ніж під ялиною, не можна було й придумати. От тільки підстелити сухої трави з-під крони. Нарешті я добре влігся, обмостився травою — мені стало тепло і затишно. Гаврило сидів біля мене на тоненькій гілочці. Можна було спати. Та звідкись почувся тихе виття.

Гаврило відразу скочив з гілки і припав мені до грудей. Я поклав руки йому на спину і пригорнув до себе.

— Що таке, Гаврику? Чого ти так трусишся? Чого так б'ється твоє серце?

— Злоїк! — з тривогою прошепотів птах. — Це його голос. Я знаю.

— Тобі все Злоїк. Мабуть, приснилось!

— Ні, слухай. Я перекладаю.

ЗЛОЇКОВЕ ВИТТЯ

Тут нудота зелена
Між дубів та ялин.
Всі тікають від мене,—
І я завжди один.

Довгі дні, довгі ночі
Я блукаю кругом,
Та ніхто щось не хоче
Бути помічником.

Ні ведмідь, ні лисиця,
Ні зайчатко дурне.
Той тремтить, той боїться,
Той не любить мене.

Навіть вовк не уміє
Догодити мені.

Тільки лютії змії
Ще слухняні, мов пні.

Тільки ще мухомори
Шлють за мене полки.
А то всі — непокори,
Добролюби гидкі...

Мені важко самому
Всі творити діла.
У житті лісовому
Дуже мало ще зла.

Я люблю, щоб нещастя
Десь у когось було,—
Щоб сидів хтось у пастці,
Щоб зламав хтось крило,

Щоб трусилися вільхи,
Щоб осики гнили,
Щоб і сонце — на лихо! —
Не вилазило з мли.

Не було щоб у птиці
Ані їсти, ні пить.
А людей без рушниці
Я не можу терпіть.

Тільки той, хто стріляє,—
В мене бажаний гість.
Хто рушниці не має,
Тому вся моя злість...

І враз виття різко обірвалося. Завмер і Гаврило.
Тільки ще тісніше притулився до моїх грудей...

Деякий час стояла глибока тиша. Припинився дощ. Ніщо не шелестіло. Лише темінь заповнила цілий ліс.

— Будемо спати, Гаврику! Я тепер зрозумів Злоїка. Не такий він і страшний. Він сам безпомічний. Завтра вранці ми йому скрутимо роги.

Лісовий шум заглушив мої слова. Я чув, як ялина затрусилася. Навіть нижня гілка, під якою ле-

жали ми, смикалася то вгору, то вниз. Шум повторився. А згодом він уже не вгавав ні на мить, і ліс загудів, заревів, застугонів.

Буря люто гриміла над лісом, гнучи і ламаючи гілля. Спалахували блискавки, на мить освітлювали страшне видовисько, яке чинилося в лісі. Деревата трепетали і тяжко стогнали, відхиляючись від дужих ударів. Але вони були єдиним захистом усьому живому — птахам, тваринам, комахам, що, мабуть, як і ми з Гаврилом, тулилися до стовбурів, прикривалися гіллям. Тому дерева намагались держатись міцно. Часом вони хапались одне за одне, щоб бути міцнішими проти вітрових ударів.

Де-не-де розлягався тріск. То не витримувала якась стара осика або липа і ламалася під натиском бурі.

Тільки куці почувалися молодцями. Вони ніби аж раділи від того, що в лісі зчинився отакий крутіж. Їхні молоді стрункі стовбурці підставляли свої груди рвучкому вітру — ану, мовляв, підскоч, підлети! — а потім, ухиляючись від поривів, так гнучко перегинались, що верхівками діставали до самої землі.

Час від часу вибухав грім і глушив цю галасливу мелодію. Але потім вона знову пливла над лісом, не замовкаючи, не затихаючи. Знову линув дощ. Часом він пересипався різким градом. У відсвітах блискавиць дерева і трави лисніли холодним світінням.

Спочатку ми з Гаврилом почували себе досить спокійно. Все те ніби відбувалося десь за вікнами. Гаврило угомонився і переконливо заявив мені:

— Ну, тепер закінчилися твої біди. Злоїк зустрівся із Добранем, і оце вони б'ються. Звичайно, Добрань Злоїка добре наб'є, і той утече кудись у хаці...

Мені дуже хотілося у це вірити. Але чи так воно справді?

Через якусь хвилину я стривожився, бо вітер проймав мене до кісток і під моєю, колись сухою, травицею. Крізь гілля просочувалась вода. Стало холодно і мокро. Я спробував пересунутись на

інше місце, де, думалось мені, буде затишніше. Та новий порив вітру мало не викинув мене з-під ялини. Коли б я не ухопився за стовбур, так би і сталось. Лише Гаврило поки що нічого не відчував. Він сидів собі тихо у мене за пазухою, куди не діставав дощ, і, мабуть, помалу подрімував...

Я напружено думав, куди б надійніше заховатися. Але де було краще місце? Навряд чи є ще у якого дерева гущіша крона, ніж у нашої ялини. Про якесь же велике дупло і мріяти годі. Залишалось одно — сидіти і терпіти усі злигодні, аж поки не затихне буря. Все-таки тут, під ялиною, значно краще, ніж отам, посеред лісу...

Невже стало тихше? Чи, може, це мені тільки здається? Ні, справді. І дощ помалу вщухає. Та я знаю: буря така — вона на хвилину перепочине, втомившись, а потім візьметься за своє ще з дужчою силою. Мабуть, так воно і є. О, знову стугонить і регоче... І знову затихає.

— Але що це? Звідкись проривається світло... То ясніє небо. Ура! Ще день... Ти чуєш, Гаврику? Вилазь... Буря проходить. А надворі ще видно. Ще й сонце не зайшло. Он на верхівці його промені.

Гаврик виліз із-за пазухи, обтрусився і оком знавця подивився у небо:

— Це значить...

— А цить!.. Я чую спів. Співає людина.

— Це співає Добрань. Він іде сюди. Перекладу тобі не треба. Слухай!

ПІСНЯ ДОБРАНЯ

Гей, хто в лісі, — озовися!
Гей, хто в пущі, — відгукнися!
Близько біля тебе
Неприкрите небо,
Затишне узлісся!

Красна тут цвіте калина,
Спіла тут стоїть малина.
Недалеко хата,
Хоч і тіснувата,
Так зате гостинна!

Гей, заходь під наші шати,—
Не берем за це ми плати,—
В кого збиті крила,
Кому йти несила,—
Просимо до хати!

Той, хто носить за собою
Ніж, сокиру, всяку зброю,—
Не підходь до ганку!
Тут нема пристанку
Тим, хто носить зброю!

Гей, хто в лісі натовився,
Хто в дорозі заблудився,—
Будеш спочивати.
Добре, друже-брате,
Що мені зустрівся!

Не встигли ми з Гаврилом вилізти з-під ялини, як уже із-за кленової гілки дивилося на нас чудове обличчя з хитро примруженими очима і широкою посмішкою під довгими рудими вусями.

— Це ви будете Добрань? — несміливо запитав я.

— Так точно. Федір Іванович Добрань. Лісник тутешньої зони.

— А я, знаєте, заблудився. Та от мене привів до вас мій друг.— Я вийняв Гаврила з-за пазухи і посадовив собі на плече.

— А, це Гаврило? Чув, чув про нього, хоч ніколи ще не бачив. От і добре. Ходімо до хати!

Я швидко покрокував, ледве встигаючи услід широким Добраневим крокам.

Скоро ми опинились на просторій галяві біля затишно-білої під червоною черепицею хати.

— Оце моя господа. Прошу.

На хвилину ми затримались на ганку. За останні дні я вперше бачив безхмарний обрій і на ньому червоне-червоне призахідне сонце.

У хаті Добрань запитав нас:

— Ну, хто що їстиме? Є хліб, мед, сало, яблука. У печі — борщ і каша.

— Спершу дайте хліба! — попросив я, бо відчув, що найдужче кортить саме хліба.

— І мені хліба! — підтримав мене Гаврило.

Скатертина розкрилася, і під нею ми побачили рум'яні, запашні буханці. У мене покотилася слинка.

Трохи закусивши, ми пішли, на запрошення Добраня, поки не стемніло, подивитись його господарство. Був тут і сад, і пасіка, і корівник, і город, такий, як у селі, з картоплею та соняшниками.

Але найдужче мене вразили дві кімнати, розташовані у другій половині Добраневої хати.

В одній стояв лемент, співи, хрюкання і всякий інший галас. Сиділи там дятли, синиці, одуди, сорокопуди, білки й зайці, дикі поросята і лисенята, сила всяких інших звірів та птахів. Коли я пильніше придивився до них, то помітив, що кожне було забинтоване, — в того лапа, в іншого хвіст, а ще в когось — голова.

— Всі у біді були, — пояснив нам Федір Іванович. — А оте он зайченя з перев'язаним вухом — Тихона — одного разу я вирвав просто з вовчої пащі.

— Їжте кашу! — гукнув він своїм друзям і поставив на столі дві великі верей. З однієї їли птахи, з другої — звірі.

У другій кімнаті не було нічого живого. Зате усі стіни були завішані всякою зброєю. Висіли там і дорогі заморські рушниці, і звичайні наші «тулки», але найбільше хитромудрих самострілів, зроблених власними руками любителів легкої поживи.

— Цю зброю я одібрав у браконьєрів. Думаю, згодом музей тут відкриємо, — усміхнувся Добрань.

Коли ми зайшли до світлиці і сіли вечеряти, Федір Іванович, ні про що не розпитуючи, нічого не пояснюючи, відразу мені сказав:

— Після вечері лягай спати! Бо рано-вранці машина по тебе прийде. Дзвонив я у сільраду. Сказав, що ти знайшовся. А то біда була. Спокою не давали...

Я багато про що хотів розпитати Добраня і передусім про Злоїка, про бурю і про битву двох велетнів, про дуба Запорожця, про коня Лісовика і про все-все, але Федір Іванович, знову хитро примруживши очі, перебив мене:

— Хочеш багато знати — прийдеш удруге. Тепер іди прямо до мене. Дорогою. А зараз — спати, спати, спати...

...Тільки розвиднилось, я вже скочив на ноги.

За вікном чувся гомін і тупотіли чийсь кроки.

Я кинувся татові ув обійми. Тато, погладивши мене по голові, запитав:

— Куди ж це ти націлявся? Все одно далі Добраневої хати не втечеш.

А Добрань знову посміхався:

— Лісу він надивився. Тепер полюбить на все життя.

Гаврило сидів у мене на плечі, принішклий, присмучений. Мовчав. Але тільки-но виїхали в поле, він почав прощатися. Я просив Гаврила їхати зі мною і жити разом, як колись.

Але він відмовився.

Лише сказав на прощання:

— Будемо дружити. Приходь до мене в ліс. Ти ще не все у ньому побачив. І я ще не все цікаве переклав. Я сповіщатиму Добраня, де я. А взимку я неодмінно прилечу до тебе в гості — погрітись в хаті і поїсти вашого солодкого борщу.

— Будь здоровий, Гаврику! Спасибі тобі за все.

— Д о п о б а ч е н н я !

1970

З М І С Т

П О Е М И

Сімейний альбом	6
Козачок	62

К А З К И

Та жив собі Василечко	86
Івась і Чорна Борода	107
Слухняний руль, м'яке сідло	121
В темнім лісі	128
Лісова перепустка	133

Б95 **Бичко В. В.** Вибрані твори в двох томах. Том другий: Поєми і казки. Для мол. та середн. шкіл. в. / Оформл. С. Д. Кім; Рецензент Б. Й. Чалий.— К.: Веселка, 1982,—198 с., іл.—(Бібл. серія.)

Поєми українського радянського поета, лауреата Республіканської літературної премії ім. Лесі Українки і Республіканської комсомольської премії ім. Миколи Островського про юність Т. Г. Шевченка, про робітничу династію від часів революції до наших днів, а також відомі казки.

Б 70802—097
М206(04)—82 33.82.4803010200.

У2

БИБЛИОТЕЧНА СЕРІЯ
ВАЛЕНТИН ВАСИЛЬЕВИЧ БЫЧКО

**Избранные произведения
в двух томах**

Том второй

ПОЭМЫ И СКАЗКИ

(На украинском языке)

Для младшего и среднего школьного возраста

Оформление
Светланы Давыдовны Ким

Рецензент
Богдан Иосифович Чалый

Издательство «Веселка»,
252004, Киев-4, Басейна, 1/2.

Редактор О. С. Яремійчук
Художній редактор І. І. Литвин
Технічний редактор К. П. Дворська
Коректори В. В. Богасвський, В. М. Шешени

Информ. бланк № 1974

Здано на виробництво 29. 12. 81. Підписано до друку
16. 03. 82. БФ 46657. Формат 81×100¹/₃₂. Папір друкар-
ський № 1. Гарнітура шкільна. Друк високій. Умови.
друк. арк. 9,75+4 вкл. (0,42)=10,17. Умови. фарб.-відб.
11,43. Обл.-вид. арк. 9,20+4 вкл.(0,64)=9,84. Тираж
50 000. Зам. 44-2. Ціна 75 к.

Видавництво «Веселка», 252004, Київ-4, Басейна, 1/2.
Львівська книжкова фабрика «Атлас»,
290005. Львів-5, Зелена, 20.

2

BRANDENBURG
PRINCE

OF